

Balkán po roce 1944

1. Rezistence a její vliv na poválečné uspořádání Balkánu

Osnova:

Rozdíl mezi satelity Osy a okupovanými zeměmi na Balkáně
Satelitní země a problém rezistence
Problémy rezistence v okupovaných zemích

Studijní text:

Rozdíl mezi satelity Osy a okupovanými zeměmi na Balkáně

Významnou charakteristiku vlády Osy na Balkáně tvořil velký rozdíl mezi satelitními státy, Rumunskem a Bulharskem, a okupovanými zeměmi – Jugoslávií, Řeckem a Albánií. I satelity sice byly svým mocným spojencem často dosti nemilosrdně vykořisťovány, zejména pokud jde o materiální statky (v případě Rumunska však také o vojenský potenciál), přesto však měly vlastní vlády a dokázaly se vyhnout nejhorším důsledkům působení německého mocenského faktoru. Toto jejich speciální postavení se projevovalo i ve vnitropolitických poměrech, které ani zdaleka nebyly tak despotické, jako ve vlastním Německu. V Rumunsku byl král Karol nucen 6. září 1940 abdikovat, poté co bez boje předal Besarábii a Bukovinu SSSR, Severní Transylvánii Maďarsku a jižní Dobružu Bulharsku. Na trůn se dostal jeho syn Michal, ale skutečnou moc v zemi měl Ion Antonescu, nadaný a ambiciózní generál, od roku 1941 maršál, používající titul „*conducătorul statului*“. Ion Antonescu nicméně dovolil vůdci opoziční Lidové rolnické strany Iuliovi Maniuovi vyjadřovat po celou dobu války opoziční názory (zatímco rumunští komunisté jej po převzetí moci ve vězení umučili). Král Boris v Bulharsku dával podobou svobodu umírněným opozičním skupinám, a co je důležitější, odmítal, navzdory silnému nátlaku Berlína, zaplést zemi do válečného dobrodružství proti Sovětskému svazu.

Zcela jiná situace ovšem panovala v okupovaných zemích, v nichž mohly mocenské orgány okupanta postupovat, jak se jim zlíbilo. Samozřejmě i v těchto zemích byly vytvořeny loutkové režimy a vlády, těmi však okupanti pouze kamuflovali svoji přímou moc. Obecně se totiž pochopitelně vědělo, že tyto vlády jsou výtvary vítězných mocností Osy, a užívaly proto, až na výjimku Nezávislého charvátského státu a většiny albánské kosovské společnosti, u obyvatelstva minimální důvěry a podpory. Na rozdíl od nich měly režimy krále Borise i *conducător* Antonescu velký počet příznivců, dokud samozřejmě kola Osy nezačala klouzat z kopce.

Satelitní země a problém rezistence

Podstatným rozdílem mezi německými satelity a balkánskými okupovanými zeměmi byl velký nepoměr ve stupni odporu obyvatelstva vůči cizím uchvatitelům či jejich domácím pomahačům. Satelitní státy, resp. jejich obyvatelstvo, z pochopitelných důvodů kladlo nejmenší odpor. Vyhnuly se plné okupaci a ničení, proto je k odporu nedohnalo čiré zoufalství, jak to byl případ v Řecku a v Jugoslávii. Nacionalisticky zaměřené občany, a těch byla v satelitech většina, kromě toho v počátcích s postupy Osy souhlasila, zejména kvůli tomu, že jejich zemím bylo na počátku války umožněno připojit významné územní celky (Makedonii, západní Trhácii a východní Srbsko v případě Bulharska a zpětně Moldávii a Bukovinu v případě Rumunska a nahradit tak domnělé či skutečné krivdy z minulosti. Rezistence, pokud se v těchto zemích vyskytovala, pak byla převážně nenásilná a nepřiliš účinná, většinou vy-

cházela z anglofonních dvorských kruhů či politických stran, které byly dostatečně umírněné na to, aby mohly být tolerovány dokonce i v parlamentu. Otevřený ozbrojený odboj v Rumunsku po celou dobu války prakticky neexistoval, přestože zejména po roce 1943, tedy po bitvě u Stalingradu, kde vykrvácely také desetitisíce rumunských vojáků, začala s vládou maršála Jona Antonescu stoupat nespokojenost. Komunistická moc musela odboj později, po roce 1946, dodatečně v učebnicích historie vytvářet. Rumunští komunisté sice v létě 1943 vytvořili Vlasteneckou frontu, ale ta nebyla pro širší vrstvy obyvatelstva přitažlivá. Odmítal ji zejména vůdčí opoziční předák Iulius Maniu. S ním se komunisté nemohli shodnout na Besarábii. On samozřejmě, jakožto národovecký Rumun, požadoval její zachování ve svazku rumunského státu, zatímco komunisté trvali na jejím vrácení SSSR.

Maniuův postoj sám o sobě ovšem neobjasňuje slabost Vlastenecké fronty. Vlatko Maček, přední meziválečný charvátský politik a vůdce před válkou nejvlivnější charvátské politické strany také odmítl přidat se k partyzánům, ale to jim neznemožnilo stát se nejvýznamnější politickou i vojenskou silou v zemi. Něco jiného ale bylo postavení Rumunska jakožto satelitní země. To totiž znamenalo, že potenciální vůdci odboje by museli bojovat nejen s německými silami, ale i s rumunskou vládou a rumunskou armádou. Mnozí Rumuni byli navíc úhlavními nepřáteli komunismu, neboť pro ně byl Sovětský svaz zemí, která uchvátila Besarábii a Bukovinu, zatímco pro většinu obyvatel válkou rozbité Jugoslávie byl SSSR velkou slovanskou zemí, která nejspíš přinese osvobození. Komunisté byli v Rumunsku také považováni za nerumunský a antinacionální prvek, nejen proto, že v jejich řadách bylo mnoho Židů, a antisemitismus byl jak v Rumunsku, tak v Maďarsku vždy velmi silný, ale také proto že v roce 1940 podporovali sovětskou okupaci rumunských zemí a že se zasazovali o návrat těchto zemí SSSR.

V Bulharsku nabyl ozbrojený odboj širších rozměrů, ani zdaleka však ne masových. Situace zde byla poněkud jiná než v Rumunsku. V roce 1942 zde byla založena Vlastenecká fronta, a to i zásluhou toho, že Georgi Dimitrov, komunistický vůdce, který získal mezinárodní slávu vítězstvím na nacisty vykonstruovaném Lipském procesu v roce 1933, v němž byl obviněn ze založení požáru Reichstagu, byl v Bulharsku rozhodně mnohem populárnější než kterýkoli komunist v Rumunsku. Ve svých radiových emisích z Moskvy, v níž strávil válečná léta ve vysokých postaveních mezinárodního komunistického hnutí (až do zrušení Kominterny v roce 1943 byl jejím předsedou), Dimitrov k vytvoření Vlastenecké fronty přímo nabádal. Bulharská komunistická strana (BKS) byla také vždy výrazně silnější než rumunská. Komunisté kromě toho v Bulharsku nenosili cejch národních zrádců jak v Rumunsku. Tato fakta pak také objasňují, proč komunisté mohli Vlasteneckou frontu vytvořit. Ba co víc, proč se do ní zapojily i subjekty, které s komunistickou stranou (tehdy ovšem vystupující pod názvem Bulharská dělnická strana) jinak prakticky v ničem nesouhlasili, ať již to byli sociální demokraté (Bulharská dělnická sociálně demokratická strana), levicová frakce bulharského zemědělského svazu v čele s Nikolou Petkovem (1893–1947) (Bulharský zemědělský národní svaz Aleksandr Stambolijski) či dokonce středoprávní elitářská skupina Zveno, sdružení intelektuálů a aktivních důstojníků v čele s Kimonem Georgievem (1882–1969), bývalým pučistou z roku 1934 a zástáncem autoritativního nestraničského politického systému!¹

Do léta roku 1943 počaly v bulharských horských oblastech operovat partyzánské čety Vlastenecké fronty. Ovšem tyto čety nepřerostly v masové národní hnutí odporu, které by bylo srovnatelné s tím v okupovaných balkánských zemích. Hlavní důvod byl ten, že většina Bulharů důsledky války prakticky nepocítovala a proto neměla důvod pouštět se do velkého rizika odporu. Kromě toho, v zemi bylo pouze pár tisíc německých vojáků takže ti, co se dali k partyzánům, bojovali nikoli proti Němcům, kteří do vnitřních záležitostí Bulharska v tomto

¹ Paradox osobnosti K. Georgieva spočívá v tom, že se po válce stává věrným stoupencem bulharské socialistické cesty, působí jako ministr různých resortů v komunistických vládách, je členem prezidia bulharského parlamentu a dokonce dvakrát získal titul Hrdina socialistické práce!

smyslu naprosto nezasahovali, ale proti bulharské armádě a četnictvu, což samozřejmě bylo daleko méně populární. Bulharské vládní síly ovšem byly velmi efektivní a nemilosrdné, takže se boj partyzánů omezil na nenadálé údery a rychlé ústupy. Obvykle vpadli do nějaké vesnice, zastřelili starostu, obecního policajta a další vesnické hodnostáře, zničili pozemkové knihy a další dokumenty, vykradli skladiště mléčných výrobků, pronesli k sedlákům pár propagandních projevů a poté znovu utekli do blízkých hor.

Dne 28. srpna 1943 náhle umřel král Boris za okolností, které dodnes nejsou vyjasněné. Zemřel nedlouho po návratu z Berlína, kde opět odolával nátlaku Hitlera, jež požadoval zapojení Bulharska do války proti SSSR a spekuluje se tak o tom, že byl otráven. Borisův skon v každém případě pomohl partyzánské věci. Jeho syn, Simeon, byl hochem šestiletým, takže v zemi vládla regentská rada v čele s Borisovým bratrem Kirilem, který byl velkým příznivcem Němců. Sofie nyní byla daleko více podřízena Berlínu než dříve. Tento nový politický kurz posílil pozice partyzánů, k čemuž přispěly i stále častější spojenecké nálety, zejména na Sofii. V tuto dobu také bulharským četám začaly Britové posílat menší zásilky zbraní. Čety byly nominálně pod vedením Vlastenecké fronty ale ve skutečnosti byly cele pod kontrolou komunistů. Vůdcové čet byli v 90 % případů komunisté a fungování celého hnutí odporu bylo ve skutečnosti závislé na komunistické ilegálním aparátu.

Problémy resistance v okupovaných zemích

V okupovaných zemích tomu bylo jinak. Vlády těchto zemí byly otevřeně quislingské a největší část obyvatelstva je nesnášela. Za těchto okolností byl odboj přirozeným a vlasteneckým výrazem odporu vůči cizí moci a jejím posluhovačům. Odboj byl vyvolán také krutostí a zločiny okupantů a ztrátou velkých částí národních území. Tento druhý činitel byl významný zejména v Řecku a Jugoslávii, jejichž území byla těžce zmrzačena. Nutno ovšem také zdůraznit, že jak a Balkáně, tak v podstatě v celé Evropě, byl odboj ve smyslu celonárodním hnutím nekoordinovaným, výrazně oslabeným hluboce zakořeněnými rozpory a neshodami mezi různými odbojovými složkami. Tyto rozdíly byly v zásadě důsledkem toho, že někteří odbojáři bojovali proto, aby vyhnali nepřitele ze země a obnovili předválečný politický řád, zatímco jiní chtěli nejen vyhnat nepřitele, ale také vytvořit novou poválečnou společnost. Toto rozdělení v zásadě představovalo pokračování předválečných politických parlamentních i neparlamentních bojů. Tyto rozdíly přirozeně měly i ekonomický základ. Zjednodušeně řečeno, „bohatší“ chtěli odboj a starý status quo, „chudší“ odboj a společenskou revoluci. Existovaly samozřejmě výjimky z tohoto vzorce, mnozí synové a dcery „bohatších“ byli s předválečným statem quo nepokojeni a zasvětili svůj život věci revoluce a změny společenského zřízení (např. Konstantin „Koča“ Popović, 1908–1992).²

I z tohoto důvodu tedy v okupovaných zemích existovaly dva druhy odboje, byť je nelze jednoznačně rozdělit podle právě zmíněného vzorce. Bohatší tedy byli zpravidla pasivnější, neboť měli co ztratit a byli tedy více postižitelní případnými represemi. Proto byl roya-

² Byl z majetné a společensky dobře postavené rodiny, v mládí žil ve Švýcarsku, studoval na Sorboně, ve francii si čile účastnil kulturního života, blízko měl zejména k surrealismu a tento směr podporoval i po svém návratu do Jugoslávie. Přesto v roce 1933 vstoupil do jugoslávské komunistické strany (která tehdy působila v ilegalitě) a intenzivně se podílel na jejích aktivitách, za což byl několikrát dokonce vězněn. Bojoval jako interbrigadista ve španělské občanské válce. V partyzánském hnutí byl velitelem proslulé První proletářské úderné brigády, později pak II. partyzánské armády. Přestože původem Srb, považoval se za Jugoslávce a byl po celou dobu poválečné Jugoslávie výrazným odpůrcem všech nacionalistických sil.

listický či jiný odboj spíše zaměřený na organizaci a přípravu povstání a byl proti ozbrojenému povstání větších rozměrů, než se nevytvoří podmínky a odboj nebude koordinován se spojeneckou invazí. Toto byl v zásadě postoj, který zastávali všichni nekomunističtí vůdci odboje včetně Iulia Maniua v Rumunsku, Nikoly Petkova v Bulharsku a Dragoljuba „Dražić“ Mihailoviće v Jugoslávii, Napoleona Zervase v Řecku a Abaze Kupiho v Albánii.

Na rozdíl od nich ti chudší neměli co ztratit a očekávali spíše, že naopak získají vše. Zasazovali za hromadný odpor proti nepříteli, nehledě na ztráty a oběti. To jim nicméně poskytlo významný náskok před jejich váhavými kolegy. Tento odboj většinou vedli komunisté, kteří měli zdaleka nejvíce zkušeností a úspěchů v ilegální činnosti, protože komunistická strana byla všude na Balkáně před válkou zakázána a měla tedy své letité zkušenosti s tajným působením. Radikální organizace odporu vedené komunisty i proto přitahovaly mnohem více stoupenců než tzv. národní či nacionalistické skupiny, které postupná ztráta podpory nakonec přivedla až k hořkému poznání, že je mnohem těžší vydržovat guerillové vojsko jež je nečinné a čeká, než vojsko, které bojuje.

Tento rozvoj událostí může objasnit zajímavý fenomén, který se jinak zdá zcela neobjasnitelný – spolupráci skutečně vlasteneckých občanů s quislingy a okupanty. Čím více totiž komunisté přebírali vedení odboje a čím více měli příznivců, tím zřejmější bylo, že poválečný režim bude revoluční, pod dominancí komunistů. Výhledy na takovýto vývoj věci pak přivedl mnohé nacionalistické organizace do náruče okupantů a kolaborantů, což v té chvíli vypadalo jako menší ze dvou zel....

Literatura:

TEJCHMAN, Miroslav. *Boj o Balkán : balkánské státy v letech 1939-1941*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1982.

TEJCHMAN, Miroslav. *Válka na Balkáně : balkánské státy v letech 1941-1944*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1986.

TEJCHMAN, Miroslav. *Balkán ve válce a v revoluci: 1939-1945*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2008.

Studijní materiál

Richard J. Crampton: The Balkans since the Second World War

COMMUNIST TAKEOVERS AND CIVIL WAR: THE BALKANS 1944–1949

Aby se dějiny vyhnuly nekonečným opakováním, musí mít výchozí bod. Žádné dějiny nejsou ve své úplnosti vyhovující, neboť každý výchozí bod vyžaduje vysvětlení svého historického kontextu. Východiskem těchto dějin je konec druhé světové války, protože události, které následovaly, jsou do značné míry podmíněny samotnou válkou a obdobím, které jí bezprostředně předcházelo. Už před rokem 1935 na Balkáně, jakož i koneckonců v celé Evropě i ve světě, zůstalo jen málo ze systému vybudovaného versailleským mírem z konce první světové války. Už brzy se ukáže, že Společnost národů ani kolektivní bezpečnost neobstojí, a na místní, domácí scéně dochází k rychlému bujení autoritativních režimů, především z toho důvodu, že moc místní správy rostla vysokou rychlostí kvůli ničivé hospodářské recesi a jejím společenským důsledkům. Do začátku roku 1939 se politická moc koncentruje v centralizované výkonné a politické činnosti, která se omezuje na to, co je pro takovou moc přijatelné. V boji proti depresi a všemu, co ji doprovázelo, převzala ústřední moc do té doby nebývalý dohled nad hospodářstvím i společností.

Druhá světová válka pohyb v naznačeném směru pouze zesílila. Ústřední moc obzvlášť posílila v zemích, které byly okupovány nebo které byly spojenci nacistického Německa a fašistické Itálie; politické i jiné svobody byly ještě více omezeny. Během těchto let bylo zničeno i to málo, co zůstalo z politické levice. Politická pravice, která byla do té doby převažující silou, byla po válce ve všech zemích zlikvidována, s výjimkou Řecka. Z organizované

politické síly zůstaly prakticky pouze ty skupiny, které bojovaly v rámci protifašistického hnutí odporu, nebo ty, které dorazily v nákladních vagónech osvobozené Rudé armády. Ty druhé byly v podstatě zcela komunistické, ty první pod silným vlivem komunistů.

Válečná zkáza obrovských rozměrů oslabil národní hospodářství, která se do té doby ještě ani nestačila zotavit z hospodářské krize. Jakmile boje skončily, mělo se za to, že je potřeba energické, koordinované síly, která naplánuje a realizuje komplexní programy ekonomické a společenské obrody. Kromě toho v letech 1944/45 bylo jen málo těch, kteří i nadále věřili v budoucnost kapitalismu. Ten do té doby předvedl jen neúspěchy. Způsobil rozsáhlou krizi, z níž vyrostl agresivní pravicový nacionalismus a poté i válka. Zdálo se, že Sovětský svaz je jedinou zemí, která do jisté míry zmírnila ten hospodářský uragán. Nikdo nemohl předvídat příchod konzumního kapitalismu, který se na Západě objevil v padesátých a šedesátých letech 20. století, a ekonomickou budoucnost viděli v socialismu.

Ostatně jako i politickou budoucnost. Pravice je zdiskreditovaná svým propojením s agresivním fašismem, liberalismus zase svým smířlivým postojem k němu. Tím se otevřela cesta levici. Dominantní silou v rámci levice byli komunisté, a to díky svému osvědčenému antifašistickému postoji, obětmi, které přinesly Sovětský svaz a Rudá armáda, své energii a zápalu, přísné vnitřní disciplíně a rozhodnosti. Komunisté měli ještě jednu přednost posílenou válkou. Boje vedené mezi lety 1941 a 1945 byly surovější než třicetiletá válka v 17. století. Použití síly k politickým cílům a přesvědčení, že účel světí prostředky, už nebyly výjimkou, nýbrž pravidelným jevem. Autoritativní režimy z třicátých let a surovost druhé světové války do značné míry předznamenal osud Balkánu.

Už před německým vpádem do Polska v září 1939 padla jedna balkánská země – Albánie – do rukou sil Osy, když na Velký pátek roku 1939 provedly invazi do této země italské vojenské jednotky. Boje na Balkáně pokračují v říjnu 1940, kdy italské vojsko rozmístěné v Albánii vtrhlo do Řecka. Bylo sice rychle poraženo, ale už v dubnu 1941 vstoupila do Jugoslávie německá armáda a po jejím obsazení pokračovala dále do Řecka. Jugoslávie přestala existovat; to, co zbylo ze Srbska, bylo pod německou okupací; vytvořen byl údajně nezávislý chorvatský stát, k němuž náležela i Bosna; ostatní části bývalé Jugoslávie byly rozděleny mezi Itálii, Německo a Bulharsko. Řecko bylo okupováno týmiž třemi státy, třebaže řecký stát formálně existoval i nadále. Během války se v Albánii, Řecku a Jugoslávii zformovaly velmi mocné síly odporu, ačkoliv ve všech třech státech se odehrávalo kruté soupeření a často docházelo i k otevřeným střetům mezi rozličnými skupinami odporu. Ostatní dvě balkánské země – Rumunsko a Bulharsko – byly na straně mocností Osy, za což byly odměněny novými teritorii: Rumunsko územím východně od Dněstru, Bulharsko pak Makedonií a Thrákií. Charakter války na Balkáně byl nejprve změněn kapitulací Itálie v září 1943 a poté rychlým postupem Rudé armády, která v dubnu 1944 vstoupila na území Rumunska. Už koncem jara téhož roku bylo zřejmé, že Německo bude zcela jistě poraženo a že bude co nevidět z Balkánu vytlačeno. Bitva o politické dědictví započala mnohem dříve, než se Wehrmacht stáhl. Spojeneckým vyloděním 6. června v severní Francii byly zlikvidovány poslední naděje antikomunistů na to, že západní mocnosti vstoupí na Balkán a zastaví tak průnik Rudé armády na poloostrov.

V následujících pěti letech vyšli z této bitvy komunisté jako vítězové ve všech zemích Balkánu s výjimkou Řecka. A všechny tyto komunistické země, kromě Jugoslávie, současně padly do sféry sovětské dominance. Třebaže rychlost, s níž komunisté přebírali moc, nebyla vždy stejná, všechny země vykazují totožné rysy a některé z nich lze nalézt i v Řecku.

Prvním je rozhodující vliv velmocí a blížící se střet mezi západními spojenci a Sovětským svazem. V říjnu 1944 předložil Winston Churchill Stalinovi svůj proslulý – nebo notoricky známý – návrh procentuální dohody, v zoufalé snaze najít styčný bod možného kompromisu se Stalinem ještě dříve než se začne projednávat otázka Polska. Podle něho by měl

Sovětský svaz převažující vliv v Rumunsku a Bulharsku, kdežto v Jugoslávii a Maďarsku by vliv byl rozdělen rovnoměrně; za to měl Stalin souhlasit se západní přítomností v Řecku. Na konferenci v Jaltě v únoru 1945 se Velká Británie, Sovětský svaz a Spojené státy americké dohodly, že se na osvobozených územích musí organizovat férové a svobodné volby, kterých by se zúčastnily všechny nefašistické strany. V červenci a srpnu téhož roku v Postupimi Velká Británie a Spojené státy jasně prohlásily, že neuznají žádnou vládu, která by podle jejich mínění nebyla zvolena ve svobodných a spravedlivých volbách. Po postupimské konferenci byly hlavní platformou pro vzájemnou komunikaci mocností schůzky ministrů zahraničí, z nichž jsou zvláště významné ty, které proběhly v Londýně během září a října 1945 a v Moskvě v prosinci téhož roku. Vítězné síly vytvořily ve dvou státech – Bulharsku a Rumunsku, které předtím náležely do nepřátelského tábora, Spojeneckou kontrolní komisi, jejíž povinností bylo dohlížet na místní správu až do podpisu mírové dohody.

Ideovou podporu a někdy i finanční pomoc dostávaly komunistické strany ve všech zemích od Sovětského svazu, ačkoliv Rudá armáda i navzdory svému velkému vlivu ve střední Evropě hrála významnou roli pouze v Rumunsku a Bulharsku. Odpůrci komunismu hledali politickou oporu na Západě, ale dostalo se jí pouze Řecku.

Spojenecká kontrolní komise byla rozpuštěna v únoru 1947, po podpisu mírových dohod s Rumunskem a Bulharskem. Do té doby se propast mezi Sověty a Západem značně prohloubila. Už následujícího měsíce byla vysvětlena Trumanova doktrína jako způsob, jak Řecko zachránit před komunismem a sovětskou nadvládou. V září 1947 se vládnoucí komunistické strany s výjimkou albánské, ale za účasti italské a francouzské strany sešly v polském městě Szklarska Poręba, aby tam založily Komunistické informační byro – Kominform, které mělo vyostřit komunistickou politiku v boji o moc a ustavení komunistického systému. Kominform měl rovněž prohloubit sovětský dohled nad mladšími stranami, což vyšlo najevo teprve tehdy, kdy došlo k rozchodu Sovětského svazu a Jugoslávie v roce 1948. Založením Severoatlantického paktu následujícího roku byly vyznačeny hranice, které se stanou charakteristickými prvky období studené války.

Pokud bylo Řecko vůbec ohroženo komunismem, pak tato hrozba vycházela zevnitř, nikoliv ze zahraničí. Stále hlubší propast mezi řeckou levicí a pravicí nakonec vyvolala občanskou válku, která zuřila od roku 1947 do roku 1949; Stalin se však po celé období po říjnu 1944 držel procentuální dohody.

Stalinova rozhodnost nepřipustit provokace se Západem kvůli Řecku do jisté míry přispěla k přerušení vztahů mezi SSSR a Jugoslávií v roce 1948. Tento rozchod bude mít hluboké následky ve vnitřní politice všech komunistických zemí; po oddělení Řecka od ostatních zemí Balkánu to byl první příklad procesu demontáže: do konce šedesátých let si každá balkánská země sama stanoví svoje zahraničněpolitické zařazení.

Před sovětsko-jugoslávským rozchodem to vypadalo tak, že jsou všechny balkánské země s výjimkou Řecka odsouzeny stát se komunistickými satrapy Sovětů. Role místní strany v přeorientování státu směrem ke komunismu v mnohém závisela na nedávné minulosti dané země. V zemích se silným hnutím odporu, jako byly Albánie, Jugoslávie a Řecko, byly komunistické strany velmi silné; bulharští komunisté se sice mohli pochválit mnohými aktivitami a organizací, ale jejich odpor během války se nemohl srovnávat s odporem komunistů v okupovaných zemích. V Rumunsku neměla komunistická strana prakticky žádnou místní podporu ani prestiž.

V politickém boji komunisté operovali především prostřednictvím národních nebo lidových front, nepřiliš pevných koalic levicových a antifašistických sil. Boj probíhal bez servítek. Ihned po válce tyto fronty lstivým a surovým atakem eliminovaly nejen pravicovou opozici, ale dokonce i centristické strany. Na druhou stranu likvidace levých sil, z nichž byly mnohé součástí koalice, probíhala postupně, pozvolna a po dobré přípravě. Maďarský vůdce

Rákosi označil postupné odstraňování jedné opoziční skupiny za druhou jako „salámovou taktiku“. Útoky však nebyly zaměřeny jen proti politickým stranám a uskupením.

Komunisté vyhnali a neutralizovali všechny jedince i organizace, které měly nějaké vazby na Západ, a podkopávali veřejné instituce a společenské skupiny, které by mohly posloužit jako báze pro vytváření opozice. V první řadě byla nejvýznamnější římskokatolická církev. Všechny komunistické strany proti církvi bojovaly, třebaže ne vždy a ne všude stejně ostře. Střet s církví se omezoval hlavně na diskuse ohledně vzdělávání a vlastnictví náboženských institucí a také na rozdílný pohled na práva jednotlivých organizací, jako například skautské. Jak komunistická touha po absolutní moci rostla, pochybnosti o těch, kteří byli v kontaktu se zahraničními, nesovětskými elementy, nabývaly až paranoidních rozměrů; s až démonickým běsem jsou vyháněny menší sekty, dokonce i chudáci esperantisté, kteří by pro režim jen těžko mohli představovat nějaké nebezpečí. Za takových okolností byly styky se západní kulturou nezbytně minimalizovány. Západní filmy, divadelní kusy a knihy byly k dispozici mnohem méně často než sovětské a vazby mezi balkánskými komunistickými a západními vědeckými a akademickými institucemi, i předtím beztak slabé, povadly. Bezprostřední důsledky přetrhání vazeb se Západem povedou k posílení vazeb s Moskvou. Společnosti sovětského přátelství se staly vlivnými společenskými organizacemi a po převzetí úplné kontroly ze strany komunistů byl sovětský model uveden do armády, policie, školství, odborových organizací a téměř do všech oblastí společenského života.

Oslabování a definitivní konec veřejných institucí a společenských skupin, které byly chápány jako nepřátelské, byl dlouhý a složitý proces, v němž svou roli sehrály slabost i brutalita. V čele společenského a politického systému předválečných balkánských států byli monarchové. Ti pro komunisty nepředstavovali nějaký významnější problém. Králové Albánie, Řecka a Jugoslávie se sami zřetelně vzdělili, takže jejich návrat mohl být velmi snadno zneemožněn. Dokonce i řecký král musel čekat dva roky, než jeho patroni nabyli přesvědčení, že situace pro jeho návrat je dostatečně bezpečná. V Bulharsku byl na trůnu devítiletý chlapec, takže bylo třeba zaútočit na regenty, ne na samotného krále. Pouze v Rumunsku představoval král významnou překážku v uskutečňování komunistických plánů.

Armáda byla úzce spjatá s monarchií. V zemích, které byly poraženy silami Osy, byly staré armády zhusta zdiskreditované a rozpuštěné. Po reformě se mohly snadno transformovat podle vzoru dominantní velmoci. V Rumunsku a Bulharsku, zemích, které byly spojenci Němců a Italů, představovala armáda mnohem větší problém, jenž byl vyřešen tak, že stávající armáda byla na samém konci války poslána do boje proti Němcům.

V poválečné politické konfiguraci sil hrály významnou roli místní policejní síly. Ve všech zemích, kde se komunisté dostali k moci, byly stávající policejní síly rozpuštěny a zformovány byly nové, obvykle označené jako lidové milice. Za účelem boje proti místním komunistům Britové v Řecku mobilizovali pomocné policejní sbory. Kromě lidových milic existovaly i lidové soudy, které udělovaly rychlou a mstivou spravedlnost politickým protivníkům, ať už skutečným, nebo jen domnělým. Antikomunistickému tisku bylo různými způsoby bráněno, aby v plné míře reagoval na takovou taktiku, například kontrolou tisku, odmítáním tisknout protikomunistické články ze strany odborových organizací tiskařů, v nichž měli komunisté převahu, a přímým zastrašováním všech, kdo byli ve spojení s takovými novinami, ze strany jak majitelů a vydavatelů, tak i kolportérů.

Ze všech soupeřů komunistů byli nejsnadněji neutralizováni šlechtici-vlastníci pozemků, neboť v politickém životě Balkánu byl jejich vliv zanedbatelný, a tam kde třeba i byl, došlo k jeho marginalizaci přerozdělením půdy v meziválečném období. Zbývá hospodářská a společenská moc byla rozbita novými pozemkovými reformami; tehdy byly zasaženy jak pravoslavná, tak i římskokatolická církev, které pomocí příjmů z pozemků často vydržovaly své dobročinné organizace.

Střední třída byla na Balkáně mnohem slabší než ta na Západě nebo ve střední Evropě. Ve značné části Balkánu, jako ostatně i ve střední a východní Evropě se městská buržoazie a státní úředníci často rekrutovali z jiné etnické skupiny než byla ta, k níž náleželo okolní venkovské obyvatelstvo. Dokonce i v případech, kdy v městském prostředí Balkánu nebylo tolik Židů a Němců jako v jiných částech střední Evropy, masakry Židů během války a odchod Němců z těchto oblastí po jejím skončení městský prvek nevyhnutelně oslabily. Měšťanstvo muselo snášet i jiné útlaky – životní prostor byl omezen v důsledku nedostatku bytů, který nastal po válečném ničení, ale ať už byly důvody podobných omezení jakékoliv, život střední třídy byl nezvratně změněn, když už dále nebylo možné držet v domácnostech oblíbené a cenné sbírky knih nebo obrazů, když už nebylo možno vydržovat si obslužný personál, na čemž spočívala významná část předchozího života. Stejně surový úder způsobila též obrovská daň z bohatství střední třídy. Poválečná inflace těžce postihla nashromážděné bohatství, obzvláště to v likvidních prostředcích. Stejným způsobem byly zasaženy i vzdělávací a dobročinné instituce, které se opíraly o příjmy z investic; mnohé soukromé školy, nemocnice a sanatoria přestaly existovat ještě předtím, než se komunistům podařilo je zlikvidovat. Veškeré úspory, které přežily inflaci, padly za oběť daním a vládním nařízením o bankovníctví a měnách; zavádění nové měny, které bylo často podmíněno inflací, bylo prakticky pokaždé doprovázeno omezeným disponováním s úsporami, přičemž kurz nové a staré měny byl povinně namířen proti těm, kteří měli velké nebo alespoň průměrné bankovní účty.

Kromě obchodní a průmyslové buržoazie byla touto politikou rovněž zasažena inteligence, bez ohledu na její převážně levicové názory. Ti první však trpěli dodatečnými břemeny. Za pozhnutí spojenců Sověti prohlásili, že ve jménu válečné kořisti zabaví veškerý německý majetek, který byl využíván k válečným účelům. Jelikož Němci na okupovaných územích, jakož i na území svých spojenců konfiskovali veškerý průmysl, Sověti se domnívali, že mají právo konfiskovat prakticky veškerý místní průmysl. Tam, kde průmyslový nebo obchodní majetek zůstal ve vlastnictví společnosti nebo jednotlivce, bylo záhy výrazně omezeno právo na jeho užívání. Fiskální politika sehrála důležitou roli v omezování soukromého podnikání, ale stejně podstatný byl v tomto směru i státní dohled nad hospodářstvím prostřednictvím státního plánování – jednoletých nebo dvouletých plánů v počátcích a později klasických stalinistických pětiletok. Státní správa hospodářství nebylo nic nového a v situaci rozsáhlé devastace a škod byla na první pohled ekonomicky ospravedlnitelná. Jenže to vše jen vhnělo vodu na komunistický mlýn a v konečném důsledku ulehčilo rozšíření státní kontroly a státního vlastnictví.

Na konci druhé světové války představovaly země Balkánu ještě pořád zemědělskou společnost. Ve většině z nich byl nejmocnějším článkem drobný vlastník půdy. Tady museli komunisté intervenovat velmi opatrně. V mnohých aspektech byl sedlák svrchovaně nezávislý, hledící si svého malého jmění a nedůvěřující politické ideologii, která ponižovala jeho třídu a marginalizovala jeho víru. Kromě toho měl sedlák v řadě zemí za sebou sílu sjednocených selských stran, které se důrazně protivily jakékoliv zmínce o kolektivizaci dle sovětského vzoru. Komunistická taktika byla velice opatrná. Snažili se získat na svou stranu levicově orientované frakce v rámci selských stran. Často je vlákali do koalice, načež si je zevnitř podrobili. Kolektivizace byla zmiňována jen zřídka a nikdy nebyla prezentována jako politický cíl komunistů. První plány na přerozdělení půdy vyhovovaly v některých oblastech naopak drobným vlastníkům půdy a v řadě případů se komunisté vedle samotných sedláků a dalších aktivně podíleli na vypracování a realizaci plánu přerozdělení. Odbory pověřené vykonáním tohoto nelehkého úkolu byly důkazem, že komunisté jsou poctiví reformátoři připravení spolupracovat se svými dřívějšími politickými protivníky. Pozemková reforma měla jak společenské, tak i politické opodstatnění. Bezprostředním důsledkem kolektivizace bylo rozšíření přebytku rolnického obyvatelstva, avšak válkou poškozená města, infrastruktura a zemědělství nebyly připraveny toto přesídlené obyvatelstvo absorbovat. Ba co víc – byla tu zoufalá

poptávka po potravinách, a nejrychlejší způsob, jak zajistit rychlé uzdravení zemědělství, spočíval v ponechání půdy v rukou těch, kteří ji doposud obdělávali. Epochální experimenty při rekonstrukci společnosti potřebovala zdevastovaná a hladová Evropa ze všeho nejméně.

V jednotlivých oblastech se komunistům zalíbilo provádět přerozdělení velkých majetků. Jak v Československu, sovětské zóně Německa a západním Polsku, tak i na Balkáně uvolnilo etnicky motivované přerozdělení půdy pro nové osídlence. To byl případ Istrie, Dalmácie, Slovinska a Vojvodiny v Jugoslávii, odkud uteklo nebo bylo vyhnáno místní obyvatelstvo italského a německého původu. Podobně tomu bylo v severním Sedmihradsku, kde se mohli původní vlastníci vrátit na své statky poté, co toto území v roce 1940 opětovně obsadilo Maďarsko. Stejně jako ve střední Evropě komunisté činili vše, co bylo v jejich silách, aby celkový proces přerozdělování půdy drželi ve svých rukou.

Poslední společenská skupina, třída průmyslových dělníků, nepředstavovala nebezpečí. Dělnická třída na Balkáně byla málopočetná. Čas od času zdvihala pěsti při stávkách, ale tyto byly většinou krátkého trvání. Odbory neměly žádnou moc a stejným způsobem se zabývaly jak rurálními, tak i urbánními problémy. Z politického hlediska tu téměř neexistovalo výraznější společenské hnutí. V jejich čele byla především inteligence. V některých případech se jim vůbec nepodařilo propojit evropský marxismus s ruským slovanským populismem a existuje bohatá, v podstatě převažující řada příkladů, kdy se jejich síla ztrácela kvůli nejednotě. Ve vztahu k dělnické třídě a společenskému hnutí je možné, že největším komunistickým přínosem je to, že ve všeobecném prolevicovém klimatu ihned po válce byli jak inteligence, tak i socialističtí aktivisté vzešli z prostého lidu připraveni darovat komunistické straně důvěru.

V některých případech se komunisté ani nemuseli příliš starat. V zemích, kde bylo nutno opět vybudovat města a městečka, opravit infrastrukturu a zbavit zemi válečného odpadu – včetně mrtvol, poškozených vozidel a min – byly základem síla a disciplína, takže těm, kteří tyto vlastnosti ukázali, připadla důvěra a čest. V řadě případů, kdy se ukázalo, že komunisté jsou nejlépe organizovanou, nejdisciplinovanější a nejenergičtější místní silou ze všech, právě jim připadly zásluhy za proces rekonstrukce.

Pro rychlý poválečný nárůst počtu členů komunistických stran existuje více důvodů. Jedním z nich jsou výše uvedené zásluhy, druhým obyčejný kariérismus. Obyvatelstvo balkánských zemí muselo dostat lekci ze vztahů mezi stranickou poslušností a společenskou mocí; v této části světa byl klientelismus v plné síle už od poslední čtvrtiny 19. století. Ve všech zemích, včetně Řecka, byla politická spolehlivost podmínkou pro společenský postup a osobní bezpečnost.

Rekonstrukce politického systému byla dovršena do konce čtyřicátých let. Eliminace a kastrace nekomunistické levice se mnohdy vyznačovala spojením těchto sil s komunisty. Organizace, která z tohoto spojení vznikla, nebyla vždy komunistická strana, ale vždy byla pod dominací komunistů a otevřeně se hlásila k marxismu-leninismu jako ke své hlavní ideologii. K oficializaci toho došlo příslušnými články, kterými se vládnoucím stranám, bez ohledu na to, jak se nazývaly, zajistila vedoucí úloha ve státě i společnosti, což bylo začleněno do všech ústav sovětského typu, jež byly přijaty ve všech komunistických zemích, jakmile byl dovršen proces převzetí moci.

Poté, co si strany zajistily moc, pokračovaly s vnucováním revoluce ve společnosti shora.

Otázky:

Popište rozdíl mezi resistencí v okupovaných zemích a v německých satelitech. Existovala v německých satelitech opozice, a pokud ano, jak působila?

Obrázky:

Maršál Ion Antonescu

<http://www.napocanews.ro/2011/07/ordinulmaresalului-ion-antonescu-ostasi-va-ordon-treceti-prutul-video.html>

Král Boris III. na manévrech

http://en.wikipedia.org/wiki/File:King_Boris_III_of_Bulgaria_with_M36_helmet.jpg

2. Odboj v Jugoslávii a jeho vliv na socialistickou budoucnost státu

Osnova:

Četníci versus partyzáni

Taktika jugoslávského odboje. Rozdíly mezi pojetím komunistů a tzv. četnického odboje

Antifašistická rada národního osvobození Jugoslávie

Principy, na nichž vznikla poválečná Jugoslávie

Studijní text:

Četníci versus partyzáni

Prvý odpor v Jugoslávii pozvedl nejprve plukovník, později generál Dragoljub „Draž“ Mihailović (1893–1946), jenž rezistenci založil na tradičním způsobu balkánského odboje – organizaci ozbrojených čet, vázaných svým působením na rodný kraj. Proto se také tomuto odboji říká odboj četnický. Tato nekomunistická odbojová organizace byla uznaná exilovou královskou vládou jako tzv. Jugoslávské vojsko ve vlasti. Pro svůj poměrně vyhraněný nacionalismus zůstal tento odboj až na výjimky omezen pouze na srbské etnikum. Nejdisciplinovanější skupiny byly ty pod bezprostředním Mihailovićovým vedením v Srbsku. Čety v Černé Hoře, Bosně a Hercegovině a Dalmácii pracovaly samostatně a měly s Mihailovićem ve skutečnosti málo co společného. Tato volná organizovanost a z ní pramenící nedisciplinovanost byly jednou z příčin toho, proč Mihailović nedokázal vytvořit efektivní vojsko. Skutečnost, že některé z čet působily na vlastní pěst a nepodléhaly přímému velení také vedla k tomu, že se často dopouštěly i krvavých válečných zločinů. Četníci jako monarchisté byli vesměs antikomunisticky ladění a dostaly se brzy do krvavého konfliktu s níže představeným odbojem komunistickým. Četnický odboj, těšící se zpočátku přízni západních spojenců, se pro svoji malou bojovou aktivitu vůči okupantům dostal nakonec do izolace, jenž jej místně přivedla dokonce i ke spolupráci se srbskými kolaborantskými jednotkami a s koncem války, v souvislosti s tlakem komunistických partyzánů, i k místní spolupráci s německými jednotkami.

Poté, co hitlerovská vojska napadla 21. června SSSR, vydala Komiterna příkaz do té doby nečinným evropským komunistickým organizacím k zapojení se do protinacistického odboje. Komunistická strana Jugoslávie (KSJ), v jejímž čele stál od roku 1936 profesionální revolucionář a funkcionář Kominterny Josip Broz zvaný Tito (v Kominterně ale známý spíše jako Walter) (1890, vyzvala vzápětí k ozbrojenému povstání. Strana, která prakticky během celého trvání předválečné Jugoslávie působila v ilegalitě a měla tedy s činností v podzemí bohaté zkušenosti, dokázala velice brzy zorganizovat řadu partyzánských oddílů, které v počátcích své činnosti dosáhly značných úspěchů. V západním Srbsku se jim dokonce podařilo obsadit velké území s centrem v městě Užice a vytvořit tzv. Užickou republiku, jež měla všechny znaky a projevy budoucí komunistické diktatury a přežila německé útoky celých 67 dní. Po porážce Užické republiky byli partyzáni ze Srbska vytlačeni. Těžiště komunistického odboje se poté přeneslo do Bosny a Hercegoviny, kde partyzáni svedli mezi lety 1942–1944 řadu těžkých bojů, přestáli několik německých ofenziv a postupně vytvořili zocelenou Národně osvobozenickou armádu Jugoslávie (NOAJ), jejíž úspěchy rozhodly o dalším osudu poválečné Jugoslávie.³

³ Jako den založení Národně osvobozenické armády je považován 21. prosinec 1941, kdy byla zformována První úderná proletářská brigáda. V listopadu 1942 pak vedení komunistického odboje v čele s J. Brozem Titem z partyzánských oddílů formuje Národně osvobozenickou armádu Jugoslávie (srb. i char. Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije, NOVJ). V březnu roku 1945, po reorganizaci a masové mobilizaci mužů z osvobozených území, byl tento korpus, i v souvislosti s tím, že se stal oficiálním vojskem Demokratické federativní Jugoslávie (DFJ), přejmenován na Jugoslávskou armádu (JA, srb. i char. Jugoslovenska armija). V roce 1951, k desátému

Tito měl zpočátku několik setkání s Mihailovićem, ale nakonec, zejména kvůli ideologickým stanoviskům a i kvůli výše zmíněným rozdílným taktikám se oba odpory dostaly velice brzy do střetu. Bylo to dáno i tím, že Mihailović, důstojník royalistického přesvědčení, považoval komunisty za zločince kteří neznají ani zákon, ani Boha, komunisté naopak viděli v Mihailovićovi představitele reakčního předválečného režimu vůči němuž celou dobu bojovali. Tak vlastně meziválečný politický boj mezi monarchistickou vládou a jejími protivníky pokračovali ve formě občanské války četníků a partyzánů. A na výsledku tohoto střetu závisela i podstata poválečného režimu, tedy bude-li znovu obnovena monarchie, nebo přijde-li k moci radikálně nová vláda komunistické orientace.

Taktika jugoslávské rezistence

Taktika obou odbojů byla zpočátku stejná. Napadat nepřítele, ničit komunikace a infrastrukturu. Když ovšem německé vedení přistoupilo v boji proti resistenci k drastickým opatřením, kdy byly během trestných výprav brány rukojmí a za jednoho zabitého Němce stříleno nejprve deset, později padesát a nakonec sto rukojmí (Jako odvetu za zvýšenou aktivitu tehdy ještě neznepřátelených partyzánů a četníků ve vesnicích v okolí srbského města Kragujevac, zajali němečtí vojáci 717. pěší divize Wehrmachtu téměř 10 000 civilních rukojmích, převážně mužů, z řad obyvatel města a nejméně 2 800 jich blízko města 21. 10. 1941 povraždili. Toto číslo je založeno na jmenných seznamech obětí; odhady v literatuře osahují až 7.000 mrtvých. Mezi tisíci zastřelenými bylo mj. i několik set chlapců – všechny ročníky kragujevacích středoškoláků, kteří byli zatčeni přímo ve škole.). Mihailović byl zhrozen a začal se obávat o osud srbského národa, který by tako byl zanedlouho výrazně oslaben. Proto přechází spíše k obranné taktice a k organizaci guerillového vojska, jež by teprve po invazi Spojenců zahájilo masivní činnost, byť k místním útokům na německá postavení stále docházelo. Partyzáni, vyškolení komunistickými komisaři v přesvědčení, že lidský život nic neznamená tváří tvář světlému zítřku komunismu, nadále vyznávali taktiku napadej nepřítele kde můžeš a jak můžeš. I to byl jeden z důvodů brzkého rozchodu obou odbojů.

Partyzáni se přesunuli do Bosny, tam operovali, učili se krvavě na svých chybách. Obrazovali území pod náparem techniky okupantů. se zase stahovali Vesnice a města měnila své pány a stále více a více byla ničena a ztrácela obyvatelstvo. Síly osy se mstily vůči obyvatelstvu, které podporovalo partyzány. Tato taktika se jim ovšem vrátila jako bumerang, protože vyvolala takovou nenávist a rozhořčení, že k hnutí odporu se přidávalo stále více a více lidí. Mnozí přišli o vše a neměli co ztratit.

KSJ měla před válkou i s příslušníky mládežnických organizací 27 000 členů. Příčinou toho, že tato předválečná nevelká skupina lidí dokázala ovládnout celé hnutí odporu, byla její organizovanost a disciplína, kterou zavedl právě Tito. Také jejich heslo, jež znělo *Smrt fašismu, svoboda národu*, bylo přitažlivé, protože neobsahovalo nic, co by hovořilo o komunistickém směřování. Jugoslávští komunisté však v žádném případě neztráceli ze zřetel svůj cíl: konečnou vládu komunismu. Jednotná fronta v boji proti fašismu je nyní důležitá, ale potom přijde dlouho očekávaná revoluce, tím spíš, že se síly starého režimu, alespoň podle názoru komunistů, definitivně zkompromitovaly. Komunisté ve svém boji přijali za své také právo národů na sebeurčení. J. B. Tito tvrdil, že osvobozená válka a národnostní otázka jsou neoddělitelné. Partyzáni tak založili svoji odbojovou strategii na budování poválečné Jugoslávie, v níž budou všechny národy rovnoprávně. Mnozí občané tak přijali komunistickou alternativu jako jedinou, která dokáže zemi zachránit před bratrovražedným zničením.

Oproti tomu četníci takovýto program nedokázali nabídnout a také jejich taktika přispěla k tomu, že ztráceli podporu. Guerillová armáda totiž nemůže, jak jsme již výše řekli,

výročí svého založení, je jugoslávské vojsko přejmenováno na Jugoslávskou lidovou armádu (JLA, srb. i char. Jugoslovenska narodna armija, JNA) a s tímto názvem také nakonec vstupuje jako komunistický pohrobek do složitého období rozpadu Jugoslávie.

stále jen očekávat vývoj věcí budoucích. Samotný princip guerillové války spočívá v tom, že síly buďto rostou vítězstvími a boji, nebo zůstávají neaktivní a pak se z nich stávají nedisciplinované bandy bez jakýchkoli zábran a přesvědčení.

Antifašistická rada národního osvobození Jugoslávie

Stále větší úspěchy partyzánů, kteří přežili sedm německých ofenziv a vážali na sebe velké množství německých sil, a nečinnost četníků nakonec přispěla k tomu, že se koncem roku 1943 podpora Spojenců přesunula z četníků na partyzány. Ti, lépe vyzbrojeni, již dokázali udržet některá území jako svobodná, a na nich zaváděli svoji, v podstatě komunistickou správu. Tato území se stále zvětšovala. Bylo iluzorní se domnívat, že by poválečná politická jednání mohla na tomto stavu něco změnit. Komunisté vybudovali také prakticky zcela nové zákonodárné a výkonné státní orgány, které dostaly název AVNOJ – Antifašistická rada národního osvobození Jugoslávie (AVNOJ, srb. AntifašističkoVeće [char. Vijeće] Narodnog Oslobođenja Jugoslavije). Byla to vlastně politická organizace národně osvobozených sil na tzv. svobodných (od nepřítele očištěných) částech okupované Jugoslávie. AVNOJ byla hlavním politickým vedením odboje a představovala vlastně alternativní vládu i parlament, oficiálně pouze z třetiny složené z členů KSJ, ve skutečnosti však komunisty zcela ovládané. V čele prezidia AVNOJ stála populární předválečná osobnost Dr. Ivana Ribara (1881–1968) a vlada s ministerstvy, v jejímž čele stál Tito.

Na II. konferenci Antifašistického výboru národního osvobození Jugoslávie, která se uskutečnila 29. – 30. listopadu 1943 v bosenském městě Jajce, byl prakticky připraven a vytýčen statut poválečné Jugoslávie. Stalo se tak v době, kdy o osudu války a vítězství komunistického protifašistického odboje ani zdaleka nebylo rozhodnuto. Skutečnost, že Komunistická strana Jugoslávie byla, na rozdíl od exilové jugoslávské královské vlády či jugoslávského (převážně srbského) nekomunistického odboje, cílevědomě a účinně schopna zabývat se i uprostřed tvrdých bojů strategií poválečného uspořádání státu a jeho rozvoje, jí vytvořila nezanedbatelný náskok a umožnila pak, v posledních měsících války, pevně uchopit moc, která v osvobozovaném státě doslova ležela na ulici, a nedělit se o ni s méně připravenými soupeři. *Závěry II. konference AVNOJ* hovoří o tom, že Jugoslávie bude vystavena na federativním principu, jenž zajistí plnou rovnoprávnost Srbů, Charvátů, Slovinců, Makedonců a Černochovců, resp. národů Srbska, Charvátska, Slovinska, Makedonie, Černé Hory a Bosny a Hercegoviny (aby tak byl „*naplněn princip suverenity národů Jugoslávie a aby Jugoslávie byla skutečnou vlastí všech svých národů a nikdy více se již nestala doménou jakékoli hegemonistické kliky*“ – článek II.). Bylo to přelomové rozhodnutí zejména z hlediska makedonského a černohorského, neboť většinové obyvatelstvo těchto zemí bylo díky němu poprvé uznáno za samostatné národy. KSJ na kongresu ale pouze pokračovala v intencích závěrů své páté zemské konference, konané 19. – 23. října 1940 v Dubravě u Záhřebu, jež „*boj*“ za rovnoprávnost a sebeurčení černohorského a makedonského národa prohlásily za jednu z komunistických priorit.⁴ Právy ostatních národů, žijících na jugoslávském území se *Závěry*, na rozdíl od páté konference z roku 1940,⁵ zabývaly jen velmi povšechně. „*Nestátotvorné*“ národy označují jako národnostní menšiny (v další praxi se pro ně vžil pojem „*národnosti*“) a článek IV. pouze velice stručně prejedukuje, že „*národnostním menšinám budou zaručena všechna národní*

⁴ *Iz rezolucije Pete zemaljske konferencije KPJ*. In: *Zadaci CK Srbije u razvoju medjunacionalnih odnosa i borbi protiv nacionalizma*. Beograd 1978, s. 37.

⁵ V rezoluci z této konference se totiž přímo hovoří o boji „*za svobodu arnautských menšin na Kosovu a Me-tochii a v Sandžaku*“ (a zároveň také „*proti italským agentům, pokoušejícím se různými sliby podvést utlačované Arnauty a vyvolat tak v této části Jugoslávie válečné střetnutí*“) a také „*za svobodu a rovnoprávnost maďarských, rumunských, německých a druhých národnostních menšin ve Vojvodině*“, aniž by ovšem závěry specifikovaly, v čem jejich nesvoboda spočívá a jak by měl být tento boj veden. Tamtéž, s. 38

práva“.⁶ Touto formulací se zřejmě rozuměla nejen práva kulturní, ale také politická. Podle výkladu jugoslávských právních historiků tato konstatace znamená, že menšiny nemají a v duchu generálních politických a právních rozhodnutí AVNOJ ani nemohou mít atributy státnosti – nestojí na nich jugoslávská státnost ani jugoslávská federace. Rozhodnutí AVNOJ tedy nezakládalo právo menšin na odtržení a připojení ke svému mateřskému státu, ani nehovoří o autonomii jakožto ústavoprávní formě uskutečňování národnostních práv.⁷

Literatura:

TEJCHMAN, Miroslav. *Balkán ve válce a v revoluci: 1939-1945*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2008.

ŠESTÁK, Miroslav. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha: Lidové noviny, 1998, s. 445–493.

Studijní materiál:

Dragoljub „Draž“ Mihailović

(26. dubna 1893, Ivanjica – 18. června 1946, Bělehrad) známý též pod jménem *Čiča*, byl srbský generál.

Počátky kariéry

Mihailovićova kariéra v srbské armádě začala v průběhu balkánských válek (1912/1913) proti Osmanské říši a následně Bulharsku. Mihailović do nich zasáhl jako důstojnický čekatel. V bojích projevil vysoký stupeň talentu, odvahy i učenlivosti, byl raněn a vyznamenán Obilicovou medailí.

V první světové válce bojoval již s důstojnickou hodností, postupně velel rotě a praporu. Zúčastnil se jak prvních fází úspěšné obrany, tak následného vyčerpávajícího ústupu na Korfu (tzv. srbská Golgota) i finálního spojeneckého průlomu na soluňské frontě. Byl opět raněn a za zásluhy vyznamenán Řádem Bílého orla.

Meziválečné působení

Po první světové válce se Mihailović věnoval usilovnému studiu vojenské teorie a strategie, ať už na francouzské vojenské akademii nebo formou samostudia. Následně mu bylo svěřeno velení pluku, přičemž přednášel na vojenské akademii v Bělehradě. Postupem času sice stoupal v hodnostních stupních a získával pověst respektovaného štábního důstojníka, jeho kariéra však byla narušována nejrůznějšími excesy.

Když Mihailović na vojenské akademii před posluchači rozvíjel teorii drobné guerillové války jako způsobu obrany země proti silnějšímu nepříteli, nesetkaly se jeho názory na některých vysokých místech s přílišným pochopením (přestože budoucnost mu dala zapravdu).

Odpovědné orgány nesly nelibě i další Mihailovićův návrh, kdy jakožto přesvědčený nacionalista navrhl uspořádání jugoslávské armády do národnostně segregovaných jednotek. Stejně tak konflikty Mihailovićových vojáků s německou menšinou v oblasti Celje jejich veliteli dvakrát neprospěly.

Nadějný, avšak problémový důstojník byl proto „odsunut“ na dostatečně reprezentativní pozice. V roce 1934 působil jako jugoslávský vojenský atašé v Bulharsku, o dva roky později zaujal stejný post v Československu. Kromě vlastních povinností zde protiněmecky

⁶ *II zasedanje AVNOJ-a: Odluke*. In: Zadaci CK Srbije u razvoju medjunacionalnih odnosa i borbi protiv nacionalizma, s. 40.

⁷ BOGDANOVIĆ, D.: *Knjiga o Kosovu*, s. 236.

naladěný Mihailović vyhledával kontakty s osobami podobného smýšlení a pečlivě sledoval mezinárodně politické dění.

Ještě před odjezdem z Prahy byl Mihailović vyznamenán československým prezidentem Edvardem Benešem. Napadení Jugoslávie jej zastihlo ve funkci plukovníka u posádky v Hercegovině.

Vůdce nekomunistického odboje

Po pádu královské Jugoslávie dorazil Mihailović ve druhé polovině dubna 1941 se skupinou šestadvaceti až jedenatřiceti osob (údaje se různí) na náhorní planinu Ravna Gora v západním Srbsku, kde začal organizovat odboj proti okupantům. Jeho muži se nazývali "ravnogorskými četniky" ("ravnogorci", "dražinovci")^[1] a rychle nabývali na síle. První drobné sabotáže provedli již koncem dubna, počátkem června 1941 (tedy dříve než Titovi partyzáni) pak uskutečnili první útok na jednotku vojáků wehrmachtu, přičemž zastřelili i jednoho důstojníka.

V listopadu 1941, kdy měl Mihailović k dispozici přes 4000 mužů, jej král Petr II. Karadjordjević z londýnského exilu prohlásil "velitelem všech vlasteneckých sil v Jugoslávii" a ravnogorští četníci definitivně přijali název "Jugoslávské vojsko ve vlasti" (JVO). Četníci vytvořili relativně fungující organizaci na území Srbska, Bosny, Hercegoviny a Černé Hory, částečně se uchytili i ve Slovinsku. Většinu četníků (cca 85 %) však tvořili Srbové. Svým monarchistickým konzervativním nacionalismem nebylo četnické hnutí příliš atraktivní pro ostatní národy okupované Jugoslávie, z čehož těžil konkurenční, internacionální levicový odboj partyzánů, vedený komunistou J. B. Titem.

Mihailović navíc své hnutí ovládal pouze na území tzv. užšího Srbska, v jiných oblastech (zejména Bosně a Černé Hoře) vystupovali místní velitelé značně nezávisle a leckdy navazovali kontakty s partyzány nebo kolaborovali s okupanty. Výjimkou nebyly ani odvetné vyhlazovací výpravy proti Bosňákům a Chorvatům. V Bosně se četníci střetávali s ustašovci, chorvatskými pronacistickými kolaboranty. Na území Srbska se pak dostávali do konfliktů s kolaborantskými formacemi fašistické organizace ZBOR, "legálními četniky" kolaboranta Kosty Pečanace a jednotkami loutkové vlády.

Během září 1941 Britové vyslali k Mihailovićovi první vojenskou misi v čele s kapitánem Duanem Hudsonem. Ten posléze doporučil, aby bylo JVO podporováno britskou stranou. První dodávku britské výzbroje, výstroje a léků obdrželi četníci osmého listopadu 1941.

V období od srpna do listopadu 1941 zorganizovali četníci aktivní guerillu proti německým jednotkám v západním Srbsku. Asi největším úspěchem bylo dobytí Čačaku oddílem poručíka (později podplukovníka) Zvonimira Vučkoviće (bývá označován za nejschopnějšího četnického důstojníka). Své akce někdy četníci podnikali v kooperaci s Titovými partyzány, a to i přes ideové rozpory.

V listopadu 1941 však propukla mezi ideově protichůdnými křídly odboje občanská válka, probíhající paralelně s globálním konfliktem. Koncem listopadu 1941 zahájili Němci proti četníkům i partyzánům rozsáhlou protiofenzívu, a to s velkými úspěchy. Počátkem prosince 1941 rozdrtili četnické oddíly v západním Srbsku a ovládli dokonce i Ravnu Goru, odkud musel Mihailović s nejnějnějšími bojovníky uprchnout přes německé linie do italského záboru k četnickým oddílům majora Pavla Djurišiče.

Hitler vyhlásil 7. prosince 1941 "operaci Mihailović" (poté co na základě analýzy zjistil, že ravnogorci usmrtili více než tisícovku příslušníků německých složek), s cílem zabít či dopadnout velitele četnického odboje. Na Mihailovićovu hlavu byla vypsána odměna 100 000 říšských marek ve zlatě. Němci ani jejich kolaboranti však Mihailoviće nikdy nedopadli. Zajato a zabito však bylo mnoho klíčových Mihailovićových důstojníků (major Aleksandar Mišić, major Boško Todorović, major Žarko Todorović atd.) Nadějný kapitán Jovan Deroko byl

zase zabit partyzány. Ve stejné době povýšila exilová vláda krále Petra II. Mihailoviće do hodnosti generála a v lednu 1942 ho formálně jmenovala ministrem obrany.

Počátek úpadku

Po německém úderu a zostřených represích vůči obyvatelstvu Mihailović obnovil ztracené zázemí a definitivně se rozhodl pro pasivní a vyčkávací taktiku vůči okupantům. Konfrontaci s Němci omezil pouze na nutnou sebeobranu a drobné sabotáže. Titovi partyzáni naopak přes řadu nezdarů stupňovali svou aktivitu v bojích s Němci a převzali tak iniciativu. Četníci na partyzány tvrdě útočili a v Srbsku si uchovávali dominantní pozici až do podzimu 1944, kdy do Srbska vstoupila Rudá armáda.

Do září 1943 nepodnikli četníci proti Němcům žádnou organizovanou útočnou akci. Pouze v prosinci 1942 četnická skupinka zabila čtyři německé vojáky. Vyčkávání nabourávalo morálku četnických oddílů, ztěžovala se i možnost kontrolovat aktivity lokálních velitelů ("vojvodů") mimo Srbsko. Někteří otevřeně či skrytě kolaborovali, jiní přebíhali k partyzánům. Spojenci začínali být s pasivními a velkosrbsky orientovanými četníky nespokojeni, což vedlo k jejich sblížení s aktivním partyzánským odbojem. V září 1943 poslal britský premiér Churchill první misi k Titovi a počátkem prosince 1943 zastavil četníkům materiální pomoc. V únoru 1944 odešla z Ravne Gory (kam se Mihailović vrátil na jaře 1943) britská mise, zůstala jen americká.

Teprve v první polovině září 1943 si generál Mihailović uvědomuje nebezpečí izolace a vydává rozkazy k ukončení dosavadní pasivity. Jeho četníci, vedeni majorem Zaharije Ostojićem svedou s Němci vítězné střety u Berane, Prijepolje, Rogatice a Višegradu, četnický major Boško Šarković podniká útoky na německou dunajskou plavbu a četnické oddíly obsazují německou železniční stanici Raška. Probíhají také diverzně destrukční aktivity ravnogorců proti německému zásobování. Z pohledu Spojenců je však příliš pozdě, hlavní iniciativu v rámci domácího odboje převzali partyzáni, kteří se tak stávají perspektivnějším partnerem.

V létě 1944 – po Churchillově nátlaku – král Petar II. sesadil Mihailoviće z postu ministra obrany, načež v září 1944 uznal partyzánský odboj. Četníkům pak doporučil přejít na stranu Tita. Mnoho ravnogorců pak skutečně přešlo pod partyzánské velení. Jistý vliv na britskou politiku v Jugoslávii zřejmě měli i sovětsí agenti uvnitř britské tajné služby. V této chvíli se Mihailović stal vydědencem.

Operace Halyard

V období od začátku roku 1944 do února 1945 četníci zachránili za asistence americké mise (zejména kapitána George Musulina) celkem 513 amerických a 80 dalších příslušníků leteckých posádek, sestřelených nad Srbskem. Četníci dokáží zachráněné letce shromáždit na územích pod svou kontrolou a z improvizovaných letišť v Pranjani, Kočeljevu a Boljanici zajistit odsun všech letců na americké základny v Itálii.

Největší shromaždiště v Pranjani (v létě 1944 odtud bylo evakuováno celkem 372 letců) se několikrát pokusily napadnout německé oddíly, ale ztroskotaly na obraně řízené výše zmiňovaným podplukovníkem Zvonimirem Vučkovićem. Operace Halyard byla největší záchranou příslušníků amerických ozbrojených sil z válečných linií a představuje nejslavnější kapitolu z dějin ravnogorského hnutí.

Rozklad vojska

V průběhu podzimu 1944 se Mihailovićovo vojsko začíná rozpadat, na území Srbska pak proniká Rudá armáda a Titovo partyzánské hnutí. Četníci sice s Rudou armádou krátkodobě spolupracují (oddíly četnického podplukovníka Dragutina Keseroviće na Mihailovićův rozkaz pomáhají Sovětům osvobodit Kruševac a Čačak), nicméně krátce po skončení bojů

jsou odzbrojováni a mnohdy internováni. Mihailović se zbytkem věrných ustupuje do Bosny, kde pro něj končí druhá světová válka, nikoliv však konflikt s komunistickou mocí.

Poválečné období

Po převzetí moci Titem ovládanou vládou AVNOJ Mihailović sedmnáct měsíců uniká komunistům nepřístupnými oblastmi Bosny a Srbska, než je po zradě jednoho ze svých důstojníků v březnu 1946 zatčen. Již v létě je postaven před vojenský soud v Bělehradě. Přes brilantní obhajobu a protesty západních zemí je ve zmanipulovaném procesu odsouzen k trestu smrti a krátce nato zastřelen. Bělehrad odmítl připustit k soudu příslušníky britských, jakož i amerických misí a zachráněné spojenecké letce, kteří chtěli svědčit v generálův prospěch.

Komunistický režim měl z Mihailovićovy popularity strach i po jeho smrti, proto pohřbil generálovy ostatky tajně na neznámém místě. V roce 1948 americký prezident Harry Truman posmrtně vyznamenal Mihailoviće Řádem cti, vysokým vojenským vyznamenáním. Dražovo dekorování prezident Truman doprovodil těmito slovy : „*Generál Dragoljub Mihailović se jako vrchní velitel jugoslávských sil a později ministr obrany, výjimečně zasloužil v době od prosince 1941 do prosince 1944 o organizaci a vedení velmi důležitých sil odboje proti nepříteli, který okupoval Jugoslávii.*

Za ohromujícího úsilí jeho nebojácných jednotek bylo zachráněno a bezpečně navráceno pod přátelské vedení mnoho letců USA. Generál Mihailović a jeho síly konkrétně přispěly spojenecké věci a pomohly k dosažení konečného vítězství Spojenců a ačkoliv nebyly adekvátně vybaveny, všeho zbaveny pokračovaly v boji za extrémně těžkých podmínek“

Pozitivně se o Mihailovićově odkazu vyjádřili také američtí prezidenti Eisenhower, Nixon a Reagan. Po pádu komunismu byl na Ravne Goře vztyčen Mihailovićův pomník a v roce 2004 srbský parlament (skupština) schválil veteránům ravnogorského hnutí vyplácení válečných důchodů. Proti hlasovala pouze "miloševićovská" Socialistická strana Srbska.

V materiálu byly použity informace uvedené na
http://cs.wikipedia.org/wiki/Dragoljub_Mihailovi%C4%87

Otázky:

Popište rozdíly mezi strategiemi obou odbojových organizací v Jugoslávii

V čem spočívala převaha komunistického odboje?

Zhodnoťte závěry 2. zasedání AVNOJ pro další vývoj v Jugoslávii

Obrázky:

Draža Mihailović, Dragiša Vasić a četnici

http://en.wikipedia.org/wiki/Dra%C5%BEa_Mihailovi%C4%87

Tito a Ivan Ribar v roce 1943

http://en.wikipedia.org/wiki/Ivan_Ribar

Tito a Koča Popović

<http://druhavalkakonec.euweb.cz/jugoslavie%2044.htm>

3. Resistence v Řecku a Albánii, shody a rozdíly. Albánská cesta ke komunismu a první albánská poválečná léta.

Osnova:

Podmínky pro vznik odboje v Řecku
Národně-osvobozenecá fronta a Národní republikánská řecká liga
Vznik albánské komunistické strany
Albánský odboj a jeho složky
Antifašistický výbor národního osvobození Albánie
a cesta k vítězství komunismu

Studijní text:

Podmínky pro vznik odboje v Řecku

Němci neměli v Řecku možnost jako v Jugoslávii vyvolávat mezinárodnostní a mezi-konfesijní střety. Proto vybrali významné osobnosti, aby fungovaly jako loutkoví premiéři. První z nich byl generál Georgios Tsolakoglu, který prakticky vzdal Němcům řeckou armádu, posledním válečným loutkovým premiérem byl royalistický politik Joannis Rallis.

Řecko pro německou mašinérii nemělo takový význam, jako český průmysl, dánské mléčné farmy, rumunská žitná pole či naftové vrty, ale i tak bylo všestranně vykořisťováno. Vojákům bylo při tažení dokonce dovoleno plenění. Okupace tedy měla pro Řecko podobně zhoubný účinek, jako v sousední Jugoslávii. Za tři a půl roky bylo zničeno 30 % národního bohatství, 500 000 obyvatel zahynulo v důsledku bojů či na následky hladu a nemocí. Tyto podmínky samozřejmě byly vhodnou půdou pro partyzánské působení, jehož význam a činnost lze přirovnat k Titovým partyzánům.

Národně-osvobozenecá fronta a Národní republikánská řecká liga

Tak vznikla Národněosvobozenecá fronta (EAM, ETHNIKO APELEFTHEROTIKO METOPO), vedená komunisty, která sílila prakticky ze stejných důvodů jako hnutí Titových partyzánů. Komunistická strana zajistila disciplinované vedení a ilegální síť, jež pokrývala celou zemi a která byla zocelena léty boje proti Metaxasově diktatuře. Podobně jako v Jugoslávii byl EAM národní, nikoli komunistickou organizací. A tak se k němu přidalo několik politických stran, šest biskupů řecké pravoslavné církve a několik set kněží, třicet univerzitních profesorů, dva členové akademie věd atd.... EAM měl několik sekcí. Nejvýznamnější samozřejmě byl ELAS, Řecká lidová osvobozenecá armáda, dále mládežnická organizace EPON (Jednotná všeřecká organizace mládeže), dělnická národněosvobozenecá fronta EEQAM a další. S touto sítí organizací EAM dokázal zajistit aktivní podporu velké části obyvatelstva. Britský ministr zahraničí Anthony Eden ocenil, že ozbrojené síly ELAS měly v roce 1944 více než 50 000 členů a v dalších organizacích pak ještě téměř milion lidí.

Kromě toho, podobně jako v Jugoslávii, vznikl i Řecku nekomunistický odboj. Nejvýznamnější byl EDES (ETHNIKOS DIMOKRATIKOS ELLINIKOS SYNDESMOS), neboli Národní republikánská řecká liga. V jeho čele stál generál Napoleon Zervas (i on byl nejprve plukovník). Ale ani EDES neměl ten organizační aparát, jako EAM, ani dostatečně jasný program. Takže v době osvobození se ukázalo, že EDES nemá více než 12 000 ozbrojenců a že kontroluje pouze malou oblast Epiru. Když vypukly po osvobození boje mezi Brity a ELAS, dokázala komunistická armáda zničit EDES během krátké čtyřdenní operace.

V čele armády ELAS a jejich čet byly obdobně jako v Jugoslávii či Bulharsku pouze komunisté. Jejich postavení posílilo, když se k nim v roce 1943 přidal významný důstojník bývalé řecké armády Stefanos Sarafis (1890–1957). V čele pak stáli Sarafis jako vojenský ve-

litel, komunistický radikál Aris Veluchiotis jako hlavní vůdce guerilly a organizátor prvních čet ELAS a Vasilis Samariniotis, politický komisař a hlavní představitel EAM.

Partyzánská armáda nejprve zcela ovládla horská území: ELAS se samozřejmě dostal do střetu i s EDES, přežil i velké německé ofenzívy a nakonec prakticky ovládal celou zemi s výjimkou velkých měst a důležitých silničních a železničních tahů. Do léta 1944 EAM vybudoval podobně jako Titovi partyzáni celý státní aparát. Pochopitelně, i někteří velitelé ELAS měli na svědomí nepotřebné násilí. Mnozí z nich, tvrdí odbojáři, totiž zůstali ve skrytu duše spíše hajduckými harambaši, a neměli tedy milost vůči nepříteli, podobně jako neočekávali milost ani pro sebe. Jiní byli fanatičtí komunisté zaslepení ideologií třídního boje a přesvědčení, že všichni, kdo nejsou s nimi, jsou proti nim, a takto je s nimi třeba také postupovat. Přesto lze říci, že EAM představoval Řecko v míře, v jaké je odbojová organizace mohla představovat během nepřátelské okupace.

Vznik albánské komunistické strany

Podobná situace byla i v Albánii, kterou na Velký pátek 1939 obsadila Itálie, a jejíž Ústavodárná shromáždění, složené vesměs z proitalsky založených poslanců, o několik dní později, 12. dubna, hlasovalo pro založení personální unie s Itálií, jejíž král, Viktor Emanuel III. se tak stal po uprchlém albánském králi Zogovi novou formální hlavou země. Po rozbití Jugoslávie byla italská okupace rozšířena i na Metochii, větší část Kosova, část západní Makedonie s některá již od Berlínského kongresu sporná území Černé Hory. Propaganda Osy se tak mohla chlubit, že vytvořila poprvé v historii Albánii v jejích etnických hranicích. Z těchto nově získaných zemí byla nejdůležitější území Kosova.⁸ Tamní většinové albánské obyvatelstvo, které v té době tvořilo zhruba 65 % etnického složení kosovské multietnické společnosti (na Kosovu žilo dále asi 25 % pravoslavného srbského nebo černohorského obyvatelstva, slovanští muslimové, minorita charvátská a turecká), dlouho nespokojené se svým postavením v rámci předválečné Jugoslávie, proto také tuto skutečnost přivítalo a na rozdíl od samotné Albánie, v níž brzy došlo k rozčarování z italské přítomnosti, na Kosovu nevzniklo prakticky žádné hnutí odporu. Naopak, Kosovo se stalo hlavním centrem quislingských sil a později i odporu proti komunistickým partyzánům, jak albánským, tak jugoslávským. V samotné Albánii ale postupně, i přes velké italské ústupky a posilování autonomního postavení Albánie, začalo vznikat hnutí odporu, jemuž postupně začali dominovat komunisté, ačkoli před válkou a italskou okupací Komunistická strana Albánie (KSA) neexistovala, působilo zde pouze několik vzájemně znesvářených, víceméně komunistických, resp. marxisticko-leninských organizací – skupina Korça, Skadar, tzv. Skupina mladých a jiné, méně významné. Na formování albánské komunistické strany měla velký vliv Komunistická strana Jugoslávie, zejména pak její výbor, který vznikl na Kosovu, ač i ten byl početně zcela marginální. Na žádost delegátů ze skupiny Korça tak byl do Albánie vyslán hlavní organizátor kosovsko-metochijského komunistického hnutí Miladin Popović a spolu s ním také Dušan Mugoša, první tajemník kosov-

⁸ Historicky se toto území skládá z několika geograficky vymezených územních celků, z nichž ten, po němž se celá oblast jmenuje Kosovo, je velkou kotlinou, v jejímž centru se nachází hlavní město Priština. Západní část území, obklopená vysokými pohraničními horami – Šar planinou a pohořím Prokletije, se již ve středověku nazývala Metochii (Metohija) a pod názvem Kosovo a Metochie byla oblast ve druhé půli 20. století autonomním územím Srbska, jedné z šesti jugoslávských federálních republik. Vydělit by bylo možno ještě několik dalších geografických celků (Kosovské Pomoraví, dolinu řeky Lab, označovanou někdy také jako Malé Kosovo, vysočinu Drenica, dělicí Kosovo od Metochie aj.). Současná hranice dnešního státu Republika Kosovo byla vytýčena jugoslávskou komunistickou rozhraničovací komisí teprve v roce 1945 a dotvořena pak byla v roce 1955 připojením části území tzv. rašské oblasti s centrem v městečku Leposavić. Název Metochie, odkazující na skutečnost, že území takto nazývané bylo ve středověku „metochem“, tedy klášterním lénem řady velkých, nejenom v něm ležících pravoslavných klášterů, bylo v roce 1968 ústavní novelou vypuštěno. Pro účely těchto skript budeme využívat pouze název Kosovo.

sko-metochijského oblastního výboru. Jugoslávští komunističtí delegáti pak v Tiraně přispěli k uspořádání zakládající ilegální schůze Komunistické strany Albánie (KSA), které se uskutečnila 8. listopadu 1941. Do čela nově utvořeného dočasného ústředního výboru byl tehdy zvolen jako prozatímní tajemník mladý intelektuál s francouzským vzděláním Enver Hoxha z Korči, ostatně prakticky jediný intelektuál mezi pozdějšími komunistickými vůdci střední a výhodní Evropy. Základnu komunistů činili i chudí rolníci – bezzemci na jihu, navíc z větší části pravoslavní, na rozdíl od bohatých statkářů – muslimů. Albánských intelektuálů nikdy nebylo více než dva až tři tisíce a levicově zaměření nebyli ani zdaleka všichni, přesto tvořili hlavní oporu komunistického aparátu a měli vedoucí roli při organizování rolníků. Tito mladí lidé, vzdělaní na Západě, přijali revoluční ideje, neboť nebyli srostlí s tradiční kmenovou strukturou albánské společnosti a tudíž se mohli dostat do významných pozic pouze revolučním bojem.

Albánský odboj a jeho složky

Nový Ústřední výbor Albánské komunistické strany ze shromáždění vydal výzvu albánskému lidu k ozbrojenému vystoupení vůči okupantům. V dubnu 1942 napsal M. Popović Titovi, že „*práce na popularizaci strany byla vyčerpávající, ale všude se o ní v současnosti ví...*“.⁹ Novou stranu uznala Komunistická internacionála prostřednictvím Komunistické strany Jugoslávie 12. září 1942. KSA postupně zformovala vrchní štáb národně osvobozené armády a také první národně osvobozenou údernou brigádu.

Albánská komunistická strana jednala také s dalšími odbojovými subjekty a na její návrh byla v září 1942 v obci Peza založena nadstranická Národně osvobozená fronta (NOF, alb. Lëvizjen Nacional Çlirimtare), jejímiž členy se stali také příslušníci dalších guerillových seskupení včetně promonarchistické odbojové organizace pod vedením významného odbojáře Abaze Kupiho.¹⁰ V NOF ovšem komunisté hráli vedoucí roli. Na osvobozených územích pak byly jako orgány NOF zakládány Národně osvobozené rady. Jejich činnost měla řídit a koordinovat hlavní národně osvobozená rada, složená ze sedmi osob.

Obdobou srbského nekomunistického četnického odbojového hnutí¹¹ byla v Albánii nacionalisticky zaměřená organizace Balli Kombëtar (příslušníci tohoto hnutí byli obvykle nazýváni „ballisté“). Její program byl republikánský (četníci ovšem byli monarchisté), ale také velkoalbánský. Šlo jí o vytvoření Albánie v „etnických hranicích“. Zpočátku bylo snahou albánských komunistů shromáždit v NOF všechny albánské odbojové složky. Ve vesnici Mukje poblíž města Kruji se proto 2. srpna 1943 předáci albánských komunistů a Národně osvobozené fronty sešli s představiteli Balli Kombëtar a uzavřeli dohodu o společném postupu. Dohoda předpokládala vytvoření Výboru pro záchranu Albánie. Jako budoucí území Albánie v ní byl popsán tehdejší stav věcí, tedy hranice vytvořené po rozbití Jugoslávie a Řecka (prakticky tedy hranice Velké Albánie).

⁹ *Izveštaj Miladina Popovića CK KPJ od 21. maja 1942*. Citováno podle FOLIĆ, Milutin: *Kosovo i Metohija u odnosima oslobodilačkih pokreta Jugoslavije i Albanije 1941–1945*. In: Jugoslovenska država 1918–1998. Beograd 1999, s. 692

¹⁰ *Dějiny Albánie*, s. 397.

¹¹ Podle nejnovějších bádání se ukazuje, že byt' měly srbské a albánské nacionalistické hnutí diametrálně rozdílné náhledy na poválečné uspořádání tzv. albánského etnického prostoru, docházelo mezi nimi sporadicky k jednáním o spolupráci, zejména pokud šlo o potlačování partyzánských oddílů na Kosovu a v Metochii. M. Folić uvádí pokusy o jednání mezi černohorským četnickým vojvodou majorem Pavlem Djurišićem a bývalým politickým emigrantem a dlouholetým kritikem vlády krále Zoga, plukovníkem Muharemem Bajraktarim, jehož oddíly působily v severní Albánii. Spojení údajně udržoval vůdce četnické resistance generál Dragoljub Mihailović přes Djurišiće také s vlivným kosovsko-albánským politikem Xhaferem Devou, jedním z hlavních protagonistů velkoalbánské myšlenky, který byl ministrem a později i místopředsedou kolaborantské albánské vlády po kapitulaci Itálie a obsazení Albánie hitlerovci. Deva údajně v roce 1944 s Djurišićem vypracoval dohodu o společném postupu proti partyzánům. Viz FOLIĆ, M.: *Kosovo i Metohija u odnosima oslobodilačkih pokreta Jugoslavije i Albanije 1941–1945*, s. 697.

Dohodu z Mukje tak nakonec vedení KSA muselo pod silným tlakem jugoslávských instruktorů odmítnout. Druhá konference NOF, konaná v Labinoti 4.–9. září 1943, tedy právě v době, kdy došlo ke kapitulaci Itálie (8. září), již zaujala nekompromisní postoj ke všem směrům, stojícím mimo NOF, tedy i vůči ballistům. Od této chvíle ballisté definitivně přešli do tábora protivníků. Ideologický spor mezi ballisty a později i dalšími nekomunistickými oddíly, včetně royalistických jednotek Abbaze Kupiho, a NOF, resp. komunisty, nakonec i přes snahy britských služeb albánské odbojové složky opět přiblížit, přerostl v podobný ozbrojený meziodbojový konflikt jako na území Jugoslávie. Ale i albánské nekomunistické skupiny, podobně jako EDES a četnici, měli podobné nedostatky, byli špatně organizovaní a mnohem méně početní. Organizace Balli Kombëtar nakonec našla v obavě před zavlečením komunismu do země cestu i ke spolupráci s okupanty a jejich dosavadními pomahači.¹²

Antifašistický výbor národního osvobození Albánie a cesta k vítězství komunismu

Když v září 1943 Itálie kapitulovala, odzbrojila NOF po dohodě dvě italské divize. Němci Italy nemohli plnohodnotně nahradit. Místo nich mohli poslat do země pouze dvě divize, které kontrolovaly pouze několik měst a nejdůležitější i tak špatné cesty. V německém velení navíc převládl názor, že Albánii nelze okupovat, ale je třeba ji brát jako jakýsi polonezávislý stát. Zbytek země byl v rukou odporu. Nakonec, na podzim 1944, když Němci pod tlakem vývoje na frontách v okolních zemích opouštěli Albánii, měla NOF armádu čítající 70 000 lidí. Takovou, jakou Albánie nikdy ve své historii neměla. Enver Hodža, vůdce partyzánů, následoval Titův příklad: 22. května 1944 svolal Národní kongres, tvořený 200 delegáty z celé země. Kongres zvolil vrchní zákonodárný orgán – Antifašistickou radu národního osvobození Albánie, sestávající z třiceti členů. V jeho čele stál čtrnáctičlenný Antifašistický výbor národního osvobození Albánie (AVNOA), prakticky tedy prozatímní vláda vedená Enverem Hoxhou. Ačkoli Albánii ještě stále oficiálně vedla kolaborantská vláda, začínalo být i vzhledem k mezinárodní situaci a vývoji na frontách zřejmé, kdo se stane budoucím pánem Albánie. Kongres také vydal prohlášení, v němž zabraňoval králi Zogovi návrat do země a přijal rozhodnutí, že neuzná žádnou albánskou vládu budovanou v zahraničí. V tom měl ovšem pozice mnohem jednodušší než EAM a Titovi partyzáni. Žádná vláda v exilu, která by mohla konkurovat komunistickým vůdcům, vlastně ani nikdy nebyla vytvořena. Po diktatuře albánského krále Zoga a italské okupaci v zemi prakticky neexistovaly politické strany, takže komunisté měli svobodné pole působnosti. NOF navíc měla tu výhodu, že užívala přízně jak Titových partyzánů, tak EAM. A konečně, po odchodu Němců ze země nemusel bojovat se spojeneckými silami jako EAM v Řecku. O Albánii prostě neměl (více méně) nikdo zájem... Situace v Albánii byla taková, že NOF bez většího odporu mohla po odchodu Němců převzít moc do svých rukou. Na druhém zasedání AVNOA 20. října 1944 byla vytvořena dočasná vláda země v čele s E. Hoxhou. Následujícího měsíce ze země odešli poslední německé síly a 28 listopadu 1944 vešel Hoxha v čele své armády do Tirany a oficiálně prohlásil osvobození Albánie. Osvobození, k němuž, na základě příznivé mezinárodní situace, došlo bez jakéhokoli zásahu z vnějšku. Albánští partyzáni ovládali prakticky celou Albánii s výjimkou nepřístupných hor na severu, které držely nacionalistické bojůvky. Hoxha tak mohl bez velkých obav poskytnout několik svých brigád na pomoc Titově armádě. Ty se pak podílely jak na osvobození Jugoslávie, tak na boji s kosovskou „kontrarevolucí“.

Albánie buduje socialismus

Albánie byla ze všech balkánských zemí nejméně příhodná pro vládu komunistické strany. V zemi prakticky neexistoval proletariát, převažujícím zaměstnáním lidu bylo zemědělství extenzivního typu s převažujícím pasteveckým chovem dobytka, Albánie nebyla napo-

¹² Podle *Dějiny Albánie*, s. 403–406. Viz také TEJCHMAN, M.: *Balkán ve válce a revoluci 1939–1945*, s. 436.

jena na evropskou železniční síť, ba co více, neexistoval v ní ani kilometr železnic, , žádné město nemělo více než 20 000 obyvatel. Zejména ghegské obyvatelstvo severu Albánie pak žilo pevně zakotveno v tradiční albánské patriarchálně-rodově-kmenové společnosti, velkou roli na severu země hrála také římskokatolická církev (jejíž kněží a biskupové se proto také stali výraznou metou komunistické zvěle). Přesto Albánie po válce prakticky jako první evropská země kromě SSSR přijala komunistický systém a „žádná z komunistických stran nedosáhla rychlejší mocenský úspěch, než KSA pod vedením Envera Hoxhy. Během války a bezprostředně po válce ovšem byla KSA pod velkým vlivem Komunistické strany Jugoslávie.

Podobně jako v Jugoslávii či Bulharsku bylo také v Albánii první poválečnou starostí nové politické moci pokud možno co nejvíce přímo eliminovat politické protivníky. Revoluční teror sice nenabyl té síly jako ve výše jmenovaných zemích, nicméně jen v Tiraně a Skadaru byly v prvních týdnech po jejich osvobození bez soudu zastřeleny několik set lidí. Také pozdější revoluční tribunály, které měly soudit „válečné zločince, spolupracovníky okupantů a nepřátele národa“ neměly se skutečnými soudy mnoho společného, až do roku 1946 při nich neexistovala funkce prokurátora, tu zastávali různí členové komunistické strany. Je jasné, že za „nepřátele národa“ či „spolupracovníka s okupanty“ mohl být nazván kdokoli, kdo překážel nastolení neomezené moci komunistů. To málo albánských podnikatelů a bohatších občanů bylo velmi brzy zbaveno majetku. V srpnu 1945 byly zestátněny prakticky všechny podniky. Na druhé straně nová moc zbavila rolníků dluhů, administrativně snížila nájemy zemědělských pozemků na čtvrtinu. Půdu, kterou neobdělával přímo vlastník, byla konfiskována a rozdělena těm, kteří měli méně než pět hektarů. Agrární reforma tedy byla víceméně umírněná, což bylo ale způsobeno i tím, že větší míra zásahu do vlastnických práv majitelů půdy narážela na odpor západních spojenců, zejména však USA, které byly hlavním zásobovatelem a financérem potravinové pomoci UNRRA, na níž byla v prvním poválečném roce Albánie bytostně závislá, neboť zemědělství v Albánii, i jinak zakotvené ve výrobních principech spíše středověkých, bylo válečnými operacemi výrazně oslabené.

Moc komunistické strany byla upevněna volbami do Ústavodárného shromáždění 2. prosince 1945. Jedinou kandidátku předložila Albánská demokratická fronta, v níž se v mezidobí transformovala NOF a v níž také byla KSA jedinou relevantní politickou silou a stranou. Žádná opozice v politickém slova smyslu, pomineme-li zbytky v horách přežívajících oddílů Balli Kombëtar, kteří pochopitelně kandidátku sestavit nemohli, v zemi ani nebyla. Voleb se zúčastnilo 90 % voličů, poprvé také ženy, z velké části negramotných, z nichž se pro kandidátku demokratické fronty rozhodlo plných 93 %. Takto zvolený 82členný parlament se poprvé sešel 10. ledna 1946 a již 14 března přijal novou ústavu, sestavenou podle sovětského vzoru z roku 1936. Albánie byla na základě této ústavy prohlášena „lidovou republikou“. Další směr albánského vývoje se však ubíral nikoli podle vůle parlamentu, ale podle závěrů 5. plenárního zasedání NOF, resp. Albánské demokratické fronty, jež se uskutečnilo 21. února 1946. Z něj bylo jasné, že zemi čeká nová, zásadní vlna znárodnování, všeobecná agrární reforma a otevřená prosovětská orientace v zahraničněpolitické oblasti. Na konci roku 1945 tak bylo znárodněno 7 % albánských podniků, na konci roku 1947 to již bylo prakticky 100 %. Od roku 1948 pak Albánie přijala, v souladu se strategií hospodářského rozvoje ostatních zemí východního bloku, zpočátku dvouletý, v roce 1951 pak již typický pětiletý hospodářský plán... Směr k rovnosti (v chudobě) pak nastavila měnová reforma, provedená 11. června 1946, podle níž se měnily staré albánské franky pět ku jedné, s tím ovšem, že žádná rodina si nemohla vyměnit více než 5 000 starých franků. Albánský frank pak byl v roce 1948 zaměněn lekem. Pozornost albánských komunistů se poté zaměřila na zemědělství. Vše mělo směřovat ke kolektivizaci. Kroky k ní byly, jako ostatně i jinde, velmi nevybíravé. Ještě v roce 1946 byly v podstatě rolníků znárodněny všechny modernější zemědělské stroje, bez náhrady byly vyvlastněny sady, vinohrady, olivové háje a kompletní zemědělské zařízení těch, kdo půdu přímo neobdělávali. Rolníkům byly předsápany přísné dodávky. Ti, kdo je nesplnili, byli odsou-

zeni podobně přísně, jako kritici režimu, jejich hospodářství byla bez náhrady vyvlastňována. Celkově bylo takto vyvlastněno 173 000 ha půdy, tedy prakticky 59 % obdělávané zemědělské půdy podle soupisu z roku 1939... Ke komplexní kolektivizaci se však komunistické orgány rozhodli až poté, co bylo zřejmé, že zastrašené rolnictvo nebude představovat pro nový systém nebezpečí, tedy v první polovině 50. let.

Tradičně svobodomyšlný albánský venkov, který se ani v dobách osmanských nepodřizoval centrální moci, však musel být zastrašen daleko důkladněji.

Literatura:

HRADEČNÝ, Pavel. *Dějiny Řecka*. Praha 2007, s. 424–449.

HRADEČNÝ, Pavel – HLADKÝ, Ladislav. *Dějiny Albánie*. Praha 2008, s. 385–411.

ŠTĚPÁNEK, Václav. *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*. Brno 2011, s. 90–104.

Otázky:

Popište rozdíl mezi jugoslávským a řeckým komunistickým odbojem

V čem spočívalo specifikum albánského odboje?

Obrázky:

Plukovník Napoleon Zervas

Příslušníci hnutí EDES

Úmírněný komunistický vůdce Georgios Siantos

Všechna foto <http://druhavalkakonec.euweb.cz/recko%2044.htm>

4. Konec starého řádu

Osnova:

Společenské změny na Balkáně

Hrátky spojeneckých velmocí a jejich dvojitá válka

Britové a Tito

Britové a řecká Národně-osvobozenická fronta

Procentová dohoda

Studijní text:

Společenské změny na Balkáně

Jak už jsme si řekli, jedním z nejvýznamnějších procesů na Balkáně během válečných let bylo podrytí starého společenského řádu v největší části poloostrova. Hitler nedokázal pro krátkost doby ustavit svůj „nový řád“, nicméně dokázal zničit starý. Navzdory všemu svému antikomunismu se, v jistém slova smyslu, Hitlerova role ukázala jako revoluční – zničil staré mocenské instituce – společenské, ekonomické a politické. Ba co víc, „dokázal“ to i v satelitních zemích. Poté, koncem roku 1944 Rudá armáda, jejíž postup do střední a jihovýchodní Evropy vyvolal, vpadla na Balkán, zničila zbytky starých režimů a vynutila si přijetí režimu nového. Navíc hnutí odporu, svojí podstatou revoluční, získala v okupovaných zemích velkou popularitu a nejen že zničila staré instituce, ale vytvořila také novou atmosféru, jakýsi nový duch doby.

Ten se projevil v několika oblastech. Zejména v emancipaci rolnictva, na Balkáně vždy nesebevědomého a zakotveného v patriarchální morálce. Příslušníci guerillových hnutí byli z velké části právě rolníci, kteří pochopili, že mohou žít bez měst, zatímco města nemohou bez nich. Velká města osvobodila z velké části armáda složená z rolníků. To se samozřejmě i do budoucna projevilo, ne vždy pochopitelně pozitivně, jistou ruralizací balkánských měst.

Dalším výsledkem vanutí tohoto nového ducha byla změna vztahu mezi pohlavími. Před válkou byly na celém Balkáně zájmy žen a jejich činnost omezeny přísnými tradičními společenskými konvencemi. Ty válka z velké části rozbila. Ženy se emancipovaly, zastávaly mužské práce, zajišťovaly rodiny v době nepřítomnosti velkého počtu mužů, mnohé vstupovaly do odbojových organizací a zastávaly tam důležité funkce, v Řecku např. 40 % mládežnické organizace EPON tvořily mladé ženy, které zformovaly dokonce jeden úderní prapor ELAS.

Další charakteristikou nového ducha byla velká role mládeže, která zastávala rozhodující roli v partyzánských vojscích a zastávala i důležitá velitelská místa. V poválečné politice proto bylo zastoupeno ve vedoucích funkcích velké procento mladých (kteří ovšem později ve svých funkcích zestárlí a jen neradi je přepouštěli generační výměně).

O diskreditaci tradičních politických vůdců jsme již hovořil. Tito politici neměli náchylnost k ilegální práci, proto velká většina předválečných politiků zůstala stranou boje proti cizím okupantům. Prokázala také naprostou neschopnost pochopit co se v jejich zemích v důsledku působení hnutí odporu děje. Žili v minulosti a nedokázali se přizpůsobit novému duchu. Ten je proto smetl do propadliště dějin.

Hrátky spojeneckých velmocí a jejich dvojitá válka

Poválečný vývoj na Balkáně ovšem nebyl pouze výsledkem vítězství hnutí odporu. Mělo-li by to tak být, pak by režimy v Bulharsku a Rumunsku nutně musely zůstat víceméně tradiční, mírně reformovaného předválečného ražení, v Řecku, Jugoslávii a Albánii by pak

musely být nastoleny komunistické nebo alespoň silně levicové režimy. Jak ovšem víme, nebylo tomu tak. Nakonec se na Balkáně na jedné straně ocitlo Řecko, které navzdory své bouřlivé válečné historii a absolutní převaze komunistického odboje prodělalo oproti předválečnému stavu nejméně institucionálních změn, na straně druhé pak stály zbývající balkánské státy, tedy včetně nacistických satelitů Bulharska a Rumunska, které byly vystaveny komunistické dominanci a společenské revoluci. Tento neočekávaný výsledek války zcela jednoznačně ukazuje na to, že poválečná historie Balkánu nebyla určována pouze vnitřními faktory, ale byla výrazně ovlivněna, jako ostatně vždy v minulosti – vzpomeňme jen na Východní otázku – také velmocenskou politikou, tedy vzájemným vztahem velmocí a jejich rozdílných politických cílů.

Spojenci během válečných let vedli vlastně dvojí válku. Jednu proti silám Osy, a druhou, skrytou, proti sobě. Měli společný cíl – porážku fašizmu, ale měli na zřeteli i poválečnou rovnováhu sil a snažili se pro poválečná jednání vybojovat co nejvýhodnější postavení. Čím více se blížili k vítězství, tím více obětovali spojeneckou jednotu na oltář toho, co považovali za svůj národní zájem. A jakmile porazili společného nepřítele, jejich skrytá válka se odtajnila a na venek se poté projevovala jako tzv. studená válka.

Pro Balkán je z tohoto hlediska důležité, že mezi odbojovými organizacemi měly vždy významné slovo britští styční důstojníci a britské mise u odbojových štábů. Ani USA, ani SSSR takovéto mise neměly, s výjimkou několika posledních válečných měsíců. Británie tedy měla na Balkáně převahu a britská vláda měla ve skutečnosti mnohem bližší kontakt s hnutími odporu a měla na ně větší vliv než jejich exilové vlády (s výjimkou, jak jsme viděli, Albánie). Exilové vlády, zejména řecká a jugoslávská, nejenže neměly technické možnosti k udržování pravidelného spojení s odbojem, ale, v důsledku těžko překonatelných ideologických rozporů mezi levicovými hnutími odporu a převážně středovými a pravicovými příslušníky exilových vlád, s vůdčími hnutími odporu ve svých zemích prakticky nekontaktovali.

Britové a Tito

Jak jsme již zdůraznili, první britské mise byly v Jugoslávii při štábu gen. Mihailoviće. Pod vlivem úspěchů Titových partyzánů vyslal Churchill jako styčného důstojníka k Titovi brigádního generála Fitzroye MacLeana. Ten v září 1943, po kapitulaci Itálie, zastihl partyzánské vojsko dobře vyzbrojené zbraněmi šesti odzbrojených italských divizí (dvě divize se přímo připojily k Titovi) v celkovém počtu 200 000 bojovníků. MacLean Churchillovi posílal zprávy, že tato armáda se s největší pravděpodobností stane novým vládcem Jugoslávie. Proto také Churchill stáhl na vánoce 1943 svou misi od Mihailoviće a napříště pomoc dostávali pouze partyzáni.

MacLean po teheránské konferenci Velké trojky upozorňoval Churchilla, že partyzáni jsou výrazně komunisticky orientovaní a že tedy systém, který po válce nevyhnutelně vybudují, bude bezesporu velice blízký systému komunistickému. Ve svých pamětech zaznamenal následující rozhovor:

Churchill: *Vy hodláte po válce žít v Jugoslávii?*

Ne, dopověděl jsem.

Ani já ne, řekl. A protože je tomu tak, čím se vy a já méně staráme o formu vlády kterou zavedou, tím lépe. To, co nás zajímá, je kdo z nich způsobí Němcům větší škody.¹³

Britové a řecká Národně-osvobozenecá fronta

Pokud však jde o Řecko, byl Churchillův postoj vůči EAM mnohem méně smířlivý, než vůči Titovým partyzánům. Obě organizace ovšem byly prakticky stejné – v obou měly

¹³ Viz např. Fitzroy Maclean: *Rat na Balkanu. Glava IX. Prekretnica*. http://www.znaci.net/00001/1_9.htm.

rozhodující slovo komunisté, obě měly své konečné cíle v nastolení přinejmenším výrazně levicového systému. Ovšem Churchill byl od začátku rozhodnut řecké hnutí odporu kontrolovat, zatímco Titovu hegemonii v Jugoslávii přijal. Řecko totiž mělo pro britské imperiální zájmy mnohem větší význam než Jugoslávie. Řecko se svými přístavy a ostrovy bylo jedním z důležitých faktorů rovnováhy v Mediteránu. Churchill tedy jednoznačně požadoval, aby v poválečném Řecku vládla nějaké spřátelená demokratická vláda a byl proto ochoten udělat vše. Británie také mnohem více podporovala řeckého krále a vládu než v jugoslávském případě. Proto se snažila pomoci svým misím sjednotit odboj pod britským velením s tím, že bude nepolitický. V jednáních mezi EAM a řeckou exilovou vládou, která byla neúspěšná (známá jednání v Káhiře o tom, má-li se král vrátit po válce do země, skončila pro EAM neúspěchem), došlo k neřešitelným sporům. Od podzimu roku 1943 tak v Řecku bylo nejen napětí z bojů proti Němcům, ale také ze stále těžších rozporů mezi odbojovými organizacemi a vládou.

Podobně jako v Jugoslávii a Albánii také v Řecku povstalci získali zbraně od kapitulovaných italských divizí. To, stejně jako úspěch ve vzájemném boji s EDES, hnutí posílilo. EAM také vytvořil, po vzoru AVNOJ, hlavní politický výbor národního osvobození, PEFA. Neměl však takovou autoritu, jako AVNOJ. Nebyla to prozatímní vláda jako Titova, jejím hlavním úsilím bylo přinutit exilovou řeckou vládu poskytnout v ní místa i příslušníkům EAM.

Z dnešního pohledu je zřejmé, že pokud by Churchill i v případě řeckém přijal převahu EAM, tak jako přijal v Jugoslávii supremaci Titových partyzánů, získal by EAM také v Řecku neomezenou moc, protože jediná soupeřící organizace, EDES, se svým významem mohla EAM měřit ještě daleko méně než Mihailovičovi četníci.

Pro poválečný vývoj Balkánu měla také velký význam teheránská konference velmocí v roce listopadu 1943, která také definitivně pohřbila Churchillův plán vylodění Spojenců na Balkáně (podbřišku říše). Narážel jak na odbor Roosevelta, neboť Američané na Balkáně neměli zájem, tak Stalina. Nakonec musel souhlasit s vyloděním Spojenců do Francie, plánovaným tehdy na 1. květen 1944.¹⁴ Toto rozhodnutí mělo pro vývoj na Balkáně mimořádný význam. Rudá armáda jím získala prakticky zelené světlo pro svůj průnik do jihovýchodní Evropy.

Procentová dohoda

Churchill tehdy začal pracovat na tom, aby se o zájmových sférách na Balkáně domluvil se Stalinem v dvoustranných rozhovorech. Již v květnu 1944 navrhl ministr zahraničí Anthony Eden sovětskému velvyslanci v Londýně Fedoru Gusevovi řešení, podle nějž by měly být záležitosti Rumunska v sovětském zájmu, a Řecka v britském.

Tomuto rozdělení ostatně nahrála i situace na bojišti a vnitřní vývoj v satelitech Osy Rumunska a Bulharsku. Přesto to ovšem Churchill neustále tlačil na partyzány, aby zvýšenou

¹⁴ Teheránská konference byla vůbec prvním setkáním hlavních představitelů SSSR, USA a Velké Británie během druhé světové války. Setkání Stalina, Roosevelta a Churchilla (tzv. Velké trojky) se konalo 28. listopadu – 1. prosince 1943 v iránském hlavním městě Teheránu. Na tomto setkání byly projednávány otázky, které do značné míry rozhodly o poválečném osudu střední a východní Evropy. Této konferenci předcházela konference v Káhiře a následovala ji konference v Jaltě a ještě později v Postupimi. Předmětem jednání byla především spojenecká strategie na evropských bojištích, konkrétně pak otevření západní fronty. Z hlediska dalšího vývoje na Balkáně bylo velmi důležité, že Churchill navrhoval rozšířit působnost spojenců v oblasti Středomoří a připravit si tak podmínky pro vylodění na Balkáně. Tento návrh nevyklučoval možnost zároveň i spojeneckého vylodění na západě Evropy, a navíc by omezoval sovětskou působnost ve střední Evropě. Pro Stalina, který v té době již operoval podle plánu na vytvoření satelitních zemí ve střední a východní Evropě, byl tento návrh neakceptovatelný a Roosevelt se bez váhání přiklonil na sovětskou stranu, která navrhovala pouze vylodění v severní Francii na jaře roku 1944 za podpory dalších operací na jihu Francie. Balkán tak byl vlastně již v Teheránu přepuštěn víceméně do sféry sovětského vlivu, byť se Británie v dalších jednáních snažila ještě tento osud zvrátit.

aktivitou diverzních akcí nechávali Hitlera v domnění, že spojenecký útok bude zaměřen na Balkán. Že byl částečně úspěšný, o tom svědčí i to, že německé velitelství stále udržovalo v Řecku neúměrně vysoký počet divízi i skutečnost, že po pádu Mussoliniho neváhalo a poslalo další jednotky na Jadran a do Albánie, aby nahradily italské divize.

Edenův návrh dal do pohybu celý řetězec jednání, které nakonec vedly k rozdělení poloostrova na zájmové sféry a vyústily známou a hanebnou tzv. procentovou dohodou 9. října 1944, kdy za rozhodující vliv v Řecku přepustil Churchill Rumunsko a Bulharsko zcela sovětskému vlivu. Podle Churchilla k celé záležitosti došlo následovně, byť na průběh jednání jsou i jiné pohledy:¹⁵

„Okamžik byl příhodný pro parktické kroky a proto jsem navrhl: ‚Dohodněme se na balkánských záležitostech. Vaše armády jsou v Rumunsku a Bulharsku. My tam máme své zájmy, mise a agenty. Nepřipusťme, aby se naše cesty zkrížili kvůli malichernostem. Pokud jde o Velkou Británii a Rusko, jak by vám vyhovovalo, kdybyste měli devadesátiprocentní převahu v Rumunsku, my měli devadesát procent řekněme v Řecku a v Jugoslávii bychom si vliv rozdělili na půl?‘

Zatímco byla tato má slova překládána, napsal jsem na kus papíru:

Rumunsko

Rusko 90 %

ostatní 10 %

Řecko

Velká Británie (po dohodě s USA) 90 %

Rusko 10 %

Jugoslávie 50 : 50 %

Maďarsko 50 : 50 %

Bulharsko

Rusko 75 %

ostatní 25 %

Přistrčil jsem jej přes stůl Stalinovi, který mezitím vyslechl překlad. Nastala krátká pauza.

Potom Stalin uchopil modrou tužku, udělal na papíru velkou ‚fajfku‘, a vrátil nám jej.

... Potom se rozhostilo dlouhé ticho. Tužkou popsáný papír zůstal ležet uprostřed stolu. Nakonec jsem se zeptal: ‚Nemohlo by se snad považovat za poněkud cynické, že jsme se s těmito záležitostmi, jež budou tak osudné pro miliony lidí, vypořádali jen tak bez okolků? Raději ten papír spalme.‘ Stalin odpověděl: ‚Ne, nechte si jej vy.‘

Hned následující den se ministři zahraniční Molotov a Eden sice o procenta střetli – SSSR požadoval mnohem více v Maďarsku, protože tam měla Rudá armáda velké ztráty, Británie opět v Jugoslávii, poněvadž to byla ona, která podporovala Tita a jeho odboj, a také v Bulharsku, což Molotov velmi rázně odmítl. Celá věc nakonec zůstala tak, jak ji dohodli oba nejvyšší představitelé, nakonec ovšem byl, jak uvidíme níže, z dohody důsledně dodrženo pouze řecké procento.

Literatura:

TEJCHMAN, Miroslav. *Balkán ve válce a v revoluci: 1939-1945*. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2008.

STAVRIJANOS, Leften: *The Balkans since 1453*. London 2000²; také v srbském překladu *Balkan posle 1453. godine*. Beograd 2005, s. 764–802.

CRAMPTON, Richard J.: *The Balkans since the Second World War*. Pearson Education Limited 2002, s. 3–11.

¹⁵ Sovětsko-britská jednání zverubně popisuje na základě pramenného bádání Miroslav TEJCHMANN. Viz: *Balkán ve válce a revoluci. 1939–1945*. Praha 2008, s. 678–685.

Studijní materiál:

Zpráva o třístranné konferenci v Berlíně

(Vydána 2. srpna 1945 v Postupimi)

I. Dne 17. července 1945 sešli se na třístranné konferenci v Berlíně president Spojených států amerických Harry S. Truman, předseda rady lidových komisařů Svazu sovětských socialistických republik generalissimus J. V. Stalin a ministerský předseda Velké Británie Winston S. Churchill spolu s p. Clementem R. Attleem. Doprovázeli je ministři zahraničních věcí tří vlád, James F. Byrnes, V. M. Molotov a Anthony Eden, náčelníci hlavních štábů a jiní poradci.

Mezi 17. a 25. červencem se konalo devět schůzí. Konference byla pak přerušena na dva dny, než byly vyhlášeny výsledky všeobecných voleb ve Velké Británii. Dne 28. července se na konferenci vrátil jako ministersky předseda pan Attlee, doprovázen novým státním tajemníkem pro zahraniční věci Ernestem Bevinem. V jednání se pokračovalo ještě čtyři dny. V době konference se konaly pravidelné schůze hlav tří vlád, které doprovázeli ministři zahraničních věcí, i schůze ministrů zahraničních věcí samotných. Rovněž se denně scházely komise, které ustanovili ministři zahraničních věcí, aby předběžně zkoumaly otázky předložené konferenci. Schůze konference se konaly v Cecilienhofu u Postupimi. Konference skončila dne 2. srpna 1945.

Konference dospěla k významným rozhodnutím a dohodám. O mnoha jiných otázkách došlo k výměně názorů a o těchto věcech bude jednat dále Rada ministrů zahraničních věcí, kterou konference zřídila.

President Truman, generalissimus Stalin a ministerský předseda Attlee opouštějí konferenci, která upevnila svazky mezi třemi vládami a rozšířila oblast jejich spolupráce a porozumění, s ještě silnější důvěrou, že jejich vlády a národy spolu s ostatními Spojenými národy zajistí vytvoření spravedlivého a trvalého míru.

II. RADA MINISTRŮ ZAHRANIČÍ

Konference dospěla k dohodě o zřízení Rady ministrů zahraničí, zástupců pěti hlavních mocností, která by dále prováděla přípravné práce nutné pro mírové uspořádání a zabývala se jinými věcmi, kterými ji budou občas ve vzájemné dohodě pověřovat vlády v Radě zúčastněné. Text dohody o zřízení Rady ministrů zahraničí zní takto:

A. 1. Bude zřízena Rada, složená z ministrů zahraničních věcí Spojeného království, Svazu sovětských socialistických republik, Číny, Francie a Spojených států.

2. a) Rada se bude scházet zpravidla v Londýně, kde bude stálé sídlo společného sekretariátu, který Rada vytvoří. Každého ze zahraničních ministrů bude provázet zástupce vyšší hodnosti, který bude řádně zmocněn pokračovat v pracích Rady za nepřítomnosti svého zahraničního ministra, a malá skupina technických poradců.

b) První schůze Rady se bude konat v Londýně nejpozději 1. září 1945. Schůze se mohou konat podle společné dohody i v jiných hlavních městech, bude-li tak ujednáno.

3. a) Jako svým nejbližším důležitým úkolem bude Rada pověřena připravit mírové smlouvy s Itálií, Rumunskem, Bulharskem, Maďarskem a Finskem, aby mohly být předloženy Spojeným národům, a navrhnout řešení územních otázek, vyplývajících z ukončení války v Evropě. Rady bude použito pro přípravu mírového uspořádání s Německem, které bude uloženo německé vládě, až bude utvořena vláda k tomu způsobilá.

b) Pro plnění každého z těchto úkolů bude Rada složena ze členů zastupujících ty státy, které podepsaly kapitulací podmínky uložené příslušnému nepřátelskému státu. Pro mírové uspořádání s Itálií bude Francie považována za signatáře kapitulacních podmínek pro Itálii. Jiní členové budou k účasti přizváni, když se budou projednávat otázky, které se jich přímo týkají.
c) Jiné otázky mohou být občas předkládány Radě dohodou mezi členskými vládami.

4. a) Kdykoli Rada projednává otázku, na které má přímý zájem stát, který v ní není zastoupen, měl by být tento stát vyzván, aby vyslal zástupce, kteří se zúčastní projednávání a zkoumání této otázky.

b) Rada může přizpůsobit svůj postup zvláštní otázce, kterou projednává. V některých případech může předběžně projednat věc dříve, než se zúčastní jiné zainteresované státy. V jiných případech může Rada svolat oficiální konferenci států, které mají na vyřešení této otázky největší zájem.

Podle rozhodnutí konference zaslala každá ze tří vlád vládě čínské a francouzské výzvu stejného znění, aby tento text schválily a připojily se k zřízení Rady.

B. viz Protokol berlínské konference

C. Zřízení Rady zahraničních ministrů pro zvláštní úkoly uvedené v textu neruší Krymskou dohodu, podle níž se mají mezi ministry zahraničních věcí Spojených států, Svazu sovětských socialistických republik a Spojeného království konat pravidelné porady.

D. Konference se také zabývala postavením Evropské poradní komise ve světle dohody o zřízení Rady zahraničních ministrů. S uspokojením bylo konstatováno, že komise se dobře zhostila svých hlavních úkolů tím, že vypracovala doporučení o podmínkách bezpodmínečné kapitulace Německa, o okupačních pásmech v Německu a Rakousku a o mezispojeneckém kontrolním mechanismu v těchto zemích. Konference měla za to, že další podrobná práce týkající se koordinace spojenecké politiky, pokud jde o kontrolu Německa a Rakouska, připadne v budoucnosti do pravomoci Kontrolní rady v Berlíně a Spojenecké komise ve Vídni. V důsledku toho bylo dohodnuto doporučit rozpuštění Evropské poradní komise.

III. NĚMECKO

Spojenecké armády dokončily okupaci celého Německa a německý lid počal pykat za strašlivé zločiny, jichž se dopustil pod vedením lidí, které v době jejich úspěchů otevřeně schvaloval slepě poslouchal. Konference dospěla k dohodě o politických a hospodářských zásadách koordinační politiky spojenců vůči poraženému Německu v období spojenecké kontroly. Cílem této dohody je provést krymské prohlášení o Německu. Německý militarismus a nacismus bude vykořeněn a spojenci budou nyní i v budoucnu provádět ve vzájemné dohodě jiná nutná opatření, která by zajistila, že Německo nebude již nikdy ohrožovat své sousedy nebo světový mír.

Není úmyslem spojenců zničit nebo zotročit německý lid. Úmyslem spojenců je dán německému lidu příležitost, aby se připravil k budoucí obnově svého života na demokratických a mírumilovných základech. Bude-li jeho vlastní úsilí pevně zaměřeno k tomuto cíli, pak bude moci v přiměřené době zaujmout místo mezi svobodnými a mírumilovnými národy světa. Text dohody zní takto:

A. Politické zásady

1. V souhlase s dohodou o kontrolním mechanismu v Německu vykonávají nejvyšší moc v Německu podle instrukcí svých vlád vrchní velitelé ozbrojených sil Spojených států, Spojeného království, Svazu sovětských socialistických republik a Francouzské republiky každý ve svém pásmu a ve své funkci členů Kontrolní rady také společně ve věcech týkajících se Německa jako celku.

2. Pokud to bude prakticky proveditelné, má být s německým obyvatelstvem v celém Německu zacházeno stejným způsobem.

3. Okupace Německa má tyto cíle, kterými se Kontrolní rada bude řídit:

I. Úplně odzbrojit a demilitarizovat Německo a odstranit nebo kontrolovat veškerý německý průmysl, jehož by bylo možno použít pro válečnou výrobu. Proto

a) všechny německé pozemní, námořní a letecké ozbrojené síly, dále SS, SA, SD a gestapo se všemi svými organizacemi, štáby a institucemi včetně hlavního štábu důstojnického sboru, záložního sboru, vojenských škol, organizací vojenských vysloužilců a jiných vojenských a polo vojenských organizací, zároveň se všemi kluby a spolky přispívajícími k udržování německých vojenských tradic budou úplně a definitivně zrušeny tak, aby bylo trvale znemožněno obnovení nebo přeorganizování německého militarismu a nacismu;

b) všechny zbraně, střelivo a válečný materiál, stejně jako prostředky k jejich výrobě, musí být dány k dispozici spojencům nebo zničeny. Udržování a výroba veškerých letadel a všech zbraní, střeliva a válečného materiálu budou znemožněny;

II. Přesvědčit německý lid, že utrpěl úplnou vojenskou porážku a že se nemůže vyhnout odpovědnosti za to, co sám na sebe uvalil, poněvadž jeho vlastní bezohledný způsob válčení a fanatický nacistický odpor zničily německé hospodářství a musely způsobit zmatek a utrpení;

III. Zničit národně socialistickou stranu a její přidružené a podřízené organizace, rozpustit všechny nacistické instituce, zajistit, aby nebyly v žádné formě obnoveny, a znemožnit jakoukoli nacistickou a militaristickou činnost nebo propagandu;

IV. Připravit konečnou obnovu německého politického života na demokratickém základě a budovat mírovou součinnost Německa v mezinárodním životě.

4. Všechny nacistické zákony, které tvořily základ Hitlerova režimu nebo zavedly diskriminaci na základě rasy, vyznání nebo politického přesvědčení, budou zrušeny. Nebude trpěna žádná zákonná, správní nebo jiná diskriminace.

5. Váleční zločinci a všichni, kdo se zúčastnili plánování nebo provádění nacistických akcí, které přinášely krutosti i válečné zločiny nebo je vyvolaly, budou zatčeni a souzeni. Nacističtí

vůdcové, vlivní stoupenci nacismu a vysocí činitelé nacistických organizací a institucí, jakož i všechny jiné osoby nebezpečné pro okupaci nebo její cíle budou zatčeni a internováni.

6. Všichni členové nacistické strany, kteří byli více než nominálními účastníky v činnosti strany, a všechny jiné osoby nepřátelské spojeneckým cílům budou odstraněni z veřejných nebo poloveřejných úřadů a z odpovědných míst ve významných soukromých podnicích. Takoví lidé budou nahrazeni osobami, které jsou pro své politické a mravní kvality považovány za schopné přispět k rozvoji opravdových demokratických institucí v Německu.

7. Německá výchova bude kontrolována tak, aby byly úplně vyloučeny nacistické a militaristické doktríny a aby byl umožněn úspěšný rozvoj demokratických idejí.

8. Soudnictví bude reorganizováno v souladu se zásadami demokracie, zákonné spravedlnosti a rovnosti práv pro všechny občany bez rozdílu rasy, národnosti nebo náboženství.

9. Řízení v Německu má směřovat k decentralizaci politické struktury a k rozvoji místní odpovědnosti. Proto:

I. Musí být obnovena místní samospráva v celém Německu podle demokratických zásad, zvláště prostřednictvím volených sborů, a to tak rychle, jak to dovolí vojenská bezpečnost a cíle vojenské okupace;

II. V celém Německu budou povoleny a povzbuzovány všechny demokratické politické strany, jež budou mít právo shromažďovací a právo veřejné diskuse;

III. Zásady reprezentace a volitelnosti budou zavedeny do krajské, oblastní a zemské správy tak rychle, jak to umožní úspěšné uplatnění těchto zásad v místní samosprávě;

IV. Ústřední německá vláda nebude prozatím utvořena. Budou však zřízeny některé základní ústřední německé správní úřady, které povedou státní tajemníci, zvláště v oboru financí, dopravy, spojů, zahraničního obchodu a průmyslu. Tyto úřady budou působit pod řízením Kontrolní rady.

10. Pokud to dovolí vojenská bezpečnost, bude povolena svoboda slova, tisku a náboženství a budou respektovány náboženské instituce. Rovněž s výhradou zachování vojenské bezpečnosti bude povoleno zakládat svobodné odborové organizace.

B. Hospodářské zásady

11. Aby byl zničen německý válečný potenciál, bude zakázána a znemožněna výroba zbraní, střeliva a válečného materiálu, jakož i všech typů letadel a námořních lodí. Výroba kovů, chemických látek, strojů a jiných předmětů přímo potřebných pro válečné hospodářství bude přísně kontrolována a omezena na schválené, mírové potřeby Německa v poválečné době, aby bylo dosaženo cílů uvedených v odstavci 15. Výrobní kapacita nepotřebná pro povolenou výrobu bude demontována v soulase s reparačním plánem doporučeným Spojeneckou reparační komisí a schváleným zúčastněnými vládami, anebo, nebude-li demontována, bude zničena.

12. Německé hospodářství bude v co nejkratší době decentralizováno tak, aby bylo odstraněno nynější přílišné soustředění hospodářské moci, jak se projevuje zejména v kartelech, syndikátech a jiných monopolních seskupeních.

13. Při organizaci německého hospodářství bude se klást hlavní důraz na rozvoj zemědělství a mírového průmyslu pro vnitřní spotřebu.

14. Po dobu okupace bude s Německem nakládáno jako s jednotným hospodářským celkem. Proto bude dohodnuta společná politika, pokud jde o

- a) hornictví a výrobu průmyslovou i její rozvržení;
- b) zemědělství, lesnictví a rybolov;
- c) mzdy; ceny a přiděly;
- d) dovozní a vývozní program pro Německo jako celek;
- e) měnu a bankovníctví, úřední daně a cla;
- f) reparace a demontáž promyslového válečného potenciálu;
- g) dopravu a spoje.

Při provádění této politiky se bude přihlížet k různým místním poměrům tam, kde to okolnosti vyžadují.

15. Německé hospodářství bude podrobena spojenecké kontrole, avšak jen v míře potřebné k tomu, aby

- a) byly uskutečněny programy průmyslového odzbrojení a demilitarizace, reparaci a schváleného vývozu a dovozu;
- b) byla zajištěna výroba zboží a udržovány služby nutné k uspokojování potřeb okupačních armád a zavlečených osob v Německu a nezbytné pro udržení průměrné životní úrovně v Německu tak, aby nepřesahovala průměrnou životní úroveň v evropských zemích. (Evropskými zeměmi se míní všechny evropské země kromě Spojeného království a Svazu sovětských socialistických republik);
- c) způsobem, který určí Kontrolní rada, bylo zajištěno spravedlivé rozdělování nezbytného zboží mezi jednotlivá pásma tak, aby v celém Německu bylo vytvořeno vyrovnané hospodářství a snížena potřeba dovozu;
- d) německý průmysl a všechny mezinárodní hospodářské a finanční transakce včetně vývozu a dovozu byly kontrolovány tak, aby Německu bylo znemožněno rozvíjet válečný potenciál a aby bylo dosaženo ostatních zde uvedených cílů;
- e) byly kontrolovány všechny německé veřejné nebo soukromé vědecké organizace, výzkumné a pokusné instituce, laboratoře atd., související s hospodářskou činností.

16. Při ukládání a udržování hospodářské kontroly, zavedené Kontrolní radou, bude vytvořen německý správní aparát a od německých úřadů bude požadováno, aby, pokud je to prakticky možné, samy tuto kontrolu vyhlášovaly a prováděly. Takto má německý národ dojít k přesvědčení, že sám nese odpovědnost za provádění této kontroly a za jakékoli její selhání. Jakákoli kontrola s německé strany, která by směřovala proti cílům okupace, bude zakázána.

17. Budou co nejrychleji učiněna opatření

- a) k provedení nezbytných oprav v dopravě;
- b) ke zvýšení těžby uhlí;
- c) k co největšímu zvýšení zemědělské výroby;
- d) k provedení nejnaléhavějších oprav obytných domů a obecně užitečných podniků.

18. Kontrolní rada učiní vhodné kroky, aby získala kontrolu a dispoziční právo nad majetkem, který vlastní Němci v zahraničí, pokud takový majetek ještě není pod kontrolou Spojených národů, které se zúčastnily války proti Německu.

19. Placení reparací by mělo ponechat německému národu dosti zdrojů, aby mohl žít bez zahraniční pomoci. Při vypracování hospodářského rozpočtu Německa musí být postaráno o prostředky na zaplacení německého dovozu. Toto pravidlo se nevztahuje na zařízení a výrobky uvedené v odstavci 4 A) a 4 B) dohody o reparacích.

IV. NĚMECKÉ REPARACE

V souladu s rozhodnutím krymské konference, že Německo bude povinno nahradit v co největší míře škody a utrpení, které způsobilo Spojeným národům a za něž se německý národ nemůže zbavit odpovědnosti, bylo dosaženo této dohody o reparacích:

1. Reparační nároky SSSR budou kryty odvozem ze sovětského okupačního pásma v Německu a vhodným německým zahraničním majetkem.

2. SSSR se zavazuje, že ze svého vlastního reparačního podílu uspokojí reparační nároky Polska.

3. Reparační nároky Spojených států, Velké Británie a jiných zemí, které mají právo na reparace, budou uhrazeny ze západních okupačních pásem a z vhodného německého zahraničního majetku.

4. Kromě reparací, které si SSSR vezme z vlastního okupačního pásma, dostane navíc ze západních pásem:

A) 15% takového použitelného a úplného provozního průmyslového zařízení, především průmyslu metalurgického, chemického a strojírenského, které není pro německé mírové hospodářství nezbytné a které má být odvezeno ze západních německých pásem, a to výměnou za stejnou hodnotu potravin, uhlí, potaše, zinku, stavebního dřeva, hliněných výrobků, naftových produktů a jiného zboží, které bude sjednáno.

B) 10% takového průmyslového zařízení, které není pro německé mírové hospodářství nezbytné a které má být odvezeno ze západních pásem, při čemž toto bude odevzdáno sovětské vládě na reparační účet bez zaplacení nebo protihodnoty jakéhokoli druhu. Odvoz zařízení podle odstavců A a B se bude provádět současně.

5. Množství zařízení, jež má být odvezeno ze západních pásem na účet reparací, musí být určeno nejpozději do 6 měsíců od dnešního dne.

6. S odvozem provozního průmyslového zařízení se započne co nejdříve a odvoz bude ukončen do dvou let ode dne, kdy dojde k určení podle odstavce 5. S dodávkami zboží podle odstavce 4 A se započne co nejdříve a SSSR zboží dodá v dohodnutých splátkách do pěti let od uzavření této dohody. Množství a druh průmyslového zařízení, které není pro německé mírové hospodářství nezbytné a je tudíž vhodné pro reparace, určí Kontrolní rada podle směrnic stanovených Spojeneckou reparační komisí za účasti Francie, s výhradou konečného schválení velitele pásma, z něhož má být zařízení odvezeno.

7. Dříve než bude stanoveno celkové množství zařízení, jež má být odvezeno, bude takové zařízení, jež bude určeno jako vhodné pro dodávky, dodáváno zálohově postupem stanoveným v poslední větě odstavce 6.

8. Sovětská vláda se zříká všech reparačních nároků, pokud jde o akcie těch německých podniků, které leží v západních okupačních pásmech, jakož i německého zahraničního majetku ve všech státech kromě těch, jež jsou uvedeny v odstavci 9.

9. Vlády Velké Británie a Spojených států vzdávají se všech reparačních nároků, pokud jde o akcie německých podniků, které leží ve východním okupačním pásu Německa, jakož i německého zahraničního majetku v Bulharsku, Finsku, Maďarsku, Rumunsku a východním Rakousku.

10. Sovětská vláda nečiní si nároků na zlato, které spojenecká vojska zabavila v Německu.

V. OPATŘENÍ TÝKAJÍCÍ SE NĚMECKÉHO VÁLEČNÉHO A OBCHODNÍHO LOĎSTVA

Konference se zásadně dohodla, jak bude upraveno použití německého válečného a obchodního loďstva a jak s ním bude naloženo. Bylo rozhodnuto, že tři vlády jmenují znalce, aby společně vypracovali podrobné plány k provedení dohodnutých zásad. Další společné prohlášení učiní v příslušné době tři vlády současně.

VI. MĚSTO KRÁLOVEC A PŘÍLEHLÁ OBLAST

Konference zkoumala návrh sovětské vlády, aby až do konečného vyřešení územních otázek při mírovém uspořádání vedl úsek západních hranic Svazu sovětských socialistických republik, který přilehlá k Baltickému moři, od bodu na východním břehu Gdanského zálivu k východu, severně od Braunsbergu - Goldapu k bodu, kde se setkávají hranice Litvy, Polské republiky a Východního Pruska.

Konference v zásadě schválila návrh sovětské vlády na definitivní odevzdání města Královec a přilehlé oblasti, jak bylo právě popsáno, Sovětskému svazu s tou výhradou, že vlastní hranici přezkoumají znalci. President Spojených států a britský ministerský předseda prohlásili, že budou tento návrh konference při budoucím mírovém uspořádání podporovat.

VII. VÁLEČNÍ ZLOČINCI

Tři vlády vzaly na vědomí jednání, která se vedla v posledních týdnech v Londýně mezi zástupci Velké Británie, Spojených států, Sovětského svazu a Francie o uzavření dohody o tom, jak budou souzeni ti hlavní váleční zločinci, jejichž zločiny nelze podle Moskevské deklarace z října 1943 zeměpisně určitě lokalizovat. Tři vlády potvrzují svůj úmysl postavit tyto zločince před rychlý a spravedlivý soud. Doufají, že londýnská jednání povedou k brzké dohodě o této otázce, a považují za velmi významné, aby proces proti těmto hlavním zločincům byl zahájen co nejdříve. První seznam obžalovaných bude uveřejněn před 1. zářím.

VIII. RAKOUSKO

Konference zkoumala návrh sovětské vlády na rozšíření pravomoci rakouské prozatímní vlády na celé Rakousko. Tři vlády se dohodly, že jsou ochotny zkoumat tuto otázku po vstupu

britských a amerických oddílů do Vídně. Bylo usneseno, že na Rakousko nebudou požadovány reparace.

IX. POLSKO

Konference projednala otázky týkající se prozatímní polské vlády a západní hranice Polska. Pokud jde o polskou prozatímní vládu národní jednoty, konference vyjádřila své stanovisko:

A. S potěšením jsme vzali na vědomí, že mezi zástupci Poláků z Polska a ciziny byla sjednána dohoda, která v souhlase s usnesením krymské konference umožnila utvořit polskou prozatímní vládu národní jednoty, kterou uznaly tři mocnosti. Po navázání diplomatických styků mezi vládou Velké Británie, Spojených států a polskou prozatímní vládou národní jednoty odvolaly tyto vlády uznání dřívější polské vlády v Londýně, která již neexistuje.

Vlády Velké Británie a Spojených států učinily opatření, aby chránily zájmy polské prozatímní vlády národní jednoty jakožto uznané vlády polského státu, pokud jde o majetek, který patří polskému státu a je na jejich území a pod jejich kontrolou, ať jde o majetek jakéhokoli druhu. Učinily dále opatření, aby nedošlo k zcizení tohoto majetku třetím osobám. Polské prozatímní vládě národní jednoty bude vhodným způsobem usnadněno použít obvyklých právních prostředků, aby jakýkoli majetek, který náleží polskému státu a který byl neprávem zcizen, získala zpět.

Jmenované tři mocnosti ochotně poskytnou pomoc polské prozatímní vládě národní jednoty, aby umožnily co nejrychlejší návrat do Polska všem Polákům v zahraničí, kteří se chtějí navrátit, čítajíc v to členy polských ozbrojených sil i obchodního loďstva. Očekávají, že těmto Polákům, kteří se vrátí domů, budou poskytnuta stejná osobní i majetková práva jako všem polským občanům.

Tři mocnosti berou na vědomí, že ve shodě s usnesením krymské konference dala polská prozatímní vláda národní jednoty souhlas, aby se co nejdříve konaly svobodné a nerušené volby na základě všeobecného a tajného hlasovacího práva, v nichž se budou mít právo zúčastnit a jmenovat své kandidáty všechny demokratické a protinacistické strany, a aby zástupci spojeneckého tisku měli plnou volnost informovat svět o vývoji v Polsku před volbami i po dobu voleb.

B. O západní hranici Polska bylo dosaženo této dohody:

V souhlase s dohodou o Polsku, které bylo dosaženo na krymské konferenci, vyžádaly si hlavy tří vlád názor polské prozatímní vlády národní jednoty, pokud jde o přírůstek území, které má Polsko dostat na severu a na západ. President Polské národní rady a členové polské prozatímní vlády národní jednoty byli na konferenci přijati a přednesli plně své názory. Tři hlavy vlád znovu potvrdily svůj názor, že konečné určení západních hranic Polska má být odloženo do mírového uspořádání.

Tři hlavy vlád souhlasí s tím, aby bývalá německá území východně od čáry vedoucí od Baltského moře bezprostředně na západ od Swinem(nde a odtud podél řeky Odry až k jejímu soutoku se západní Nisou a podél západní Nisy k československým hranicím, včetně té části Východního Pruska, jež podle dohody dosažené na této konferenci nebyla dána pod správu Svažu sovětských socialistických republik, a včetně území bývalého svobodného msta Gdaňska, byla až do konečného určení západní polské hranice spravována polskou vládou a aby z toho

to hlediska tato území nebyla považována za součást sovětského okupačního pásma v Německu.

X. UZAVŘENÍ MÍROVÝCH SMLUV A PŘIJETÍ DO ORGANIZACE SPOJENÝCH NARODŮ

Konference se dohodla na tomto prohlášení o společné politice, aby tak byly po vítězství v Evropě vytvořeny co nejdříve podmínky trvalého míru:

Tři vlády považují za žádoucí, aby nynější nepřirozené postavení Itálie, Bulharska, Finska, Maďarska a Rumunska bylo ukončeno uzavřením mírových smluv. Věří, že ostatní zúčastněné spojenecké vlády budou tento názor sdílet.

Tři vlády zařadily přípravu mírové smlouvy s Itálií jako první mezi významnými úkoly, jimiž se bude zabývat nová Rada ministrů zahraničí. Itálie byla první ze států Osy, který se rozešel s Německem, přispěl materiálně k jeho porážce a nyní se připojil ke spojencům v boji proti Japonsku. Itálie se osvobodila od fašistického režimu a činí velké pokroky v obnově demokratické vlády a institucí. Uzavření takové mírové smlouvy s uznanou a demokratickou italskou vládou umožní třem vládám splnit jejich přání a podporovat italskou žádost o přijetí za člena Spojených národů.

Tři vlády pověřily Radu ministrů zahraničí také úkolem připravit mírové smlouvy s Bulharskem, Finskem, Maďarskem a Rumunskem. Uzavření mírových smluv s uznanými demokratickými vládami v těchto státech rovněž umožní třem vládám, aby podporovaly žádost těchto vlád o členství ve Spojených národech. Tři vlády souhlasí s tím, že každá z nich bude v blízké budoucnosti samostatně zkoumat, přihlížejíc k poměrům, jež budou v tu dobu existovat, otázku navázání diplomatických styků s Finskem, Rumunskem, Bulharskem a Maďarskem v rozsahu možném před uzavřením mírových smluv s těmito zeměmi.

Tři vlády nepochybuji, že vzhledem ke změně poměrů, vyplývajícím z ukončení války v Evropě, budou zástupci spojeneckého tisku požívat plné svobody při informování světa o vývoji poměru v Rumunsku, Bulharsku, Maďarsku a Finsku.

Pokud jde o přijetí jiných států do Organizace spojených národů, čl. 4 Charty Spojených národů prohlašuje, že: "1. Do Organizace spojených národů mohou být jako členové přijaty všechny ostatní mírumilovné státy, které přijmou závazky obsažené v této Chartě a které jsou podle soudu Organizace způsobilé a ochotné tyto závazky plnit. 2. O přijetí kteréhokoli takového státu za člena Spojených národů rozhodne Valné shromáždění na doporučení Rady bezpečnosti."

Pokud se týče tří vlád, budou podporovat žádosti o členství těchto států, které zůstaly za války neutrální a vyhovují uvedeným požadavkům.

Tři vlády pokládají však za svou povinnost jasně prohlásit, že nebudou podporovat žádost o členství, kterou by předložila nynější španělská vláda, jež byla utvořena za pomoci mocností Osy a která vzhledem k svému původu, své povaze, své dosavadní činnosti a k svému těsnému spojení s útočnými státy nemá potřebných vlastností, jež by takové členství odůvodňovaly.

XI. ÚZEMNÍ PORUČENSTVÍ

Konference zkoumala návrh sovětské vlády o poručenských územích, jak byla definována v usnesení krymské konference a v Chartě Organizace spojených národů.

Po výměně názorů na tuto otázku bylo usneseno, že o osudu všech bývalých italských koloniálních území bude rozhodnuto v souvislosti s přípravou mírové smlouvy s Itálií a že otázka italského území bude projednávána na zářijovém zasedání Rady ministrů zahraničí.

XII. PŘEZKOUANÍ POSTUPU SPOJENECKÝCH KONTROLNÍCH KOMISÍ V RUMUNSKU, BULHARSKU A MAĎARSKU

Tři vlády vzaly na vědomí, že sovětsí zástupci ve Spojeneckých kontrolních komisích v Rumunsku, Bulharsku a Maďarsku zaslali svým britským a americkým kolegům návrhy, jak by nyní, kdy nepřátelství v Evropě skončilo, bylo možno zlepšit práci kontrolních komisí.

Tři vlády byly zajedno v tom, že je nyní třeba přistoupit k revisi postupu Spojeneckých kontrolních komisí v těchto zemích, při čemž se má přihlížet k zájmům a odpovědnosti tří vlád, které společně předložily podmínky příměří každému z těchto států, a vycházet z dohodnutých návrhů.

XIII. SPOŘÁDANÝ ODSUN NĚMECKÉHO OBYVATELSTVA

Konference dospěla k této dohodě o odsunu Němců z Polska, Československa a Maďarska:

Tři vlády prozkoumaly tuto otázku po všech stránkách a uznaly, že německé obyvatelstvo nebo jeho složky, které zůstávají v Polsku, Československu a v Maďarsku, bude třeba odsunout do Německa. Jsou zajedno v tom, že jakýkoli odsun musí být prováděn spořádaně a lidsky.

Poněvadž by příliv velkého počtu Němců do Německa zvětšil břemeno, které již doléhá na okupační úřady, soudí, že tento problém by měla zkoumat především Kontrolní rada a přihlížet při tom zvláště k tomu, aby tito Němci byli spravedlivě rozděleni mezi jednotlivá okupační pásma. Dávají proto svým zástupcům v Kontrolní radě příkaz, aby co nejdříve svým vládám oznámili, kolik takových osob už přišlo do Německa z Polska, Československa a Maďarska, a aby podali odhad, v jaké době a jak rychle by mohly být provedeny další odsuny vzhledem k nynější situaci v Německu.

O tom se současně uvědomují československá vláda, polská prozatímní vláda a kontrolní komise v Maďarsku se žádostí, aby zatím zastavily další vyhošťování, dokud zúčastněné vlády neprozkoumají zprávy svých zástupců v Kontrolní radě.

XIV. VOJENSKÉ JEDNÁNÍ

V době konference došlo k schůzím náčelníků štábů tří vlád, na nichž se jednalo o vojenských věcech společného zájmu.

Podepsáni:

V. Stalin

J.

Harry S. Truman

C.

R. Attlee

Berlín 2. srpna 1945.

PROTOKOL ZE DNE 2. SRPNA 1945 O JEDNÁNÍ BERLÍNSKÉ KONFERENCE

I. ZŘÍZENÍ RADY MINISTRŮ ZAHRANIČNÍ

A. Konference dospěla k této dohodě o přijetí Rady ministrů zahraničí, která by provedla potřebné přípravné práce pro mírové uspořádání:

(Části A, C a D tohoto oddílu byly pojaty do zprávy tří hlav vlád)

B. Bylo dohodnuto, že každá ze tří vlád zašle výzvu stejného znění vládě čínské a francouzské, aby schválily tento text a připojily se k zřízení Rady. Dohodnutý text výzvy zněl takto:

Návrh Rady ministrů zahraničních na výzvu stejného znění, kterou má každá ze tří vlád odděleně poslat čínské a francouzské vládě:

"Vlády Spojeného království, Spojených států amerických a SSSR považují za nutné neprodleně zahájit nutné přípravné práce pro mírové uspořádání Evropy. Proto se dohodly, že bude zřízena Rada ministrů zahraničí pěti velmocí, která by připravila mírové smlouvy s evropskými nepřátelskými státy, jež by byly předloženy Spojeným národům. Rada má být dále pověřena, aby navrhla úpravu nevyřešených územních otázek v Evropě a aby jednala o každé jiné věci, kterou by se členské vlády případně dohodly Radě předložit."

Text přijatý třemi vládami zní:

"V dohodě s vládami Spojených států a SSSR, vládou Jeho Veličenstva ve Spojeném království a vládou SSSR zasílá vláda Spojených států, Spojeného království a sovětská vláda vládě Číny (Francie) srdečné pozvání, aby schválila výše uvedený text a zúčastnila se zřízení Rady. Vláda Jeho Veličenstva, vláda Spojených států a sovětská vláda přikládají účasti čínské (francouzské) vlády na navržených ujednáních velkou důležitost a doufají, že na toto pozvání obdrží brzkou a příznivou odpověď."

II. ZÁSADY UPRAVUJÍCÍ NAKLÁDÁNÍ S NĚMECKEM V POČÁTEČNÍM OBDOBÍ KONTROLY

Část II. Protokolu byla pojata do zprávy tří hlav vlád

III. NĚMECKÉ REPARACE

Část III. Protokolu byla pojata do zprávy tří hlav vlád

IV. OPATŘENÍ TÝKAJÍCÍ SE NĚMECKÉHO VÁLEČNÉHO A OBCHODNÍHO LOŽSTVA

A. Byly dohodnuty tyto zásady po rozdělení německého loďstva:

1. Celková síla německého povrchového loďstva, s výjimkou lodí potopených a lodí odňatých Spojeným národům, avšak včetně lodí, které se stavějí nebo opravují, bude rozdělena rovným dílem mezi SSSR, Spojené království a Spojené státy.

2. Loděmi, které se stavějí nebo opravují, jsou míněny lodě, jejichž postavení nebo oprava může být dokončena během 3 až 6 měsíců, podle typu lodě. Zda lodě, které jsou ve stavbě nebo opravě, mají být dohotoveny nebo opraveny, rozhodne technická komise ustanovená třemi mocnostmi, o níž se projednává dále, při čemž platí zásada, že dohotovení nebo oprava těchto lodí musí být dokončeny v uvedené lhůtě, aniž budou zvýšeny odborné pracovní síly v německých loděnicích a aniž bude dovoleno znovu otevřít některé německé loděnice nebo s nimi spojený průmysl. Dnem dokončení se rozumí den, kdy loď bude s to po prvé vyplout, nebo podle mírového měřítka je tím míněn den, kdy loděnice obvykle dodala loď vládě.

3. Většina německého podmořského loďstva bude potopena. Nebude zachováno více jak 30 ponorek, které budou rozděleny rovným dílem mezi SSSR, Spojené království a Spojené státy k pokusným a technickým účelům.

4. Veškeré sklady výzbroje, střeliva a zásob německého loďstva náležející k lodím odevzdávaným podle odstavce 1 a 3 budou odevzdány velmocem, které tyto lodě dostanou.

5. Mezi třemi velmocemi je shoda v tom, že utvoří třístrannou námořní komisi, složenou ze dvou zástupců za každou vládu s potřebným personálem, která předloží dohodnutá doporučení o přidělení určitých německých válečných lodí třem vládám a která bude projednávat ostatní podrobnosti vyplývající z dohody tří vlád o německém loďstvu. Komise se po prvé sejde nejpozději 15. srpna 1945 v Berlíně, kde bude její sídlo. Každá delegace v komisi bude mít na základě vzájemnosti právo prohlížet německé válečné lodě, ať jsou kdekoli.

6. Tři vlády jsou zajedno v tom, že převod lodí, a to i těch lodí, které jsou ve stavbě a v opravě, bude ukončen co nejdříve, avšak nejpozději do 15. února 1946. Komise bude překládat čtrnáctidenní zprávy, čítající v to návrhy na postupné přidělování lodí, jakmile se na těchto návrzích dohodne.

B. Byly dohodnuty tyto zásady pro rozdělení německého obchodního loďstva.

1. Německé obchodní loďstvo, které se vzdalo třem mocnostem, ať se nachází kdekoli, bude rovným dílem rozděleno mezi SSSR, Spojené království a Spojené státy. Skutečný převod lodí na příslušné státy bude proveden, jakmile to bude prakticky možné po ukončení války s Japonskem. Spojené království a Spojené státy odevzdají ze svého podílu na německých lodích přiměřené množství ostatním spojeneckým státům, jejichž obchodní loďstvo utrpělo ve společném boji proti Německu vysoké ztráty, s výjimkou Polska, jemuž část svého podílu odevzdá Sovětský svaz.

2. Přidělování těchto lodí, jejich zajištění mužstvem a jejich operace budou do konce války s Japonskem podléhat doзору a pravomoci Společného úřadu pro úpravu plavby a Spojeného námořního úřadu.

3. I když skutečný převod lodí bude odložen až do ukončení války s Japonskem, pořídí třístranná lodní komise inventář a ocení všechny lodě, které jsou k dispozici, a doporučí konkrétní rozdělení podle odstavce 1.

4. Německé vnitrozemské a pobřežní lodě, které spojenecká Kontrolní rada pro Německo uzná za nezbytné pro udržení základního německého mírového hospodářství, nebudou zahrnuty do lodního parku takto rozděleného mezi tři velmoce.

5. Mezi třemi vládami je shoda v tom, že se utvoří třístranná komise pro obchodní loďstvo, složená ze dvou zástupců za každou vládu s příslušným personálem; tato komise bude předkládat dohodnutá doporučení o přidělování konkrétních německých lodí třem vládám a bude projednávat ostatní podrobnosti vyplývající z ujednání tří vlád o německých obchodních lodích. Komise bude konat svou první schůzi nejpozději 1. září 1945 v Berlíně, kde bude její sídlo. Každá delegace v komisi bude mít na základě vzájemnosti právo prohlížet německé obchodní lodě, ať jsou kdekoli.

V. MĚSTO KRÁLOVEC A PŘILEHLÁ OBLAST

Část V. Protokolu byla pojata do zprávy tří hlav vlád

VI. VÁLEČNÍ ZLOČINCI

Část VI. Protokolu byla pojata do zprávy tří hlav vlád

VII. RAKOUSKO

Část VII. Protokolu byla pojata do zprávy tří hlav vlád

VIII. POLSKO

Část VIII. Protokolu byla pojata do zprávy tří hlav vlád

IX. UZAVŘENÍ MÍROVÝCH SMLUV A PŘIJETÍ DO ORGANISACE SPOJENÝCH NÁRODŮ

Část IX. Protokolu byla pojata do zprávy tří hlav vlád

X. ÚZEMNÍ PORUČENSTVÍ

Část X. Protokolu byla pojata do zprávy tří hlav vlád

XI. PŘEZKOUMÁNÍ POSTUPU SPOJENECKÝCH KONTROLNÍCH KOMISÍ V RUMUNSKU, BULHARSKU A MAĎARSKU

Část XI. Protokolu byla pojata do zprávy tří hlav vlád

XII. SPOŘÁDANÝ ODSUN NĚMECKÉHO OBYVATELSTVA

Část XII. Protokolu byla pojata do zprávy tří hlav vlád

XIII. NAFTOVÉ ZAŘÍZENÍ V RUMUNSKU

Na konferenci bylo dohodnuto zřídit dvě dvoustranné komise znalců, z nichž jedna by se skládala ze členů britských a sovětských a druhá z členů amerických a sovětských, aby vyšetřily fakta a prozkoumaly doklady jako základ pro řešení otázek, jež vznikly z odstranění naftového zařízení v Rumunsku. Bylo dále dohodnuto, že tito znalci zahájí svou práci do deseti dnů přímo na místě.

XIV. ÍRÁN

Bylo dohodnuto, že spojenecká vojska budou okamžitě stažena z Teheránu a že dalšími etapami odsunu jednotek z Íránu bude se zabývat schůze Rady ministrů zahraničí, která se bude konat v září 1945 v Londýně.

XV. MEZINÁRODNÍ PÁSMO V TANGERU

Byl prozkoumán návrh sovětské vlády a učiněna tato rozhodnutí:

Po prozkoumání otázky pásma v Tangeru se dohodly tři vlády, že toto pásmo, které zahrnuje město Tanger s okolím, zůstane mezinárodní vzhledem k svému zvláštnímu strategickému významu.

Otázka Tangeru se projedná v blízké budoucnosti na pařížské schůzi zástupců vlád Svazu sovětských socialistických republik, Spojených států, Spojeného království a Francie.

XVI. ČERNOMOŘSKÉ ÚŽINY

Tři vlády uznávají, že úmluva uzavřená v Montreaux má být revidována, neboť nevyhovuje dnešním poměrům.

Jako další krok bylo dohodnuto, že tato věc bude předmětem přímých rozhovorů mezi každou ze tří vlád a vládou tureckou.

XVII. MEZINÁRODNÍ VNITROZEMSKÉ VODNÍ CESTY

Konference se zabývala návrhem delegace Spojených států k této věci a bylo dohodnuto, že bude předložen k- projednání příští schůzi Rady ministrů zahraničí v Londýně.

XVIII. EVROPSKÁ VNITROZEMSKÁ DOPRAVNÍ KONFERENCE

Britská a americká delegace na konferenci informovaly delegaci sovětskou o přání britské a americké vlády svolat znovu evropskou vnitrozemskou dopravní konferenci a prohlásily, že by uvítaly ujištění, že se sovětská vláda zúčastní prací znovu svolané konference. Sovětská vláda s účastí na této konferenci souhlasila.

XIX. SMĚRNICE PRO VOJENSKÉ VELITELE VE SPOJENECKÉ KONTROLNÍ RADĚ PRO NĚMECKO

Tři vlády se dohodly, že každá z nich zašle instrukce svému zástupci v Kontrolní radě pro Německo, které by ho seznámily se všemi rozhodnutími konference, jež se týkají věcí spadajících do oboru jeho působnosti.

XX. POUŽITÍ SPOJENECKÉHO MAJETKU PRO REPARACE SATELITNÍCH STÁTŮ NEBO JAKO "VALÉČNÉ KOŘISTI"

Návrh (Příloha II) podaný americkou delegací konference v zásadě přijala, ale sepsání dohody o této věci bude vypracováno diplomatickou cestou.

XXI. VOJENSKÁ JEDNANÍ

PŘÍLOHA I.

Text dopisu poslaného 12. července zástupcům vlády Spojených států a vlády Spojeného království ve Spojenecké kontrolní komisi v Maďarsku.

"Vzhledem k změněné situaci, vzniklé po skončení války s Německem, považuje sovětská vláda za nutné stanovit pro Spojeneckou kontrolní komisi v Maďarsku tento způsob práce:

1. V období před uzavřením míru s Maďarskem bude předseda (nebo místopředseda) S.K.K. svolávat pravidelné porady s britskými a americkými zástupci, kde budou projednávány nejdůležitější otázky týkající se práce S.K.K. Porady se budou svolávat jednou za deset dní nebo v případě potřeby častěji.

Směrnice S.K.K. k zásadním otázkám vydá pro maďarské úřady předseda Spojenecké kontrolní komise po dohodě s britskými a americkými zástupci.

2. Britští a američtí zástupci v S.K.K. se zúčastní všeobecných konferencí přednostů oddělení a delegátů S.K.K. , svolaných předsedou S.K.K.; tyto schůze budou pravidelné. Britští a američtí zástupci se budou zúčastňovat buď osobně, nebo, kde to bude vhodné, prostřednictvím svých zástupců též práce smíšených komisí vytvořených předsedou S.K.K. ke zkoumání otázek, jež souvisí s výkonem funkce S.K.K.

3. Americkým a britským zástupcům bude povolen volný pohyb v zemi s podmínkou, že S.K.K. bude předem informována o době a směru cest.

4. O veškerých otázkách souvisejících s povolením vstupu nebo odchodu členů personálu amerických a britských zástupců v Maďarsku rozhodne předseda S.K.K. nejdéle do jednoho týdne.

5. Leteckou dopravu pošty, nákladů a diplomatických kurýrů do Maďarska a z Maďarska obstarají britští a američtí zástupci u S.K.K. podle úprav a ve lhůtách stanovených S.K.K. nebo v mimořádných případech po předchozí dohodě s předsedou S.K.K.

Považuje za nutné dodat, že ve všech ostatních bodech zůstanou i nadále v platnosti současně statuty týkající se S.K.K. v Maďarsku, které byly potvrzeny 20. ledna 1945.

PŘÍLOHA II.

Použití spojeneckého majetku pro reparace satelitních států nebo jako "válečné kořisti".

1. Břemeno reparací a "válečné kořisti" nemá postihnout spojenecké příslušníky.

2. Provozní zařízení. Jsme proti tomu, aby se spojenecký majetek odvázel z titulu reparací, "válečné kořisti" nebo pod jakoukoli jinou záminkou. Spojenečtí příslušníci utrpěli by škodu tím, že by byly zničeny továrny a z toho by vyplynula ztráta trhů a obchodních spojení. Zabavení spojeneckého majetku znemožňuje satelitnímu státu, aby splnil v příměří obsažený závazek plně obnovit práva a zájmy spojeneckých národů a jejich příslušníků.

Spojené státy spoléhají na to, že jiné okupační mocnosti vrátí veškeré zařízení již odvezené a zastaví jeho odvoz. Tam, kde takové zařízení nebude nebo nemůže být vráceno, budou Spojené státy žádat, aby satelitní stát poskytl americkým příslušníkům přiměřenou, efektivní a okamžitou náhradu a aby tato náhrada měla stejné pořadí jako reparační platy.

Tyto zásady se vztahují na všechnen majetek, který je buď úplně nebo z podstatné části vlastnictvím spojeneckých příslušníků. V případě, že bude odvezen majetek, na kterém americký stejně jako celý spojenecký zájem je menší než podstatný, očekávají Spojené státy přiměřenou, efektivní a okamžitou náhradu.

3. Běžná výroba. I když se Spojené státy nestaví proti reparacím z běžné výroby spojeneckých investic, musí satelitní stát poskytnout spojeneckým příslušníkům okamžitou a přiměřenou náhradu včetně postačujících devis nebo výrobků, aby mohli hradit odůvodněné náklady v devisách a převést přiměřený zisk z svých investic. Také takovéto náhrady musí mít stejné pořadí jako reparační platy.

Považujeme za nutné, aby satelitní státy neuzavíraly smlouvy, dohody nebo ujednání, které odpírají spojeneckým příslušníkům přístup k obchodu, surovinám a průmyslu ze stejných podmínek a aby přiměřeně pozměnili jakékoli platné dohody, které by mohly mít takovýto účinek.

Materiál je zpracován na základě publikace *Dokumenty ke studiu mezinárodního práva a politiky*, (sv. 1), Svoboda, Praha, 1958, str. 109 až 132. Design Radek Klempera 1999

Otázky:

Jaké byly přímé důsledky Postupimské konference?

Jak změnila válka společnost na Balkáně.

Obrázky:

Velká Trojka v Teheránu

<http://www.pumphreysculpture.com/d-day-portraits>

Churchill a Stalin po uzavření procentové dohody

http://www.rafbombercommand.com/bc_assessment.html

Ženský prapor partyzánek ELAS

<http://druhavalkakonec.euweb.cz/recko%2044.htm>

5. Zánik královského Rumunska

Osnova:

Královský puč a jeho důsledky
Mocenský vzestup rumunských komunistů
Neúspěšné pokusy o omezení vlivu komunistů
Počátek sovětizace země
Konec rumunské monarchie

Studijní text:

Královský puč a jeho důsledky

Rumunsko bylo první zemí v širším balkánském prostoru, do níž pronikla Rudá armáda. Po porážce u Stalingradu a dalším nepříznivém vývoji na východní frontě se někteří rumunští politici snažili najít cestu k západním spojencům a vyjednat anglo-americkou intervenci, která by pronikání Rudé armády zastavila. Toto úsilí však bylo neúspěšné, jak jsme již viděli i podle výsledků jednání v Teheránu. Rudá armáda v dubnu 1944 překročila řeku Prut a vkročila na rumunské území. Opoziční politici v čele s I. Maniuem se pokoušeli horečně vyjednat přerušeni nepřátelství. Vzhledem k tomu, že maršál Antonescu zachovával krajní loyaltitu Hitlerovi, začaly opoziční síly plánovat ozbrojené povstání. Nakonec, z iniciativy mladého krále Michala, došlo tři dny před naplánovaným povstáním, ke státnímu královskému puči. Když jej přišel I. Antonescu informovat o přípravách k totální mobilizaci, jež měla sloužit k boji proti Rudé armádě, král jej překvapil odmítnutím tohoto aktu a naopak požádáním jeho demise. Poté, co ji maršál odmítl, povolal král svoji gardu a nařídil jeho zatčení. Večer pak oznámil rozhlasem, že Rumunsko přijímá spojenecké podmínky a není více ve válce se SSSR. Němci samozřejmě nemohli Rumunsko jen tak přepustit, pokusili se o obsazení jeho klíčových míst, což vedlo k vypuknutí bojů s ještě včerejším spojencem a 25. srpna pak mladý král vyhlásil Německu válku. Do konce srpna 1944 rumunské jednotky zajaly 56 000 německých vojáků, pět tisíc Němců v bojích padlo. Rudá armáda ovšem i poté pokračovala v ofenzivě. Zajala 170 000 rumunských vojáků, kteří již neprojevovali odpor, obsadila Bukurešť a většinu rumunských měst a celé území přešlo pod sovětskou kontrolu. Samotná jednání o míru byla zahájena až poté, co byla obsazena většina rumunského území. Na základě nich pak během následujících měsíců vstoupila rumunská vojska spolu s Rudou armádou do bojů v Transylvánii, v Maďarsku, obsazovala také část československého území (mj. Brno) a došla až do samotného Německa. To vše stálo Rumunsko dalších 169 000 padlých. Jen při osvobozování ČSR to bylo 33 241 padlých a nezvěstných a 33 254 raněných,¹⁶ celkové válečné ztráty Rumunska, tedy nejen ty na frontě, ale i v zázemí, činily neuvěřitelných 935 tisíc mrtvých, z toho ovšem převážná většina připadala na boje na východní frontě od června 1941 do srpna 1944, jichž se zúčastnilo 35 divizí, rumunské letectvo, námořnictvo a několik dalších technických a dělostřeleckých brigád. Toto dobrodružství přišlo Rumuny na 370 000 mrtvých a nezvěstných a 250 000 raněných...

Mocenský vzestup rumunských komunistů

Přestože Stalin a sovětská diplomacie navenek zdůrazňovali, že nemají zájem na změně rumunského režimu, a také nová vláda byla z větší části složená z příslušníků opozičních nekomunistických sil, a státní aparát, očištěn pouze od největších kolaborantů, zůstával v podstatě nezměněn, přítomnost sovětské armády uvolnila revoluční energii mas a především

¹⁶ <http://www.fronta.cz/dotaz/ztraty-rumunske-armady-pri-osvobozovani-csr>. Rumunská vojska se účastnila těžkých bojů na Slovensku, brněnské operace i pražské operace. Celkem Rumuni osvobodili 1722 obcí (z toho 31 měst) a zajali 16-20 tisíc Němců.

vyvedla z ilegality komunistické hnutí, které začalo mít stále větší vliv, a to i přesto, že ještě v době srpnového převratu neměla komunistická strana více než 2 000 členů.¹⁷ Poté ovšem do strany začali vstupovat po stovkách a tisících nových členové, často i proto, aby zakryli svoji válečnou minulost. V říjnu 1944 se Komunistům se podařilo vytvořit Národně demokratickou frontu, která sdružovala pouze výrazně levicově zaměřené subjekty, nikoli tedy spíše středové uskupení I. Maniua a dalších. Komunisté také zcela ovládli ministerstvo vnitra. Díky tomu měli pod kontrolou proces nesporně potřebné národní očisty od fašistů a těch, kteří je podporovali, jež ovšem začali bezuzdně zneužívat a tak, ostatně podobně jako v jiných zemích, často posloužilo označení fašista nebo kolaborant k odstranění politických protivníků. Rumunská pravice musela odpovědět protikomunistickým kurzem, vláda dokonce začala sabotovat podmínky dohody o příměří. A tak zatímco na frontě bojovaly rumunské a sovětské jednotky bok po boku proti Hitlerovcům, v samotném Rumunsku, zejména v Bukurešti, docházelo k útokům na sovětské vojáky, majitelé podniků prováděli hospodářskou sabotáž, představitelé nekomunistických stran tvrdě vystupovali proti existenci nově vzniklých bojových vlasteneckých družin ovládaných komunisty a proti dalším pokusům ultralevice nahrazovat oficiální státní správu svými orgány. Komunisté naopak útočili na podle nich reakční politiku vlády, zároveň se ovšem soustřeďovali na práci mimo vládu. Podle jejich direktiv dělníci odstraňovali z továren „sabotéry“ a funkcionáře „zkompromitované spoluprací s fašisty“, a sami v mnoha případech obnovovali výrobu. Rolníci si živelně zabírali půdu velkostatkářů, na nižší úrovni se komunisté snažili provádět „očistu“, tedy infiltrovat místní orgány státní správy.

Neúspěšné pokusy o omezení vlivu komunistů

Za těchto podmínek, kdy se vládní většině nekomunistických stran správa země začínala vymykat z rukou, resp. přinejmenším vládla jakási dvoukolejnost v nižších správních orgánech, se nekomunistická vládní většina snažila prosazovat vládu pevné ruky. Nová vláda v čele s generálem Nikolaem Rădescem, nezkompromitovaným odpůrcem politiky I. Antonescu a vměšování Němců do rumunských záležitostí, jenž byl za svoje postoje internován ve vězeňském táboře v Târgu Jiu, se snažila oslabit vliv komunistů. Rădescu se snažil působit v podobném duchu, jako tehdejší řecká vláda Georjose Papandreua. Jak se však ukázalo, bylo již pozdě. Bylo zřejmé, že Sověti v Rumunsku jednají s vědomím toho, že mají zemi pod kontrolou a že věří, že Británie bude respektovat dohodu, o níž bylo řeči výše, že Rumunsko je zemí s převládajícím sovětským vlivem. V polovině ledna navštívil Moskvu vůdce komunistů Gheorghiu-Dej a dostal souhlas k radikálním krokům na cestě k získání moci. Když se král Michal obrátil osobním dopisem na amerického prezidenta o pomoc, dostal odpověď až za tři měsíce. Marně se také představitelé demokratických stran obraceli na britské a americké členy Spojenecké kontrolní komise (*Allied Control Commissions*) a přesvědčovali je, že vývoj spěje k nastolení totalitního režimu. I kdyby je chtěli pochopit, nemohli. Mocenské karty byly rozdány. V únoru také konference v Jaltě potvrdila sovětskou dominanci nad Rumunskem. V zemi vše šlo k občanské válce, již premiér komunistům dokonce pohrozil. Ovšem jeho moc byla malá. Po nejrůznějších komunistických provokacích, při nichž byla prolita i krev, a pod sovětským nátlakem, demonstrováním tanky na ulicích Bukurešti, musel nakonec král 1. března

¹⁷ Rumunská komunistická strana RKS vznikla roku 1924, působila v ilegality a čítala několik stovek členů. Svůj vliv získala v důsledku špatné hospodářské situace, přítomností okupační sovětské armády a spoluprací s různými levicovými organizacemi. Ozbrojenou složku strany tvořily tzv. bojové vlastenecké družiny, které RKS vytvořila za povstání. V čele strany stáli Anna Paukerová, jež byla židovského původu, Maďar L. Luca, Ukrajinec E. Bodnaras a Rumun Gheorghie Gheorghiu-Dej. RKS spolupracovala s částí sociálních demokratů, Svazem vlastenců, Grozovou Zemědělskou frontou, s charitativní organizací Vlastenecká záštita a s odbory Gh. Apostola.

1945 premiéra odvolat a přistoupit na prokomunistickou vládu dr. Petra Grozua, vůdce transylvánského svazu rolníků, který sice nebyl komunistou, odvedl však za ně nejspínavější práci.

Počátek sovětizace země

Počátek funkčního období nové vlády, v níž měli nekomunisté jen méně než třetinu míst – 6. března 1945 – lze zároveň označit za počátek sovětizace země. Na protesty Američanů a Britů proti složení vlády z Moskvy ani neodpověděli. Ostatně Britové po tom, co se událo v Řecku v předchozích měsících (viz dále) ani moc protestovat nemohli. V prvních dnech existence Grozovy vlády byli zatýkáni zbylí nepohodlní političtí protivníci, kteří často zmizeli beze stopy. Aby bylo veřejné mínění uklidněno, oznámila Moskva, že předala Sedmihradsko do výlučné rumunské pravomoci. Komunisté i jinak omezovali nekomunistické strany – skupovali jejich noviny, nedovolovali rozhlasové relace, snažili se vnášet rozbroje mezi nekomunistickými funkcionáři pouštěním falešných či zkreslovaných informací apod., takže se jin některé strany podařilo zcela rozštěpit.

Počátkem května 1945 podepsala vláda se SSSR zásadní hospodářské dohody, které fakticky znamenaly totální podřízenost rumunské ekonomiky SSSR. Doly, naftová pole, uran, to vše ovládaly smíšené rumunsko-sovětské společnosti, v jejichž čele stáli sovětští občané.

Postupimská konference v srpnu 1945, poslední poválečné setkání velké trojky před vypuknutím studené války, přinesla pro Rumunsko jakousi naději. Americká delegace (nový americký prezident Harry Truman nebyl ani zdaleka tak vstřícný k Sovětům jako F. Roosevelt), žádala změnu vlád jak v Rumunsku, tak v Bulharsku, s tím, že předtím, než uzavře USA s oběma zeměmi uzavře mír a země bude přijata do OSN, musí mít jistotu, že budou mít demokratické vlády, čehož využil král Michal k protiofenzivě. V polovině srpna 1945 nařídil Grozovi abdikovat. Měl k tomu oprávnění z ústavy přijaté již v roce 1923. Groza samozřejmě odmítl, král tedy, paradoxně, vstoupil do stávk. Odmítal přijmout premiéra a podepisovat zákony, což vyvolalo ústavní krizi a zvýšilo jeho popularitu. Na den jeho narozenin, 8. listopadu 1945, před královým palácem demonstrovaly tisíce lidí. Ty ovšem napadla policie a komunistické bojůvky, složené z deklasovaných živlů. Při těchto střetech bylo 11 lidí zabit.

Ústavní krize byla vyřešena na konferenci ministrů zahraničních věcí Spojenců v Moskvě s tím, že vláda bude rozšířena o dva nekomunistické ministry. Za těchto podmínek nakonec USA a Velká Británie vládu 4. února 1946 uznaly. Král tak byl v podstatě poražen.

Konec rumunské monarchie

Na 19. listopadu 1946 byly vypsané volby, při nichž poprvé mohly volit i ženy. K tomu komunisté využívali různých předvolebních triků, mj. proces s I. Antonescem, který byl spolu s několika dalšími prominenty starého režimu zastřelen. Volby samotné byly plně manipulací. Hlasovalo se i v továrnách, v kasárnách, pod dohledem odborových vůdců apod. První výsledky voleb ovšem přesto ukazovaly, že vládní blok demokratických stran v čele s komunisty nezíská ani 10 % hlasů, Maniuova Národní rolnická strana pak měla získat 70 %. Nepřekvapí, že oficiální výsledky vypadaly tak že komunistická koalice dostala 84,5 % a rolnická strana 7, 75 %. Otevření archivů po roce 1990 tuto obrovskou volební krádež prokázalo.

Vládu a moc v zemi tedy zcela ovládli komunisté. Navíc v únoru 1947 byla v Paříži podepsána mírová smlouva, která znamenala konec existence spojenecké kontrolní komise a tedy i konec byť i minimálního vlivu, který měli přes tuto komisi západní Spojenci. Naopak, do země začaly proudit stovky sovětských poradců. Nová vláda zakázala prodej zemědělské půdy jiným subjektům než státu a stále více zasahovala do privátního vlastnictví rolníků. Za obět brzy padlo i nezávislé soudnictví, z 12 000 členů advokátních a soudních komor bylo vyškrtáno plných 10 000, které nahradili lidoví soudci s tříměsíčními kurzy soudní praxe. A konečně, v roce 1947 byly také definitivně zničeny historické strany. Jejich členové byli pod

různými důvody pozatýkáni, nakonec, v červnu 1947 byl zatčen i Iuliu Maniu a odsouzen ve vykonstruovaném procesu k doživotí. Milosrdná smrt jej v příšerných podmínkách vězení zastihla v roce 1953. Sociálně demokratická strana byla násilně sloučena s komunistickou stranou v únoru 1948 a tento „nový“ politický subjekt dostal název Rumunská dělnická strana. Vůdce sociální demokracie Constantin Titel Petrescu byl zavřen bez soudu.¹⁸ Také strany úzce spolupracující s komunisty, jako byla Grozova, měly čím dál omezenější prostor. Král byl zcela odsunut z politiky. V listopadu v Anglii byl účasten královské svatbě Alžběty a tam se seznámil s princeznou Annou Bourbonskou, kterou si později vzal. Po návratu domů jej Gheorghe Gheorghiu-Dej přinutil pod hroznou násilí k abdikaci. Král nemohl připustit občanskou válku a proto požadavek přijal, v lednu 1948 opustila jeho rodina zemi, kam se poté poprvé podívala až v roce 1993!¹⁹ V lednu byly v Rumunsku vyhlášeny nové volby, v nichž komunisty založená Národní demokratická fronta získala 405 míst v parlamentu, dvě malé pseudo-opoziční skupiny pak 9 míst. V dubnu byla přijata nová ústava podle sovětského vzoru a vyhlášena Lidová republika Rumunsko, která se stala na nějakou dobu pevnou součástí sovětského bloku.

Literatura:

STAVRIJANOS, Leften: *The Balkans since 1453*. London 2000²; také v srbském překladu *Balkan posle 1453. godine*. Beograd 2005, s. 764–802.

CRAMPTON, Richard J.: *The Balkans since the Second World War*. Pearson Education Limited 2002, s. 67–83.

Dějiny Rumunska. Edited by Miroslav Tejchman - Kurt W. Treptow. Praha: Lidové noviny, 2000.

TEJCHMAN, Miroslav. *Dějiny Rumunska*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1997.

TEJCHMAN, Miroslav. *Sovětizace východní Evropy :země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1948*. 1. vyd. Praha: Historický ústav ČAV, 1995.

VYKOUKAL, Jiří P. a Bohuslav LITERA a Miroslav TEJCHMAN. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. 1. vyd. Praha: Libri, 2000.

Otázky:

Díky čemu měla Rudá armáda otevřenu cestu do Rumunska?

Zkuste popsát strategii rumunských komunistů v jejich cestě za mocí.

Obrázky:

Gheorghe Gheorghiu Dej, dr. Petru Groza a gen. Šušakov 1. máje 1945

<http://www.arhivelenationale.ro/fototeca/picdetails.php?picid=35740X143X253&lang=en>

Král Michal

http://www.jurnaluldevrancea.ro/jurnal_de_istorie/4723-a_fost_odata_23_august.html

¹⁸ Propuštěn z vězení byl za sedm let, za dva roky poté však na následky vězení zemřel.

¹⁹ V roce 2008 královská rodina restituovala majetek a devětaosmdesátiletý Michal (nar. 1921) se tak dočkal po 60 letech satisfakce.

6. Bulharsko: krvavá cesta komunistů k moci

Osnova:

Převrat 9. září 1944
Boj o moc v popřevratovém Bulharsku
Krvavý revoluční teror
Volby a sovětizace země
Převrat 9. září 1944

Studijní text:

Bulharsko a SSSR

Vraťme se ovšem nyní několik let zpět, do doby největší slávy krále Michala. Jeho puč v podstatě otevřel Rudé armádě cestu na Balkán. Bezprostředním důsledkem toho byl i pád režimu v sousedním Bulharsku. Také bulharská vláda se snažila poté, co bylo zřejmé, že dny Německé dominance na Balkánu jsou sečteny, o změnu „dresu“ a zprostředkování USA a Velkou Británií, s nimiž ovšem byla, na rozdíl od SSSR, ve válečném stavu. Bulharští vyslanci však v Káhiře však u západních Spojenců narazili na velice chladné přijetí. Bylo zřejmé, že zejména USA očekávaly, že SSSR i v případě Bulharska převezme iniciativu. A stalo se. Pod záminkou, že Bulharsko propouští přes své území německá vojska z Rumunska do Jugoslávie, označil SSSR bulharskou neutralitu za nedostatečnou. Dne 2. září byla jmenována nová bulharská vláda premiéra Konstantina Muravieva.²⁰ Byla složena výhradně z politiků nezkompromitovaných, víceméně sympatizantů západních Spojenců (sám Muraviev studoval na anglických školách), nicméně ještě ne zcela odhodlaných provést dostatečně rasantně reformy a především, v duchu neutrality, internovat na svém území vojska působící ve válečném konfliktu – jednalo se samozřejmě o vojska německá, a to i ty oddíly, které byly stacionovány v Bulharsku, které vláda po dohodě volně propouštěla ze země do Jugoslávie. V týdnu, v němž byla tato vláda u moci, nicméně postupně přerušila diplomatické styky s Německem, opět žádala po západních Spojencích příměří, a začala stahovat svá vojska z území Srbska a Makedonie. 5. září vláda v podstatě schválila vyhlášení války Německu, jež bylo ale odloženo na žádost ministra války Ivana Marinova o 72 hodin z údajných mobilizačních důvodů. Ve skutečnosti byl ovšem I. Marinov v blízkém kontaktu s Vlasteneckou frontou a odkládání války mělo posloužit mj. proto, aby mohl SSSR obvinít bulharskou vládu z neupřímnosti a v důsledku ní pak vyhlásit Bulharsku válku. To se také prakticky ještě 5. září 1944 stalo. V této situaci je zapotřebí si např. uvědomit, že SSSR měl v Bulharsku po celou dobu své velvyslanectví, takže jednání probíhala jeho zprostředkováním.

V případě vyhlášení války Bulharsku ovšem zřetelně převažovaly politické motivy nad vojensko-strategickými. SSSR tak mj. demonstroval svým Spojencům, že na Balkáně bude mít rozhodující slovo on. Navíc vedení SSSR využilo nerozhodnosti a váhavosti bulharské vlády k tomu, aby napomohlo získat moc silám, které spolehlivě zajistí sovětský vliv a upevní pozici SSSR na Balkáně.

Za této situace již pět hodin po vyhlášení války bulharský premiér Muraviev požádal Moskvu o příměří a následujícího dne vyhlásil válku Německu, neboť více nebylo možno držet neutrální pozici. Když Bulharsko Německu válku vyhlásilo, ocitlo se na několik dní ve velmi zvláštním postavení – na jedné straně se nacházelo ve válečném stavu se Spojenci, na straně druhé pak i s Německem. Dne 8. října zároveň Rudá armáda vstoupila do Bulharska, aniž by narazila na odpor, navíc vesměs nadšeně vítána.

²⁰ Muraviev (1893 –1965) byl synovcem Aleksandra Stambolijského. Po převratu byl odsouzen k doživotnímu vězení. V roce 1955 byl sice propuštěn, o rok na to ovšem byl znovu zatčen a poslán do nechvalně proslulého koncentračního tábora Belene, kde strávil dalších pět let, do roku 1961.

Vlastenecká fronta (VF) využila situaci, na niž dlouho čekala. Poměrně velice hladce začala přebírat moc v mnoha bulharských městech, partyzánské jednotky s VF dohodly povstání na 9. září. Tehdy pak bez velkých bojů obsadila Sofii a převzala moc, která de facto ležela na ulici. Šlo tedy opět o jakýsi vojenský puč. Je nutno říci, že to nebyl Sovětský svaz, jež předal moc do rukou komunistů a dalších levicových sil z VF – v té době v západním Bulharsku ještě ani jeho vojska nebyla. Ovšem vládní síly v Bulharsku byly demoralizované, armáda nahlodaná činností ilegálních skupin a řízena Marinovem, který s Vlasteneckou frontou úzce spolupracoval, a samozřejmě přítomnost postupující Rudé armády hrála bezesporu významnou roli...

Tento převrat výrazně ovlivnil budoucí vývoj Bulharska. Veškerou moc měla po něm v rukou VF. Do nové vlády vstoupily strany, které tvořily vlasteneckou frontu. Premiérem se stal plukovník Kimon Georgiev, Zveno mělo ve vládě ještě další čtyři ministerstva. Komunisté získali také čtyři, nicméně pro další vývoj klíčová ministerstva včetně vnitra a spravedlnosti, tři ministerstva měli příslušníci zemědělského svazu a tři socialisté. S touto novou vládou také Bulharsko aktivně zasáhlo do války proti svému dřívějšímu spojenci. Jeho jednotky osvobozovaly části Jugoslávie, které před tím paradoxně okupovaly, ovšem ve spolupráci s Rudou armádou a Titovými partyzány, poté postupovaly do Charvátska, Maďarska a skončily ve Vídni. Celkové ztráty bulharské vojenské kampaně na straně Spojenců činily 30 000 padlých.

Příměří mezi Spojenci a Bulharskem bylo podepsáno v Moskvě 28. října 1944. Na základě něj bylo zřejmé, že si Bulharsko ze svých válečných zisků stěžít bude moci něco podržet. Okupovaná území, včetně egejské Makedonie a Thrákie, muselo opustit. Navíc zůstávalo i nadále okupováno Rudou armádou, byť bylo ve válce s Německem. Spojeneckou moc v něm, stejně jako v Rumunsku, zastupovala Spojenecká kontrolní komise. V jejím pětičlenném předsednictvu byli ovšem výhradně zástupci SSSR. Britové s takovýmto zastoupením, ostatně na základě procentové dohody, souhlasili, podpora západních Spojenců nekomunistickým silám tak byla v rámci kontrolní komise spíše pouze deklarativní.

Boj o moc v popřevratovém Bulharsku

Po převratu byli bývalí regenti, bývalí ministři a několik generálů a vysokých důstojníků deportováni do SSSR, kde byli vyslýcháni, ačkoli se nedopustili žádných zločinů proti SSSR (vráceni byli posléze pouze proto, aby mohli stanout před Lidovým soudem, jehož rozsudek byl v podstatě předem znám). Vytvořena byla nová regentská rada, v níž měl paradoxně místo i příslušník komunistické strany.

I v Bulharsku šly do dalšího boje o moc, který se záhy rozehrál i v rámci VF, komunisté zvýhodnění. Neměli za sebou sice jako jejich protějšky v Jugoslávii a Albánii velké revoluční vojsko, nicméně všechny partyzánské oddíly v Bulharsku vznikaly pod vedením komunistů. Z nich také začal nechvalně proslulý komunistický ministr vnitra Anton Jugov (1904–1991), absolvent Leninské politické školy v Morkvě, budovat tzv. lidovou milici, která měla nahradit policii a četnictvo. Před 9. zářím měla komunistická strana v Bulharsku 14 000 členů, za dalších čtyřicet dní se jejich počet zečtyřnásobil, další sympatizanti byli shromážděni v několika silných odborových a mládežnických organizacích.

V Bulharsku tedy byla po 9. září u moci vláda VF, zásadní rozhodnutí však padala mimo kabinet. Hlavní instrukce přicházely od Jiřího Dimitrova z Moskvy. Komunisté a jejich výbory začaly postupně přebírat moc v různých orgánech státní správy a snažili se také infiltrovat do jednotlivých složek VF tak, aby je mohli zevnitř rozkládat a snižovat tak jejich aktivnost, obdobně ostatně jako v Rumunsku i v Československu.

Nekomunističtí politikové v rámci VF věřili, že se na základě obnovené trnovské ústavy rozběhne normální parlamentní život a parlamentní boj o moc. V tomto směru byl největším konkurentem komunistů Bulharský zemědělský lidový svaz, jehož hlava, shodou okolností

také Georgi Dimitrov, zvaný Gemeto, byla nesmírně populární. Z Bulharska se dostal v roce 1941 v truhle evakuované britské ambasády na poslední chvíli před svým zatčením, působil v londýnském exilu a hned v prvních popřevratových dnech se vrátil. Byl nesmírně populární, zemědělský svaz měl ostatně i více členů než komunisté. Jeho představy o politice v e prospěch agrárního Bulharska, shany o to, aby bulharští vojáci nebojovali mimo Bulharsko, i myšlenka, že vláda VF je pouze dočasnou formou, která musí být po válce zrušena, stejně jako velice kategorické vystupování proti revolučnímu teroru, prosazovanému komunistickou stranou a jejími bojovníky a milicemi, z něj brzy učinily v očích komunistů úhlavního nepřítel, byť takto na venek nebyl a v rámci VF ani nemohl být přímo označen.

Koncem ledna 1945 prosadili komunisté zákon o lidové moci. Zakazoval šíření propagandy proti vládě VF a ukládal přísné tresty nepodřizování se příkazům lidové milice. V podstatě byl stejný jako nenáviděný a pučem 9. září zrušený zákon na ochranu státu. K definitivnímu převzetí moci to ale ještě nestačilo. Jak jsme již viděli výše, největším konkurentem komunistů byl Bulharský zemědělský lidová svaz v čele s „Gemetem“. Na něj se zaměřila pozornost komunistů nejdříve. V lednu národní výbor vlastenecké fronty předložil vedení zemědělského svazu otázku dalšího setrvání Gemeta ve funkci, doplněnou patričními výhrůžkami. Také zasedání Spojenecké kontrolní komise se jej rozhodlo odvolat z funkce, především kvůli „Gemetovu“ postoji nepodílet se dále na válce, což bylo v rozporu s podmínkami příměří. Gemeto nakonec rezignoval a jeho nástupcem se stal nám již známý Nikola Petkov. Byl to sice levicově zaměřený politik, ovšem nikoli komunisticky. Orientoval se na spolupráci s západními Spojenci. Od počátku tak měl proti sobě opozici i ve vlastních řadách, kde existovala skupina ochotna úžeji kooperovat s komunisty. Nakonec musel pod tlakem Petkov „Gemeta“ vyloučit ze strany. Bylo zřejmé, že se proti populárnímu vůdci „zemědělců“ připravuje proces. „Gemeto“ proto neváhal a opět, jako již jednou, hledal útočiště u Britů. Poté, co jej odmítli, se obrátil na vojenskou misi USA, která jej vyvezla ze země, což mu podruhé zachránilo život. V emigraci pak „Gemeto“ založil tzv. Zelenou (zemědělskou) internacionálu a úzce spolupracoval s emigračními agrárními politiky jiných komunistických zemí... Jeho útěk posloužila státní bezpečnosti k útoku na jeho příznivce, jichž na 600 internovala. „Gemetova“ sekretářka byla při výslechu brutálně umučena a její tělo zohaveno. Komunistům se nakonec nedlouho poté podařilo stranu rozbít na dvě části, z nichž ta, která byla označena jako nástupnická, pochopitelně prokomunistická, získala veškerý stranický majetek, nikoli však také většinu členů. Tu k sobě přitáhl Nikola Petkov, na němž tak spočívala hlavní tíha bojů s komunisty. Podobný osud měli i sociální demokraté.

Krvavý revoluční teror

V ulicích Bulharska se neustále manifestovalo, propaganda a teror šly ruku v ruce. Policie, složená z bývalých partyzánů a politických vězňů zatýkala podle předem připravených seznamů tzv. nepřátel, kteří měli být likvidováni. V prvních dvou měsících po převratu tak bylo bez soudu povražděno, mnohdy velmi bestiálním způsobem na dvacet tisíc lidí, často příslušníků inteligence,. Druhá, „legální“ vlna teroru, pak vypukla na základě vyhlášení dekretu vlády z 30. září 1944, kdy byli pozatýkáni bývalí regenti, ministři, poslanci, důstojníci a příslušníci carského dvora, kteří byli tak či onak ve funkcích v průběhu válečných let. Před soudní tribunály se tak dostalo více než 10 000 lidí, včetně posledního premiéra K. Muravieva. Procesy s nimi skončily v dubnu 1945. Jejich výsledek byl zdrcující: Přes tři tisíce osob, vesměs významných funkcionářů, bylo popraveno a dalších patnáct set odsouzeno na doživotí. Popraveni byli mj. všichni váleční premiéři s výjimkou K. Muravieva, všichni regenti, a prakticky všichni ministři a poslanci parlamentu z let 1940–1944.... Další byli mnozí internováni v pracovních táborech, propuštěni ze služby bez možnosti zaměstnání apod.

Nejvíce zneužívaným pojmem bylo slovo fašismus, z něhož byli samozřejmě obviňováni i všichni ti, kteří by třeba i v budoucnu mohli ohrozit moc VF, respektive komunistů.

Čistky probíhaly také v armádě, soudnictví apod. Při tom všem ovšem byl režim v Bulharsku stále pluralitní. Komunisté neměli absolutní většinu. K vypořádáním se se svými spojenci z VF se však již připravovali.

Volby a sovětizace země

Pod dojmem konference z Postupimi, která, jak jsme viděli již v případě Bulharska, by nebyla uznala nedemokratickou vládu a nedemokratické volby, byly v Bulharsku vypsány volby na polovinu listopadu 1945. Tyto volby ovšem nebyly příliš reprezentativní, opozice včetně N. Petkova je bojkotovala, VF tak získala přes 80 % hlasů... Západní Spojenci tyto volby pochopitelně formálně odmítali uznat, podobně jak v případě Rumunska poté konference ministrů v Moskvě domlouvala vstup do vlády dvou opozičních ministrů k tomu, aby mohla být s Bulharskem definitivně uzavřena mírová smlouva. Ani kolem tohoto činu ovšem nepanoval souhlas, přestože se jednalo spíše o kosmetickou záležitost než o nějaký účinný krok. Dne 7 října 1946 také proběhlo v podstatě nezákonné referendum o budoucnosti monarchie, na němž velká většina obyvatelstva hlasovala pro republiku. Referendum ovšem mohl vypsat pouze tzv. velký, všenárodní parlament (dvakrát větší než obvyklý parlament,) jenž jako jediný mohl schvalovat ústavní změny. Volby do tohoto parlamentu se nicméně uskutečnily až 27. října 1946, aby tak mohla být vypracována nová ústava. Tyto volby byly mnohem reprezentativnější. Opozice v nich získala 30 % hlasů a nekomunistické strany v rámci VF dalších 18, takže komunisté měli pouze těsnou nadpoloviční většinu. I to jim však stačilo.

Premiérem nové vlády se stal Georgi Dimitrov. Nejdůležitější byly v té době mírové rozhovory v Paříži, podle nichž, jak jsme již viděli, Bulharsko nemohlo z válečných zisků držet nic, s výjimkou jižní Dobrudže, smluvně získané od Rumunska již v roce 1940.

Hospodářská situace v Bulharsku však byla po válce velmi těžká, vzpomeňme ostatně v této souvislosti i na československou zimu 1946/47 a následující sucho, kdy československé vedení pod nátlakem SSSR odmítlo Maršalův plán... Ceny byly vysoké, na trhu často chyběly i základní potraviny, mnoho dělníků z měst se tak vracelo do zemědělství, vlastně pouze z důvodu, aby dokázali nasytit svoje rodiny. Vzrůstala nespokojenost. S ní pak také represe moci.

Postupně byly rušeny nezávislé deníky, zakázán dovoz západního tisku, represím byli vystavováni i ti, kdo pracovali u zahraničních firem. Komunisté se rozhodli zúčtovat i s těmi posledními svými konkurenty. Mezi ně patřil především Nikola Petkov. Zatčen byl v den, kdy USA ratifikovaly mírovou smlouvu s Bulharskem, přímo v parlamentu. Obžalován byl z nejneuvěřitelnějších zločinů, mj. se sdružování s řeckými monarchofašisty. Neměl právo na advokáta ani na to, aby před soudem pronesl sám svoji obhajobu. Již 23. září 1947 byl popraven. Jeho zemědělský svaz tak již nepředstavoval problém. Likvidace N. Petkova představovala prakticky konec opozice v Bulharsku. Ostatní strany, včetně sociální demokracie, jejíž poslanci byli také zatčeni v parlamentu, se postupně roztopily ve VF. V prosinci 1948 Bulharsko přijalo tzv. Dimitrovovu ústavu, jež ovšem nebyla jeho – šlo pouze o přepracovanou ústavu sovětskou. Bulharsko bylo prohlášeno lidovou republikou. Komunistická strana se stala jedinou a rozhodující silou v zemi.

Stále hloubější spolupráci domlouvali G. Dimitrov s J. B. Titem, s cíle postupně vytvořit balkánskou komunistickou federaci. Tato spolupráce se projevila i některými v Bulharsku nepopulárními kroky. V pirinské Makedonii se G. Dimitrov rozhodl provádět akce k posílení makedonského vědomí a identity, čímž byla většina Bulharů upřímně rozhořčena. Když ovšem 28. června 1948 jako blesk z čistého nebe zazněla zpráva, že Tito byl vyloučen z Kominformy, Bulhaři si vydechli a stav v pirinské Makedonii se dostal do starých kolejí. A protože už nebylo problémů s Makedonií, bulharská strana se mohla bez překážek pustit do budování socialismu....

Literatura:

STAVRIJANOS, Leften: *The Balkans since 1453*. London 2000²; také v srbském překladu *Balkan posle 1453. godine*. Beograd 2005, s. 764–802.

CRAMPTON, Richard J.: *The Balkans since the Second World War*. Pearson Education Limited 2002, s. 50–63.

RYCHLÍK, Jan: *Dějiny Bulharska*. Vyd. 1. Praha: Lidové noviny, 2000. VYKOUKAL, Jiří P. – Bohuslav LITERA – Miroslav TEJCHMAN. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. 1. vyd. Praha: Libri, 2000.

TEJCHMAN, Miroslav. *Sovětizace východní Evropy :země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1948*. 1. vyd. Praha: Historický ústav ČAV, 1995.

Otázky:

Popište strategii nekomunistických stran a zkuste analyzovat chyby, jichž se dopustily. Jaká byla role západních Spojenců v Bulharsku?

Obrázky:

Georgi Dimitrov a J. V. Stalin

http://en.wikipedia.org/wiki/File:Joseph_Stalin_and_Georgi_Dimitrov,_1936.jpg

7. Jugoslávie od roku 1944 k roztržce se Stalinem

Osnova:

Velmocenská situace na Balkáně
Churchill, Stalin a Tito
Osvobození a obnova Jugoslávie
Poválečná obnova země
Komunistická politika a Balkánská federace
Počátky roztržky
Roztržka z Informbyrem a její důsledky
Počátek jugoslávské cesty mezi bloky

Studijní text:

Velmocenská situace na Balkáně

Díky obsazení Rumunska a Bulharska v letních a podzimních měsících roku 1944 se SSSR ocitl v dominantním postavení na východním Balkáně.

Pokud jde o hranice, od Bulharska se požadovalo, aby evakovalo řecká a jugoslávská území, zatímco Rumunsko muselo znovu oplakat Moldávii a Bukovinu, na druhé straně znovu získalo Transylvánii, kterou ztratilo v roce 1940 ve prospěch Maďarska. Bylo zřejmé, že SSSR v těchto zemích zadrží svoji účast. Osud jejich starých režimů tak byl zpečetěn.

Zatímco SSSR nastolil svoji převahu na Severním Balkánu, Británie se snažila uchovat své postavení v Jugoslávii a v Řecku. Ovšem nemohla působit tak rozhodně jako SSSR, neboť její armády stály ve Francii, nikoli na Balkáně. Snažila se tedy jednat politicky.

Churchill, Stalin a Tito

Pokud jde o Jugoslávii, tak činila nejprve nátlak na krále Petra II., aby propustil ministry, kteří byli nekompromisně proti Titovi. To se mu také podařilo a v červnu 1944 se premiérem jugoslávské exilové vlády stal Chorvat, dr. Šubašić, bývalý bán Charvátské bánoviny z let 1939–1941. Ten se také setkal s Titem 14.–17. června a slíbil, že jeho vláda bude spolupracovat s partyzány s tím, že „o konečném státním zřízení rozhodne lid po osvobození země.“ Vzhledem k tomu, že Vláda se jen stěží mohla opřít o nějakou sílu v zemi, bylo ale v podstatě již dopředu jasné jak takovéto hlasování dopadne.

Nakonec se v Neapoli setkal i Churchill s Titem (12. 8. 1944). Při poměrně srdečném rozhovoru britský premiér vyjádřil naději, že Tito po válce nehodlá zavést komunismus. Tito promptně odpověděl, že nehodlá. Když ovšem Churchill požadoval, aby to prohlásil veřejně, Tito samozřejmě odmítl. Stejně rezervovaný byl Tito i tehdy, když jej Churchill nabádal ke smíření partyzánů s exilovou vládou a králem. Návrh na setkání s ním tehdy již samozvaný maršál velice kategoricky odmítl.

Stejně nezávisle ovšem vystupoval i vůči Stalinovi. Dne 21. 9. odletěl do Moskvy, k velké nelibosti Británie, již nijak o tomto kroku neinformoval. Cílem jeho návštěvy bylo dohodnutí součinnosti Rudé armády a partyzánů při osvobozování Jugoslávie. Tito souhlasil s tím, aby ruské jednotky vstoupily na jugoslávskou půdu, ovšem požadoval od Stalina garanci toho, že se vzápětí po skončení válečných operací stáhnou a že jugoslávské území, na němž budou jednotky RA operovat, bude mít jugoslávskou civilní správu. V Dedijerových prameňech (*J. B. TITO: Prilozi za biografiju*), je popsáno setkání Tita se Stalinem, při němž Stalinovi spolupracovníci nevěřili vlastním očím a ušim, jak bylo možné vůdci takto odporovat. Stalin po Titovi dokonce chtěl, aby umožnil návrat krále. Jednal zřejmě v intencích domluvy s Británií, že Jugoslávie bude v britském zájmovém rámci, to ovšem Tito zcela rezolutně odmítl.

Osvobození a obnova Jugoslávie

Operace osvobození Jugoslávie začala v podstatě dobýváním Srbska. O dobývání lze prakticky hovořit proto, že zde měli komunisté poměrně slabé pozice a bylo zde silnější hnutí četnické, jež zejména v centrálním Srbsku vytvořilo již v během posledního roku jakési svobodné území. Představitelé četnického hnutí dokonce i samostatně jednali s Rudou armádou a četnické oddíly spolu s ní, resp. před ní osvobodili či obsadili na pár dní některá města (např. Kragujevac), přesto však bylo o osudu hnutí již dávno rozhodnuto. S ustupujícími Němci museli nakonec ustupovat i četnici, tedy ti, kteří se v mezidobí nepřidali k partyzánům.

Po osvobození Bělehradu pokračovala Rudá armáda spolu s oddíly bulharské armády, která se po bulharském zářijovém převratu prakticky ze dne na den staly z armády okupační armádou „osvobozenickou“, směrem do Maďarska, zbytek Jugoslávie již osvobodili Titovi partyzáni – v této době již jako respektabilní šestisetřicetnáctá národněosvobozenická armáda, která byla řádně doplňována mobilizacemi v osvobozených oblastech. Spolu s ní také dvě divize albánské komunistické armády Hodžovy, využívané zejména na Kosovu proti povstálým tam ballistům a v Černé Hoře. A tak zatímco Tito triumfoval, z Mihailoviće, který nakonec odmítl americkou evakuaci, se stal psanec, z jeho zbývajících oddílů stále více spíše bandy záškodníků, než odbojové vojsko bojující proti komunismu. I jeho syn a dcera vstoupili do partyzánských oddílů...

Tito se Šubašičem dohodli v listopadu 1944 vytvoření společné vlády a jmenování regentské rady, neboť králi nechtěl Tito povolit návrat do země. Touto dohodou byla zajištěna státoprávní kontinuita a tím i mezinárodní uznání nové Jugoslávie. V březnu 1945 pak byla vytvořena nová vláda z členů AVNOJ a exilové vlády, v jejímž čele stál Tito, který byl současně vrchním velitelem armády a generální tajemníkem KS. Komunisté v nové vládě, podobně jako v Rumunsku a Bulharsku a také např. u nás obsadili zejména v dobách převratových důležité ministerstvo vnitra, dále pak ministerstva dopravy, financí, zásobování a osvěty. Z nekomunistických předáků zastávali významnější místa pouze bývalý bán Šubašič a srbský předák Demokratické strany Milan Grol jako místopředseda vlády.

Vláda se soustředila také na zpětná získání nějakých území – jižních Korutan, o něž přišla Jugoslávie plebiscitem po první válce, Istrie, Rijeky, Terstu, Zadaru a ostrovů Lastovo a některých dalších, které byly versailleským mírem a rappalskou smlouvou přiděleny Itálii. Většina územních požadavků Jugoslávie byla po různých jednáních akceptována, pouze případ Terstu hrozil přerůst v mezinárodní krizi, Nakonec tvořil Terst zvláštní území, jehož celistvost byla svěřena pod ochranu RB OSN. Prakticky teprve v roce 1975 by domluveno, že Terst připadne Itálii a jeho bezprostřední okolí Jugoslávii.

Poválečná obnova země

V jarních měsících roku 1945 době již byla základní otázka revoluce – otázka mocenská, v podstatě rozhodnuta ve prospěch komunistů. Jugoslávští komunisté také začali jednat o případné balkánské federaci budoucích socialistických států – Jugoslávie, Bulharska a Albánie... Tito zřejmě na bulharského komunistického předáka Georgi Dimitrova nejprve v této věci hodně tlačil, po jednání se Stalinem však si Dimitrov zapsal – dohodli jsme se, že obnovíme diplomatické styky, uzavřeme smlouvu o vzájemné pomoci a jako třetí etapu připravíme dvoustrannou federaci.

Někteří nekomunističtí politici, vstupující do vlády, si naivně mysleli, že dojde k dělbě moci a oni se však komunisté nehodlali dělit. Ovládali všechny mocenské páky, armádu, bezpečnost, soudy, prokuraturu. Vše bylo budováno na nových revolučních principech. Nekomunističtí spojenci mohli jen přihlížet. Rozhodně neměli žádnou moc omezit obrovské represálie vůči skutečným i domnělým kolaborantům a fašistům na osvobozených územích, jimž padly za oběť tisíce lidí jen kvůli tomu, že mohly být potenciálními oponenty komunistů. Za

nečinného přihlížení Spojenců, ba mnohdy s jejich tichou podporou se odehrály také masové vraždy desetitisíců četníků, ustašoviců a slovinských domobranců, kteří padli do zajetí v severních oblastech země při pokusech probít se na Západ či dokonce byli vráceni britskými jednotkami zpět partyzánům, kteří je hned na hranicích stříleli. Dohromady šlo o cca 90 000 lidí! Nepodařilo se mi zjistit, jestli tyto oběti jsou také započítávány do jugoslávských válečných ztrát, které podle nejnovějších odhadů tvoří cca 1,1 mil. lidí! Dříve se hovořilo o 1, 7 mil, z čehož ovšem převážná většina padá na vrub občanské války.

Země byla válkou zničená, průmysl v troskách. V této bezprostřední poválečné situaci by i komunističtí předáci bez uzardění přijali půjčku či pomoc od západních Spojenců – Američanů a Britů. Ty však nepřicházely, protože z tzv. procentní dohody, uzavřené mezi Stalinem a Churchillem v říjnu 1944 v Moskvě, podle níž měl být sovětský a britský vliv v Jugoslávii fifty – fifty, evidentně nebylo nic. To vše však nebránilo budovatelskému úsilí, kdy po celé zemi probíhaly pod vedením komunistů pracovní převážně mládežnické akce. Důležité místo v novém systému měla tzv. národní fronta, která měla sdružovat všechny nezkompromitované síly Jugoslávie. Přestože v ní působily mnohé politické osobnosti i předválečného života, hlavní slovo měli Titovi partyzáni a komunisté. Ústředním orgánem NF se 10. srpna 1945 stala Prozatímní lidová skupština. Parlament AVNOJ z Jajce byl doplněn několika desítkami příslušníků jiných politických stran, to ovšem nemohlo celkové poměry nijak změnit.

Komunistická politika a Balkánská federace

Titovi a jeho se prakticky již do konce roku 1945 podařilo zcela eliminovat nekomunistickou opozici a zavést v zemi víceméně stalinistickou diktaturu. Formálně byla sice Jugoslávie parlamentní republikou, ve skutečnosti však, podobně jako v okolních zemích, o všem rozhodovalo vedení komunistické strany, v níž byl systém moci kombinací diktatury a oligarchie. Nejdůležitější rozhodnutí byla plně v kompetenci prakticky pouze čtyř vůdců – Tita, Kardelje, Milovana Djilase a Aleksandra Rankoviće, z nichž ovšem Tito měl jaké jediný, jak se později také ukázalo, pozici zcela nedotknutelnou. Jeho kult byl navíc cílevědomě pěstován a jeho mytologizace byla po Stalinovi v Sovětském bloku největší. Jedině snad ještě Dimitrov se mohl těšit jakémusi kultu, ale ve srovnání s Titem ovšem minimalistickému. Titovo vedení zcela respektovalo autoritu Moskvy, zároveň se však snažilo hrát úlohu druhého důležitého mocenského činitele. Zejména ve vztahu k Bulharsku a Albánii se snažilo i o něco více, totiž o to, aby ve vhodné chvíli mohly být obě země začleněny do jugoslávské federace jako 7. a 8. republika. V tomto směru také podnikala poměrně JKS rasantní korcky. Zejména do albánských záležitostí se vměšovala zcela nepokrytě. S albánskými komunistickými předáky se dohodla vzájemně na celní unii a Jugoslávie dokonce otevřela své hranice pro volnou migraci obyvatelstva, čehož také mnozí chudí Albánci využili, neboť přes veškerou katastrofální zaostalost byly Albánci osídlené oblasti Jugoslávie – zejména Kosovo a Metochie a západní Makedonie – přece jenom vyspělejší než albánské vnitrozemí. Sám Tito, již v době postupně se ochlazujících vztahů se Stalinem v reakci na sále těsnější spolupráci Hoxhy se Stalinem prohlásil na politbyru ÚV KSJ 1. března 1948: „*Albánii je třeba držet, neboť jsme do ní mnoho uložili a je pro nás důležitá. Albánie je povinná plnit svá závazky vůči nám, a jestliže chce uzavírat nějaké smlouvy (o hospodářské pomoci Sovětského svazu a vyslání sovětských vojenských instruktorů do Albánie – pozn. V. Š.), musí je odsouhlasit s námi*“.²¹ S Bulharskem samozřejmě nebyly věci rozpracovány takto, ale spolupráce Tita s Dimitrovem dávala naději na podobný vývoje situace. Dimitrov s Titem domlouvali stále užší spolupráci. Ta se projevila i některými v Bulharsku nepopulárními kroky. V pirinské Makedonii Dimitrov rozhodl prová-

²¹ Citováno podle Branko PETRANOVIĆ, *Kosovo u jugoslovensko-albanskim odnosima i projekt balkanske federacije 1945–1948*, s. 393.

dět akce k posílení makedonského vědomí a identity, s čímž většina Bulharů upřímně nesouhlasila. Po rezoluci Informbyra, o níž vzápětí uslyšíme, si ale Bulhaři „vydechli“ a stav v pirinské Makedonii se dostal do starých kolejí.

Jugoslávští komunisté se také podíleli velkou měrou na vzniku nadnárodní organizace komunistických stran – tzv. informačního byra, jehož sídlem byl určen, právě pro jejich aktivity, pravda, pouze na krátko, Bělehrad.

Počátky roztržky

To se však již nad Jugoslávií stahovaly mraky. Stalin sledoval se vzrůstající nespokojeností právě onu zahraniční jugoslávskou politiku, směřující k vytvoření balkánské federace. Nemalou měrou se o jeho nelibost zasloužila i obětavá jugoslávská pomoc řeckým komunistickým partyzánům, které on sám díky zmiňované již procentové dohodě z Moskvy prakticky nechal na holičkách, a Řecko bylo také jedinou balkánskou zemí, kde procentovou dohodu s Churchilllem o vlivu v zemi dodržel (pro Řecko dohodnut poměr VB: SSSR 90:10). Vznik takového prakticky druhého mocenského centra, které by mohlo být určitým konkurentem SSSR, narušovalo Stalinovy představy o budoucím vývoji na Balkáně. Stalinovo rozhodnutí bylo postupně zlikvidovat Tita – ne-li zcela (fyzicky), tak alespoň jej odstavit od vesla. A Stalin vycházel ze své sovětské praxe a nepředpokládal, že by se mu někdo mohl postavit.

Vítr do plachet dalo Stalinovi jugoslávské rozhodnutí umístit v Albánii letecký pluk bez konzultace s Moskvou a interview Dimitrova, v němž bulharský komunistický vůdce a někdejší šéf kominterny oznámil, že považuje za možné a prospěšné udělat zmiňovanou federaci, která by se ještě mohla i rozšířit (uvažoval dokonce i o Maďarsku). Stalin samozřejmě dobře věděl, že takovou věc nelze uskutečnit ani rychle, ani jednoduše, proto v únoru 1948 pozval do Moskvy nejvyšší Jugoslávské a bulharské delegace, kde jim on sám navrhl, aby urychleně vytvořili společný stát. Kdyby k tomu tedy došlo, mělo to vzejít ze Stalinovy, nikoli Titovy iniciativy, a kdyby ne, což bylo pravděpodobnější, pak samozřejmě by to byl důkaz Titovy vzpurnosti, kterou je zapotřebí zkrotit a ztrestat. Jugoslávské vedení skutečně tuto nabídku odmítlo jako předčasnou. 18. března proto Stalin začal se svými odvetnými opatřeními – stáhl nejprve z Jugoslávie všechny vojenské poradce, později i poradce a experty ekonomického sektoru.

V dopise, který následoval, obvinil KSJ z hegemonismu a pokusil se vnést rozdor do řad samotné KS, když označil několik blízkých Titových spolupracovníků – ne však jeho osobně, za renegáty a revizionisty – jmenovitě to mělo platit zejména o Rankovičovi, Djilasovi a několika dalších soudruhů z o něco nižšího rangu. Na zasedání pléna ÚV SKJ se však Tito za všechny své spolupracovníky postavil, odmítl jejich rezignaci a napsali Stalinovi dopis, v němž smířlivě, ale rezolutně obvinění odmítl. Proti jeho znění se postavila dvojice funkcionářů – Srb Sreten Žujović a Chorvat Andrija Hebrang, kteří označili sovětskou kritiku za správnou. Načež vystoupil A. Rankovič, šéf tajné policie, s tvrzením, že oba vysocí představitelé pravidelně kontaktují se sovětským velvyslancem a podávají mu zkreslené informace. Tito pak v dopise dokonce navrhl Stalinovi, aby se na oba renegáty svalila vina za celé, jak sám to označoval, nedorozumění, což Stalin odmítl poukazem na to, že sovětský velvyslanec má právo i povinnost jednat s kterýmkoli jugoslávským komunistou o čemkoli. Aby si získal širokou podporu, svolal Tito na druhou polovinu července 1948 dokonce sjezd strany, první od roku 1944. Oba viníci byli vzápětí vyloučeni ze strany a obviněni z velezrady. Byly to první komunistické monstrprocesy v Jugoslávii. Hebrang během vyšetřování za záhadných okolností zahynul, zřejmě v důsledku mučení při výslechu, Žujović se později kál a byl propuštěn, nikdy však se již do politiky nevrátil.

Roztržka z Informbyrem a její důsledky

K definitivní roztržce mezi Stalinem a Titem došlo na zasedání Informbyra²² ve dnech 20.–22. 6. 1948 v Bukurešti, jehož se ovšem jugoslávští zástupci neúčastnili. Na něm byla KSJ exkomunikována z tohoto orgánu a z rodiny „komunistických stran“, jako podmínku normalizace označila rezoluce odstranění současného vedení, byť nikoli takto explicitně (nazvala jej turecko-teroristickým režimem – naráželo se na to, že tajná policie je ve státě vlastně nad stranou, strana nad státem atd., což ovšem bylo v SSSR stejné, ba horší). Rezoluce byla pak vyhlášena až na den sv. Víta, slavný Vidov dan, 28. června 1948, jenž je výročním dnem bitvy na Kosově poli, aby tak dostala i jiné konotace.

Jugoslávské komunistické vedení se ovšem nezaleklo a zcela odmítlo všechny výhrady Informbyra a na zmiňovaném sjezdu pak SKJ vyhlásila svému vedení bezvýhradnou podporu.

Zajímavé ovšem je, že v té době v Jugoslávii stále ještě mysleli, že se jedná o nějaký omyl, a proto se snažili i nějakými radikálními kroky přesvědčit Stalina o svém pravověří. V zemi se stále držel kult Stalinovy osobnosti, komunistický vrch se rozhodl svoji věrnost stalinským zásadám ukázat i tak, že přistoupil k velmi drastickému provádění kolektivizace na venkově. Nic z toho však Stalina přesvědčit nedokázalo a konflikt se jen prohluboval. Hospodářská spolupráce se snižovala, na hranicích docházelo k různým incidentům...

Nakonec z celého sporu vyšel Tito a SKJ jako vítěz. Nepodvolili se Stalinovi, což byl precedens zcela jedinečný. Podporovala je přitom i větší část jugoslávské společnosti, kterou komunisté za těch několik let své vlády ještě nestačili dostatečně znechutit. Jugoslávie byla připravena bránit se i se zbraní v ruce. Tato akce byla prakticky jediná a také nejvýznamnější zahraničně-politická prohra Stalina po roce 1945.

Krise se dále prohlubovala, vypovídali se diplomatictí představitelé. Ekonomická výměna zemí sovětského bloku a Jugoslávie zcela ustala. Druhá rezoluce Informbyra z roku 1949 označovala již přímo Tita a jeho spolupracovníky za fašisty, agenty mezinárodního imperialismu, samotného Tita pak za krvavého psa. V souvislosti s roztržkou a rezolucí proběhly také monstrprocesy v Albánii, Bulharsku a Maďarsku se skutečnými či domnělými „jugoslávskými revizionisty“ Kočem Dzodzem, Lászlo Rajkem a Trajčo Kostovem, kteří byli odsouzeni k smrti, i proces se Slánským měl podobné pozadí.

Sověti údajně až do roku 1950 plánovali intervenci, od níž je odradila rasantní akce USA a OSN v Koreji. Poté od toho upustili. Stalin stále ještě neměl dobudovaný jaderný arzenál a tedy se i bál nějakého většího konfliktu.

Do útoku zatroubili i jugoslávští ideologové, zejména Kardelj a Djilas, kteří zaútočili na samotnou podstatu sovětského systému, který označili za diktaturu pouze verbálně se hlásící k marxismu s tím, že jeho politika je ve skutečnosti imperialistická.

Vypořádat se musela i s vnitřní opozicí, protože část komunistů, a to některých i velmi významných, nepřijala jednoznačně vysvětlení roztržky.²³ Represe, jimž velela všemocná tajná policie UDB vedená pravověrným jugoslávským bolševikem a věrným stoupencem a obdivovatelem J. B. Tita A. Rankovićem, postihly nejspíš desetitisíce lidí, z nichž několik set

²² Kominforma či Informbyro (oficiálně Informační byro komunistických a dělnických stran, ruský Информационное бюро коммунистических и рабочих партий) byla Moskvou řízená mezinárodní organizace komunistických stran (kromě zemí v sovětské sféře vlivu do ní byla zapojena i KS Francie a Itálie), založená v září 1947. Navazovala na činnost Kominterny, rozpuštěné v roce 1943. Roztržkou Jugoslávie s Informbyrem v rámci československo-jugoslávských vztahů se u nás v poslední době zabývá zejména pražský historik mladé generace Ondřej VOJTĚCHOVSKÝ v řadě studií a ve své monumentální monografii *Z Prahy proti Titovi! Jugoslávská prosovětská emigrace v Československu*. Praha 2013.

²³ Zejména v Černé Hoře a v Makedonii bylo velmi silné tradiční rusofilství, které se přeneslo i na SSSR a náhlá změna z nejméně společníka k litému nepříteli nemohla být jednoznačně přijata. U většiny komunistů byl silně vypěstován i kult Stalina, a rozhodnout se ze dne na den, jestli jsou pro Tita či pro Stalina, byť do té doby to bylo vlastně jedno a totéž, mnozí prostě nedokázali. Ale i pouhé zaváhání v odpovědi na takto položenou otázku mohlo dotýčeného přivést do převýchovného tábora.

kruté podmínky převýchovného tábora na kvarnerském ostrově Goli otok, kde bylo vybudováno nejznámější nápravné zařízení, nepřežilo, byť tábor nebyl plánován jako vyhlazovací koncentrák ale zařízení, kde měli být ideologicky pomýleni soudruzi prací a nátlakem svých již převychovaných spoluvězňů přivedeni na pravou víru...

Počátek jugoslávské cesty mezi bloky

Jugoslávie se tedy po roztržce nacházela ve velmi nevýhodném postavení. Její ekonomika ještě ani zdaleka nebyla sanována z válečných škod, a neměla najednou spojence. Západ se na ni díval s velkou nedůvěrou, protože jugoslávští komunističtí ideologové se v útocích proti němu vyznamenávali z celého socialistického tábora možná nejvíce. Nakonec ovšem vedoucí západní mocnosti pochopily, že podpora Jugoslávie, byť komunistické, může zúžit sovětskou mocenskou sféru a narušit výsadní postavení Moskvy v jihovýchodní Evropě, resp. na Balkáně. Jugoslávie však musela kompenzovat znárodněný majetek zahraničním konsorciím. Od roku 1950 Jugoslávie dostává výhodné úvěry, od USA dokonce dodávky zbraní a munice. Jugoslávie se nicméně nepřipojila k NATO. Střežila svou suverenitu a nezávislost na západních státech, zejména pokud jde o vnitřní politiku.

Ukázalo se brzy, že jugoslávský režim nemůže v této konstelaci existovat jako stalinistická odnož. Teoretikové jugoslávského socialismu Edvard Kardelj a Milovan Djilas proto začali rozpracovávat nový, tzv. samosprávný model socialismu, jež se pak stal hlavním poznávacím znamením jugoslávské třetí cesty. Jedním z důsledků roztržky Tita se Stalinem a rezoluce Informbyra z roku 1948 bylo také přejmenování KSJ, k němuž došlo v roce 1952 na VI. sjezdu KSJ v Záhřebu. Strana byla nově pojmenována jako Svaz komunistů Jugoslávie (SKJ). Touto formou se jugoslávští komunisté distancovali od stalinistických komunistických stran a přihlásili se k tradicím Marxova Svazu komunistů. Souhlasně s tím byly přejmenovány také republikové stranické organizace (např. z Komunistické strany Srbska se tak stal Svaz komunistů Srbska, SKS). Jugoslávie se tak začala postupně reformovat. Nejprve byly zmírněny největší křivdy, jichž se stát dopustil na zemědělcích. Nakonec byla rozpuštěna i většina násilně vzniklých družstev, byť vlastnictví půdy bylo omezeno na 10 ha, i když se toto omezení začalo vzápětí obcházet. Teoretikové socialismu Kardelj, Djilas a další začali rozpracovávat jugoslávskou třetí cestu, tzv. samosprávný socialismus, spočívající v opouštění „státně kapitalistického“ modelu stalinistické ekonomiky: podniky měly řídit tzv. dělnické rady, zdola zvolené orgány, které disponovaly velkými pravomocemi, byť jejich skutečný vliv zas nebyl až tak velký. Začala probíhat decentralizace, která se postupně objevovala i v politickém systému, aby dosáhla svého vrcholu přijetím ústavy v roce 1974, která nakonec změnila centralistickou Jugoslávii na decentralizovanou konfederaci.

Literatura:

STAVRIJANOS, Leften: *The Balkans since 1453*. London 2000²; také v srbském překladu *Balkan posle 1453. godine*. Beograd 2005, s. 764–802.

CRAMPTON, Richard J.: *The Balkans since the Second World War*. Pearson Education Limited 2002, s. 11–26.

PELIKÁN, Jan – TEJCHMAN, Miroslav. *Dějiny Jugoslávie 1918-1991*. Praha 1994.

ŠESTÁK, Miroslav a kol. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha 1998, s. 493–523.

VYKOUKAL, Jiří P. – Bohuslav LITERA – Miroslav TEJCHMAN. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. 1. vyd. Praha: Libri, 2000.

TEJCHMAN, Miroslav. *Sovětizace východní Evropy :země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944-1948*. 1. vyd. Praha: Historický ústav ČAV, 1995.

Úkoly:

Prostudovat další studijní materiál: VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej: *Informbyrovská emigrace v jugoslávsko-československých vztazích. Nacionální a politická identita jugoslávských informbyrovců v ČSR.*

Otázky:

1. Proč byla vyhlášena rezoluce Informbyra?
2. Jak ovlivnila rezoluce Informbyra ČSR a jakou roli v ČSR hráli „informbyrovci“?

Obrázky:

Tito podepisuje se Stalinem dohodu o osvobození Jugoslávie

<http://druhavalkakonec.euweb.cz/jugoslavie%2044.htm>

Goli Otok

http://www.ronjenjehrvatska.com/hr/ronilacke_lokacije/lokacija/23-ch-0

Goli Otok, trosky bývalé věznice

<http://www.goli-otok.com>

8. Řecko: od komunistické dominance k občanské válce

Osnova:

Postavení EAM a její politická nedůslednost
Řecko a velmocenské ambice Velké Británie
Osvobození Řecka a přechod k mírovému životu
Krvavý řecký prosinec
Cesta k další krizi
Volby a referendum o monarchii
Počátek občanské války a Trumanova doktrína
Občanská válka

Studijní text:

Postavení EAM a její politická nedůslednost

Pokud jde o Řecko, vedení EAM neměla takového sebevědomého vůdce, jakým byl Tito. EAM nikdy nejednala podobně ultimativně jako jugoslávští partyzáni. Na rozdíl od AVNOJ Politický výbor národního osvobození měl cíl získat v exilové vládě své zástupce, zatímco Tito naprosto odmítl krále a jeho vládu bral s maximální rezervou. Podobně ve vztahu ke Stalinovi řečtí komunisté pokorně vyplňovali Stalinovu vůli. Mise, kterou poslali Stalin k EAM usměrňovala jeho činnost tak, aby nepřekračovala rámec britsko-sovětských domluv z června 1944.

Nakonec se EAM spokojila s druhořadými ministerstvy v exilové vládě. Tito nejenže odmítl uznat jugoslávskou exilovou vládu, odmítl dokonce velice striktně i Churchillovo přání, aby se setkal s králem. Řečtí komunisté na druhé straně vstoupili marginálním způsobem do vlády, v jejímž čele se nacházel premiér Georgios Papandreu,²⁴ známý protivník EAM! A to v době, kdy Němci postupně v důsledku situace na severu Balkánu (zhroucení Rumunska a Bulharska) evakovali Řecko, aby se jejich armády nedostaly do obklíčení, a kdy tedy EAM-ELAS jako jediná národní odbojová organizace hodná toho jména bez jakéhokoli odporu de facto přejímala vládu v zemi, která, podobně jako v Jugoslávii, doslova ležela na ulici.

Řecko a velmocenské ambice Velké Británie

Abyste zajistil své postavení v zemi, musel Churchill do Řecka dopravit alespoň nějakou vojenskou sílu. Na setkání koncem září v italské Casertě (u Neapole) EAM s vyloděním britských jednotek v Řecku souhlasila. Kupodivu, jediný, který se tomu vzepřel, byl velitel generál Sarafis, který tvrdil, že přítomnost britských jednotek není nutná, s ohledem na to, že Němci se již i tak stahují na sever. Komunističtí členové EAM, poslušní direktiv z Moskvy, Sarafise přehlasovali. Vrchní velení bylo smlouvou v Casertě přepuštěno generálu Ronaldu MacKenzie Scobiemu, britskému veliteli intervenčních jednotek. Sarafis sice souhlasil s britským vrchním velením pouze v případě, že půjde o společné operace proti Němcům, ale to mělo do budoucna malou váhu.

Churchill ovšem neměl ani žádné pořádné vojenské síly, které by mohl do Řecka poslat. Byly to pouze malé kontingenty. Británie v této době prakticky neměla sílu k tomu, aby mohla konkurovat Rudé armádě, deroucí se na Balkán. Ve skutečnosti na konec byli Britové v tak slabé pozici, že by nemuseli udržet ani Řecko, o nějakých 50 % v Jugoslávii nemluvě,

²⁴ Papandreuové jsou nejspěšnější novodobou řeckou politickou rodinou – syn Georgiose Andreas Papandreu byl dlouholetým šéfem středolevé strany PASOK – Panhelénské socialistické hnutí, a od roku 1977 ve dvou volebních obdobích premiérem Řecka – ostatně prvním levicově zaměřeným premiérem v novodobé řecké historii. Jeho syn Jorgos – Georgios byl do roku 2011 premiérem a ministrem zahraničních věcí, předsedou strany PASOK a zároveň také předsedou Socialistické internacionály.

nebyť loyálního postoje Stalina, který procentovou dohodu v případě Řecka dodržoval. Ostatně Řecko také bylo to jediné, čeho se nakonec Sověti z této dohody drželi. Jugoslávie o svém osudu rozhodla svými vnitřními silami, pokud pak jde o Rumunsko a Bulharsko, Molotov k tomu výstižně prohlásil: SSSR trpěl příliš, než aby dovolil, aby jeho váleční spojenci hráli víc než druhořadou roli v zacházení se satelity, které porazila Rudá armáda.

Osvobození Řecka a přechod k mírovému životu

Proces osvobozování Řecka nezůstal samozřejmě bez násilností jak ze strany ELAS, tak EDES. Churchill a jeho síť agentů po celém Řecku připouštěli, že kdyby ELAS a EAM chtěly obsadit i Atény, v nichž vládla revoluční nálada, nic by jim v tom nezabránilo. Nakonec ale ELAS, na zásah sovětských poradců a poslušna dohod z Caserty, přenechala „osvobození“ Atén britským vojákům. Pro zemi tak skončila, alespoň se zdálo, válka, při níž o život přišlo z necelého sedmimilionového národa 600 000 lidí! Z toho ovšem největší část zahynula hladem a vůbec válečnou bídou, 120 000 rukou okupantů, nejmenší část pak v bojích – 23 000 mužů padlo v řecko-italské válce a 8 000 v partyzánském boji.

Dne 18. října 1944 se premiér G. Papandreu s vládou vrátil do Atén. Hlavním problémem nyní bylo, jak zajistit přenesení vlády EAM-ELAS, která prakticky ovládala celé Řecko (a měla v organizacích na sebe napojených zhruba dva miliony členů), zejména však venkovské prostředí, na legální vládu, která však byla bez mocenských prostředků. To byl samozřejmě stavební kámen britské politiky. Churchill proto 7. listopadu psal ministru zahraničí lordu Edenovi: „*Protože jsme zaplatili Rusku takovou cenu za to, že můžeme působit v Řecku, myslím, že bychom se neměli zdrážhat využívat své intervenční sbory pro podporu královské řecké vlády pana Papandreua*“. V prvních týdnech po osvobození se ale i komunisté snažili vystupovat jako odpovědná síla. Vycházeli z mylného přesvědčení, že vývoj bude přirozenou cestou směřovat ke svobodným volbám, v nichž drtivě zvítězí.

Krvavý řecký prosinec

Jak ovšem provést odzbrojení sil hnutí odporu a tak přenést moc na legální vládu, která by bez toho byla pouze vládou loutkovou? Tolerovat v té době již 70 000 armádu ELAS nebylo možné. To by znamenalo dvojvládí, v němž by za nitky tahal ten silnější, a kdo to byl, je nabitelní. Neúspěch v nalezení uspokojivého řešení nakonec vedl k velkému krveprolití. Když vláda 1. prosince 1944 rozhodla o rozpuštění Národní milice a generál Scobie nařídil, aby ELAS do deseti dnů složila zbraně – aniž by ovšem takovéto nařízení bylo směřováno také např. k EDES – odpověděla ELAS demisí svých šesti ministrů, dopisem Spojenecké kontrolní komisi, v němž si stěžovala na vměšování Británie do vnitřních záležitostí a vyhlášením protestní demonstrace na 3. prosince. Řečtí komunisté ovšem neměli ani tušení o britsko-sovětské procentní dohodě, protože jinak by museli zvolit jiný postup a hledat vnitropolitická východiska. Jak se totiž ukázalo, SSSR právě v důsledku této dohody pro EAM nehnul ani prstem...

Protestní demonstrace, která byla nejprve povolena a poději zakázána – ale až v jedenáct hodin večer před jejím konáním, takže již prakticky nebylo v silách organizátorů, i kdyby chtěli, celou akci zastavit – začala pokojně, občané provolávali, že nechtějí občanskou válku a že si chtějí sami řešit své problémy. Na náměstí před pomníkem neznámého vojína ale z důvodů nepřilíš pochopitelných a dodnes nevyjasněných spustila policie do demonstrantů střelbu, a to před zraky novinářů, kteří bydleli v hotelu Grande Bretagne. Zabito bylo dvacet a zraněno sto čtyřicet demonstrantů...

Komunisté odpověděli povstáním. Churchill Scobiemu napsal: „*Neváhejte jednat jako v dobytém městě, v němž právě probíhá nepřátelské povstání. Ovládněte Atény, ať již bez krveprolití, ale třeba i s ním...*“

Na boj ale nebyl nikdo připraven. Jednotky ELAS v Aténách skoro nebyly, navíc byly podle předcházejících nařízeních v procesu demobilizace, největší koncentrace jednotek ELAS byla daleko na severu, v Thesálii. Také Britové měli v té době v celém Řecku pouze několik tisíc mužů schopných bojovat. Přesto postupně jednotky ELAS město obsazovaly, situace se pro Brity se zdála kritická. Přitom Británie ztrácela také politickou podporu pro své konání, a to jak ze strany vlastní veřejnosti, tak zejména ze strany USA. Jediný, kdo proti britské intervenci neprotestoval, byl kupodivu SSSR: jeho noviny o řeckém vývoji prakticky nenapsaly ani řádek. Stalin dostal svému slibu Churchillovi.

Povstání využily jednotky ELAS i ke konečnému zúctování s EDES, soustředěným v Epiru, jehož jednotky během několik dní zcela rozprášil. Zatímco ve vnitrozemí, kde byla soustředěna většina jednotek ELAS, probíhalo povstání úspěšně (někde ani nebylo, protože většinu vnitrozemí ELAS i tak kontrolovalo), v Aténách se nevyvíjelo vše podle představ levicového odboje. Jednotky ELAS zde měly velké ztráty a z vnitrozemí posily příliš nepřicházely, zatímco Britům přijížděly po moři posily z Itálie i odjinud. Komunisté navíc používali i násilnosti vůči civilnímu obyvatelstvu, což bylo okamžitě využito k antikomunistické propagandě, byť stejné násilnosti prováděli i nekomunisté a Britové, kteří dokonce pro levicově smýšlející občany zřizovali internační tábory v severní Africe. Nakonec se na začátku ledna jednotky ELAS z města stáhly. Po politických změnách, prosazených s britským příspěvkem, které spočívaly v demisi G. Papandreua, dočasném zamezení návratu krále a vytvoření nové vlády v čele s republikánským generálem Nikolaosem Plastirasem, bylo podepsáno příměří a 12. února pak také mírová smlouva ve Varkize.

Debakl řecké levice

Závěrečný dokument z jednání o míru, podepsaný 11. února, pak představoval jakýsi kompromis. ELAS měla být sice odzbrojena, ale komunistická strana a EAM byly uznány jako legální politické organizace, v průběhu roku se měly uskutečnit volby a plebiscit o osudu monarchie, soudně měli být stíháni pouze ti, kteří překročili zákon o pravidlech vedení války, měla být provedena čistka těch příslušníků státní správy, kteří spolupracovali s Němci. Jak ale uvidíme, zejména ony poslední dohody nebyly nikdy naplněny a tak smlouva z Varkizy byla v konečném důsledku spíše debaklem řecké levice.

Athény ovšem po povstání vypadaly jako po frontálním útoku. Celé čtvrti byly rozbombardovány, nebyla elektřina, voda, potraviny, na ulicích se rozkládala mrtvá těla, všude byly hromadné hroby obětí represálií: Celkem při povstání zahynulo kolem 11 000 lidí, tedy více, než během celé resistance, z toho navíc polovina civilistů. Nicméně Řecko, i za tuto vysokou cenu, bylo zachráněno pro svobodný svět – tak to alespoň vypadalo v té chvíli.

EAM–ELAS ovšem dále kontrolovaly řecké vnitrozemí a Makedonii. Tam odkud se jejich jednotky stáhly, byl naopak rozpoután bílý teror. Mezi těmi, kdy tento teror rozpoutali, byli také kolaboranti a místní fašisté, kteří zůstávali nepotrestaní a namnoze si udrželi moc. To byl v Evropě unikát. Pozornost soudů a represivních složek byla stále více upřena pouze na komunisty a ostatní příslušníky levice. Vláda budovala také Národní gardu a policii, očištěnou od komunistického vlivu. Tyto mocenské složky se pak staly hlavním nástrojem onoho „bílého teroru“. Do voleb v březnu 1946 měla garda a některé paravojenské pravicové jednotky na svědomí téměř 1 300 vražd! Levice naopak začala organizování ochranné sbory proti „bílému teroru“ a celá situace se tak opět začala bratrovražedně vyhrocovat.

Komunisté v Řecku po povstání v Aténách ztratili dominantní vliv na řeckou společnost. Mohlo za to z velké části i jejich sektářské chování během krize, které mnohé Řeky odradilo, odpadat začali také ostatní partneři v EAM. Vadilo jim, že byli do povstání zataženi bez konzultací a báli se, že by to nemusel být konec. Nacionálně motivovaným Řekům navíc také vadilo, že EAM byl vstřícná k Titovi a k Titovské osvobozené frontě v egejské Makedonii. Komunisté by se totiž nejspíš nezdráhali pro egejskou Makedonii, nebo alespoň pro

tu její část, která měla slovanskou většinu, vidět budoucnost v Lidové republice Makedonii, která se právě formovala v sousední jugoslávské federaci. Ostatně v dalších letech, kdy na území egejské Makedonie probíhaly boje občanské války a vzniklo tam také tzv. osvobozené území, obsazené komunistickým vojskem, pak řečtí komunisté skutečně umožnili slovanským Makedoncům národní rozvoj, o jakém si do té doby a od té doby mohli jenom nechat snít.

Cesta k další krizi

Politické rozdíly se v Řecku od léta 1945 jen dále prohlubovaly. Přispělo k tomu i rozdělování humanitární pomoci od UNRRA (*United Nation Relief and Rehabilitation Administration* = *Správa Spojených národů pro hospodářskou pomoc a obnovu*) a USA, kterou rozdělovala vláda, což nevyhnutelně vedlo k stranickým preferencím. Oblasti se silným vlivem EAM/ELAS tak získávaly méně, než jiné, provládní. Kvetl černý obchod, váleční zbohatlíci nebyli souzeni a když, tak dostávali menší tresty než příslušníci EAM za svoji účast v povstání...

Od komunistů odpadali jejich socialističtí spojenci, umírněné vedení strany proto postupně začalo prosazovat linii mírové cesty k socialismu. Radikálové, kteří nesouhlasili s mírovým ujednáním z Varkizy, byly ze strany vyakčnjeni. Válečný hrdina, radikál Aris Veluchiotis, nakonec se svými věrnými odešel do hor, kde byl obklíčen Národní gardou a poté, co pravděpodobně spáchal sebevraždu, mu gardisté uřízli hlavu, kterou pak nosili ukazovat po vesnicích. V létě 1945 se ovšem do Řecka vrátil předválečný Nakonec, od léta 1945, se staronovým vůdcem Nikosem Zachariadisem, který se vrátil z Dachau, začala, i pod dojmem sovětské politiky, která kritizovala britskou přítomnost v Řecku, komunistická strana prosazovat opět militantnější kurz. Sovětská politika byla ovšem pouze rétorická, snažící se odvést pozornost od událostí v Rumunsku a Bulharsku.

Volby a referendum o monarchii

V důsledku tohoto kurzu začala poskytovat Řecká komunistická strana (Kommounistikó Kómma Elládas – KKE) omezenou podporu i některým guerillovým jednotkám, které v horách na severu nesložili zbraně, ale především se rozhodla bojkotovat volby vypsané na březen 1946. K bojkotu se připojili i někteří levicoví spojenci komunistů, takže volebního klání se zúčastnily pouze strany centra v čele s Národní politickou unií a strany pravicové, organizované do Sjednoceného národního svazu. V první grupaci měli hlavní slovo G. Papandreu, Sofoklis Venizelos, syn nejvýznamnějšího řeckého politika konce 19. a prvních desetiletí 20. století, a Panaiotis Kanelopoulos.

Řeckým volbám předcházela podpora nekomunistickým silám ve volbách poskytoval známý Churchillův projev ve Fultonu z 5. března 1946, který bývá označován za první projev tzv. studené války: Churchill v něm varoval před stále zřetelnějšími tendencemi ke vzniku totalitních režimů v zemích, které osvobodil SSSR. Poprvé zde také používá termín „železná opona“:

„Od Štětína na Baltu až po Terst na Jadranu byla napříč celým kontinentem spuštěna železná opona. Za touto linií leží všechna hlavní města starých států střední a východní Evropy. Varšava, Berlín, Praha, Vídeň, Budapešť, Bělehrad, Bukurešť a Sofie, všechna tato proslulá města i s obyvatelstvem jejich zemí se ocitla v oblasti, kterou musím nazvat sovětskou sférou a všechna jsou vystavena nejen té či oné formě sovětského vlivu, ale i vysoké a v mnoha případech rostoucí míře ovládnutí z Moskvy. Komunistické strany, které v těchto zemích byly velice malé, získaly postavení a moc zdaleka přesahující počet jejich členů a ze všech sil se snaží prosadit totalitní vládu. Téměř ve všech případech byl nastolen policejní stát a prozatím nikde, s výjimkou Československa, neexistuje skutečná demokracie. Jediné Athény – tedy Řecko se vši svou nehynoucí slávou – mohou svobodně rozhodnout o vlastní budoucnosti ve volbách konaných pod dohledem britských, amerických a francouzských pozorovatelů.“

Volby, probíhající ve vyhroceném antikomunistickém duchu, vyhrála pravice, jež získala 236 míst v 354členném parlamentu. Premiérem se stal Konstantinos Tsaldaris, který byl zároveň zvolen předsedou nejsilnější pravicové strany – Lidové strany. Tsaldaris byl vášnivý odpůrce levicových tendencí, takže naděje, že by mohlo být nesmiřitelné politické rozdělení národa podle ideologických hranic přemostěno, byla po volbách prakticky nulová. Členové a sympatizanti Lidové strany pak zaujímalí všechna vlivná místa jak v policii, tak také v armádě. Vbrzku byly vytvořeny bezpečnostní komise, které měly právo deportovat každého, kdo byl obviněn z toho, že pracuje pro levici. V červnu byly v Thesálii a Epiru, tedy v oblastech, které byly pod největším vlivem EAM, zřízeny vojenské soudy, které měly volnou ruku v potírání neloyálních občanů.

V září 1946 vypsalá nová vláda také slibované referendum o monarchii. Bylo v něm zřejmě sice hodně nesprávností, ale jen těžko lze zpochybnit jeho konečný výsledek, v němž se 69 % zúčastněných vyjádřilo pro návrat krále Jiřího II. Ten se také téhož měsíce do země vrátil a vládl až do dubna 1947, kdy na trůn po jeho nečekané smrti nastoupil jeho mladší bratr Pavel I.

Počátek občanské války a Trumanova doktrína

Na tyto akce opověděla KKE tím, že poslala bývalé velitele ELAS do hor pomoci v organizování levicových skupin. Už v červnu 1946 pak vyslal Zachariadis Markose Vafiadise, jednoho z nejvýznamnějších válečných velitelů ELAS a tehdejšího stranického šéfa Makedonie a západní Thrákie, do Bělehradu, aby koordinoval činnost s Titem a hlavně s členy řeckého politbyra, kteří byli v emigraci v Jugoslávii. Po plebiscitu již komunistické guerillové skupiny začaly působit v Makedonii, Thesálii a Epiru a v severní Thesálii a západní Makedonii dokonce vytvořily tzv. svobodné Řecko. Markos postupně zavedl jednotné vrchní velení všech guerillových jednotek a v prosinci 1946 se již hovořilo o Řecké demokratické armádě. K této armádě se připojili na počátku roku 1947 i partyzáni, kteří na konci války přešli do Jugoslávie. Po návštěvě Bělehradu a Moskvy měl navíc Zachariadis dojem, že jeho akce je nejvyššími představiteli socialistického tábora – Stalinem a Titem schválena. Ani jeden, ani druhý jej od těchto úmyslů neodvracel. Tito byl dokonce přímo nadšen a od této chvíle začal počítat s rozšířením komunistické balkánské federace i na Řecko, resp. na ty části, které se řeckým komunistům podaří ovládnout. Stalin Zachariadisovi svoji přímou podporu nevyjádřil, ale zřejmě jej ani nijak dramaticky od jeho rozhodnutí neodvracel, jinak by se řecký komunistický předák jen stěžl k akci rozhodl.

Rozhodnutí KKE pustit se všemi silami do války byla bezesporu částečně zapříčiněna i přesvědčením, že Britové v důsledku problému v Indii a Pakistánu Řecko brzy opustí. To se sice stalo, ale na jejich místo přišly USA, jejichž prezident Harry Truman nedlouho před tím, 12. března 1947, vyhlásil slavnou doktrínu, v níž mj. prohlásil: „*Jsem přesvědčen, že politikou Spojených států musí být podpora národům, které čelí pokusům o podmanění ozbrojenou menšinou, což je případ Řecka, či vnějším tlakům (zde se hovořilo o Turecku – pozn. V. Š.). Věřím, že musíme podporovat svobodné národy, aby si sami mohly zvolit svůj osud. Jsem přesvědčen, že bychom měli pomáhat hlavně ekonomickými a finančními prostředky, které jsou podstatné pro hospodářskou stabilizaci a fungování běžných politických procesů. Svět není statický a status quo není neměnný. Ale nemůžeme dovolit aby došlo ke změně statusu quo porušováním Charty OSN takovými metodami jako je nátlak nebo podobnými úskoky jako například politickou infiltrací.*“

Vláda USA prakticky přebrala britské závazky v Řecku a bylo zřejmé, že britské jednotky vystřídají jednotky USA. KKE přesto směřovala k totální válce. Přesto v této době ještě o válce hovořit nelze. Mimo kontrolu vlády sice byla rozsáhlá území, neexistovaly však žádné fronty a především, KKE stále ještě byla legální politickou silou vydávající noviny a další tiskoviny i v Aténách. Nicméně nové zákony činnost levice stále více omezovaly, v říjnu bylo

zakázáno vydávat publikace KKE v Aténách a z jedné i druhé strany docházelo ke stále větším násilnostem. Policii bylo povoleno mučení v případě výsledků příslušníků levice, komunisté napadali obydlí přívrženců vlády, rekvírovali ve vesnicích potraviny, mobilizovali muže... Nakonec 25. prosince 1947 vyhlásili Dočasnou demokratickou vládu, na což vláda odpověděla zákazem KKE. Cesta k válce byla otevřena.

Občanská válka

Válku můžeme rozdělit do dvou fází: v té první, od prosince 1947 do ledna 1949 měli iniciativu komunisté, kteří vytvářejí zejména na severu země rozsáhlá tzv. svobodná území. Po lednu 1949 ovšem přebírají stále větší iniciativu vládní jednotky.

Vliv USA byl vidět i na politickém poli. USA tlačily na vládnoucí strany, aby se do vlády dostalo co nejvíce liberálů a tak byl vylepšen obraz vlády v očích světového veřejného mínění. A skutečně, do roku 1949 ztratila Lidová strana všechny důležitější resorty kromě zahraničních věcí. Liberálové pak měli i stejný počet regionálních prefektů jako lidovci, což vládě nakonec přinášelo stále větší i domácí sympatie. Američané se ovšem vměšovali také do vojenských věcí. Jejich vojenská pomoc byla nezanedbatelná, jak pokud jde o styčné důstojníky a poradce, tak, a to zejména, o materiální vybavení, které komunisté ani svým fanatismem nemohli nahradit. Američtí a britští důstojníci se aktivně účastnili plánování vojenských operací a v některých případech je i vedli. Radili armádě, aby boj přenesla na terén nepřitele a nečekala, až nepřítel zaútočí jako první...

Na rozdíl od vládních vojsk mohli komunisté, kteří neměli přístup k moři ani vlastní letectvo, dostávat zbraně pouze pozemními komunikacemi z Albánie, Bulharska a Jugoslávie, potraviny pak většinou rekvírovali rolníkům, kteří je v důsledku toho milovali stále méně. Ze strany SSSR vlastně řecká demokratická armáda žádnou pomoc ani nedostávala, Stalin zůstal věrný procentové dohodě z roku 1944 a po vyhlášení Trumanovy doktríny již nehodlal do řeckých věcí vůbec zasahovat. Po rezoluci kominformy pak své dodávky zbraní přerušili pod Stalinovým nátlakem také Albánie a Bulharsko. Řečtí komunisté ve sporu Tita se Stalinem se navíc připojili na stranu Stalinovu, takže poslední zásobovatel, Jugoslávie, postupně také zavřel kohoutky. Bylo to ze strany řecké rozhodnutí krátkozraké, nicméně Stalin byl pro Řeky větší autorita než Tito. Později vedoucí představitelé řeckých komunistů tvrdili, že hlavní příčinou jejich porážky v občanské válce byl jugoslávský „núž do zad“. V době roztržky ovšem již ve válce tahali za kratší konec a pomoc Jugoslávie by rozhodně nedokázala situaci zvrátit.

Rozhodující pro postupný úpadek komunistické vojenské moci byla i skutečnost, že větší města byla mimo dosah jejich působnosti. Komunisté zůstávali pouze guerillou. Neměli těžké zbraně a letectvo, nemohli proto vést ten druh bojových operací, který byl nezbytný pro získání a udržení městských center. Komunistická armáda se tak rekrutovala prakticky pouze v severních oblastech Řecka, často ovšem násilně, neboť městské dělnické obyvatelstvo přirozeně sympatizující s komunistickými či alespoň levicovými myšlenkami, se k vojsku nemohlo dostat a ideologický náboj celé armády tak nutně upadal. Navíc v těchto oblastech žilo převážující nebo alespoň velmi početné slovanské makedonské obyvatelstvo, takže na jaře roku 1949 byl již velký počet rekrutů slovanského původu. To samozřejmě byla voda na nacionalistický mlýn vládní propagandy, která obviňovala komunisty, že hodlají severní Řecko přepustit Jugoslávii, v podstatě úplně stačilo obvinění, že velkou část komunistické armády tvoří vlastně Slované. Vládní propagandě šlo na ruku i rozhodnutí pátého pléna KKE z ledna 1949 o tom, že strana pomůže Makedoncům slovanského původu „v plná národní afirmaci“. Nicméně i tak komunisté nikdy zcela nedocenili makedonský faktor. Mnozí Makedonci slovanského původu hráli v hnutí důležité role, ale prakticky to nebylo možno přiznat, neboť by tím byli „zneklidnění a uražení“ Řekové. Neuznání významu slovanského obyvatelstva v hnutí naopak rozčarovávalo Makedonce, což přispělo k oslabování sil tzv. řecké demokratické armády, když byla izolována v oblastech, osídlených převážně slovanskými Makedonci.

Všechny tyto faktory přispěly k porážce komunistické armády. V srpnu byla obklíčena v pohorí Gramos. Kladla zoufalý odbor, přestože byl nepřítel mnohem početnější a letectvo zde poprvé používalo i napalmu. Poslední akce, mající za cíl vyvázání se z obklíčení, se událo v masivu Vici. Zbytky vojsk, které se probily z obklíčení, přešly na severu do Albánie nebo do Jugoslávie. Občanská válka tak byla prakticky ukončena. Místní drobné šarvátky či „čistící“ akce trvaly ještě několik měsíců, poslední boje se udály na Chalkidiki v lednu 1950.

Občanská válka způsobila nové masové migrace. Desítky tisíc sympatizantů KKE odešlo do exilu. Celkový počet utečenců přesahuje 150 000. Mnozí z nich nebyli původem Řekové – nejméně padesát tisíc uprchlíků tvořili slovanští Makedonci, dále bylo mnoho také Kucovlachů i Albánců. Nejtragičtější byly osudy ztracených dětí. V mnoha oblastech komunisté, ve strachu z nepřátelských vpádů, posílaly děti do sousedních komunistických zemí. KKE tvrdila, že tak bylo učiněno kvůli jejich bezpečnosti, protivníci komunistů pak takovou politiku nazvali únosem dětí. Tisíce z nich se do Řecka nikdy znovu nevrátilo, a mnozí dodnes nemohou, protože se nechtějí vzdát svého slovanského jména... Mnozí žijí mezi námi.

Občanská válka za sebou zůstavila zpřetrhané vztahy politické i rodinné a její důsledky jsou zejména v Makedonii viditelné dodnes.

Literatura:

STAVRIJANOS, Leften: *The Balkans since 1453*. London 2000²; také v srbském překladu *Balkan posle 1453. godine*. Beograd 2005, s. 764–802.

CRAMPTON, Richard J.: *The Balkans since the Second World War*. Pearson Education Limited 2002, s. 87–100.

HRADEČNÝ, Pavel. *Dějiny Řecka*. Praha 2007², s. 451–478.

DOROVSKÝ, Ivan. *Makedonci žijí mezi námi I. a II*. Brno 1998 a 2007.

JOANIDIS, Sotiris. *Řekové v Česku*. Zlaté Hory – Rejvíz 2013.

Studijní materiál:

Projev Winstona Churchilla ve Fultonu (výťah)

5. března 1946 na univerzitě Westminster College ve Fultonu, v americkém státě Missouri u příležitosti udělení čestného doktorátu.

Na základě celoživotní zkušenosti si mohu dovolit zamyšlení nad problémy, které na nás doléhají těsně po naprostém vítězství našich zbraní, a zároveň se pokusím ze všech sil zaručit, že všechno, čeho jsme dosáhli za cenu takových obětí a takového utrpení, zůstane zachováno pro budoucí slávu a bezpečnost lidstva.

Spojené státy v této chvíli stojí na vrcholu světové moci. Je to pro americkou demokracii slavnostní okamžik. Neboť s mocenským primátem jde ruku v ruce i odpovědnost vůči budoucnosti, jež probouzí hrůzu... Dnes se nám naskýtá jasná a lákavá příležitost, jíž se mohou chopit obě naše země. Odmítnout ji... by znamenalo na dlouho na sebe přivolat všemožné nekonečné výčitky... Musíme dokázat, že tváří v tvář těmto náročným požadavkům obstojíme, a jsem přesvědčen, že to dokážeme.

Aby nespočetné domovy mohly žít v bezpečí, musí být chráněny před dvěma mocnými bandity – válkou a tyranií... Dnes nám do očí bije strašlivé zpuštění Evropy i s její celou zašlou slávou, stejně jako zničení velké části Asie. Když plány zlých lidí nebo agresivní choutky mocných států zničí na rozsáhlých územích strukturu civilizované společnosti, musí prostí lidé čelit obtížím, s nimiž si nedokáží poradit. Pro ně je všechno rozvráceno, rozbito, ne-li přímo rozdraceno na prach. Když tu stojím v dnešním klidném odpoledni, s hrůzou se děším pouhé představy toho, co se právě děje miliónům lidí a co se ještě stane v té době, kdy Zemi obchází hlad...

Byla již vytvořena světová organizace, jejímž hlavním účelem je zabránit válce. OSN, nástupkyně Společnosti národů, rozhodujícím způsobem posílena členstvím Spojených států a vším, co z toho vyplývá, už začala působit...

Bylo by nicméně nesprávné a neprozíravé svěřit utajované informace a zkušenosti, které jsou nyní společně známy Spojeným státům, velké Británii a Kanadě, světové organizaci, která je dosud v plenkách. Bylo by trestuhodným šílenstvím přehodit je jen tak na pospas dnešnímu rozvrácenému a nejednotnému světu... Nevěřím, že bychom všichni spali tak klidně, kdyby se situace vyvinula obráceně a nějaký komunistický nebo neofašistický stát si prozatím uchoval monopol na tyto strašlivé prostředky. Už pouhý strach z nich by mohl být snadno využit ke vnučení totalitních systémů svobodnému demokratickému světu s důsledky, jaké se vymykají lidské představivosti. Bůh to nedopustil a my jsme získali alespoň chvilku oddechu, abychom si udělali doma pořádek dřív, než tomuto nebezpečí budeme muset čelit...

Na místa teprve nedávno ozářená spojeneckými vítězstvími dopadl stín. Nikdo neví, jaké jsou v tuto chvíli bezprostřední úmysly sovětského Ruska a komunistické mezinárodní organizace a jaké meze mají... jejich expanzivní sklony. Mám hluboký obdiv a velikou úctu k hrdinnému sovětskému lidu a svému příteli z dob války maršálu Stalinovi... Chápeme, že si Rusové potřebují zabezpečit západní hranice odstraněním všech možností německé agrese...

Je však mou povinností, abych vás seznámil s fakty, jak je skutečně vidím a předložit vám některé skutečnosti o nynější situaci v Evropě.

Od Štětína na Baltu až po Terst na Jadranu byla napříč celým kontinentem spuštěna železná opona. Za touto linií leží všechna hlavní města starých států střední a východní Evropy. Varšava, Berlín, Praha, Vídeň, Budapešť, Bělehrad, Bukurešť a Sofie, všechna tato proslulá města i s obyvatelstvem jejich zemí se ocitla v oblasti, kterou musím nazvat sovětskou sférou a všechna jsou vystavena nejen té či oné formě sovětského vlivu, ale i vysoké a v mnoha případech rostoucí míře ovládnutí z Moskvy. Jediné Athény – tedy Řecko se vši svou nehynoucí slávou – mohou svobodně rozhodnout o vlastní budoucnosti ve volbách konaných pod dohledem britských, amerických a francouzských pozorovatelů. Polské vládě ovládané Ruskem se dostalo povzbuzení, aby se neoprávněně zmocnila rozsáhlých německých území a právě probíhá masové vyhánění Němců, jehož hrozivý dosah si až dosud nikdo nedokázal představit. Komunistické strany, které v těchto zemích byly velice malé, získaly postavení a moc zdaleka přesahující počet jejich členů a ze všech sil se snaží prosadit totalitní vládu. Téměř ve všech případech byl nastolen policejní stát a prozatím nikde, s výjimkou Československa, neexistuje skutečná demokracie.

Turecko a Persie (dnes Írán) jsou hluboce znepokojeny a zneklidněny požadavky, jaké jsou na ně kladeny i tlakem, který na ně vyvíjí moskevská vláda. Rusové se ve svém okupačním pásmu v Berlíně právě pokoušejí vytvořit jakousi komunistickou stranu tím, že skupinkám německých levicových předáků udělují zvláštní výhody...

Jestliže se sovětská vláda pokouší na svém obsazeném území vytvořit prokomunistické Německo, způsobí tím nové vážné potíže v britském a americkém pásmu a poražené Německo si bude moci vybrat v dražbě mezi Sověty a západními demokraciemi... Tohle rozhodně nebude osvobozená Evropa, ze kterou jsme bojovali. A také to nebude Evropa uspořádaná tak, aby v ní mohl nastat mír...

V Itálii je vliv komunistické strany značně omezen tím, že je tato strana nucena podporovat požadavky, jež komunisty vyškolený maršál Tito vznáší na bývalá italská území na severním konci Jaderského moře. Přesto zůstává budoucnost Itálie na vážkách. A nikdo si nedovede představit obnovenou Evropu bez silné Francie... V celé řadě zemí vzdálených od ruských hranic a rozsetých po celém světě se vytvořily komunistické páté kolony a ty působí v naprosté jednotě a slepé poslušnosti pokynům, jež dostávají z komunistického ústředí...

Na základě toho, co jsem u našich ruských přátel za války spatřil, jsem přesvědčen, že nic neobdivují tolik, jako sílu a k ničemu nechovají menší úctu než k slabosti, především vojenské. Z tohoto důvodu ztratila stará politika mocenské rovnováhy své oprávnění. Nemůžeme si dovolit... pohybovat se v mezích nepatrné převahy a tím se vystavovat možnosti, že by někdo mohl podlehnout pokušení a pokusit se o vzájemné změření sil...

Budeme-li se neochvějně řídit Chartou OSN a budeme-li vystupovat s vědomím klidné a střízlivé síly, která netouží po cizím území ani bohatství a nepokouší se svévolně ovládat lidské myšlení, spojí-li se všechny britské materiální i morální síly a přesvědčení s vašimi v bratrském svazku, cesty k budoucnosti zůstanou volné nejen pro nás, ale pro všechny, a nejen dnes, ale i po všechna příští staletí.

Zdroj: Winston S. CHURCHILL, *Druhá světová válka*, sv. VI., Praha 1995, s. 645-655.

Studijní materiál: Trumanova doktrina

Harry S. Truman

Doručeno 12. března 1947 před společným zasedáním Kongresu

Pane předsedo, pane mluvčí, členové Kongresu Spojených států:

Vážnost situace, které čelí dnešní svět, vyžaduje mé vystoupení před společným zasedáním Kongresu. Týká se zahraniční politiky a národní bezpečnosti této země. Jedením z aspektů současné situace, které vám předkládám v této chvíli a dávám k Vašemu uvážení a přijetí rozhodnutí, se týká Řecka a Turecka. Spojené státy obdržely od řecké vlády naléhavou prosbu o finanční a hospodářskou pomoc. Předběžné zprávy od Americké hospodářské mise v dnešním Řecku a hlášení amerického velvyslance v Řecku potvrzují sdělení řecké vlády, že hospodářská pomoc je nevyhnutelná, má-li Řecko přežít jako svobodný národ.

Nevěřím, že by si americký lid a Kongres přáli nevyslyšet naléhavou prosbu řecké vlády. Řecko není bohatou zemí. Neexistence dostatečných přírodních zdrojů vždy nutila, aby vystačilo se svými příjmy. Od roku 1940 byla tato pracovitá, mírumilovná země, postižena invazí, čtyřmi léty okupace krutým nepřítelem a nemilosrdnými vnitřními sváry.

Když do Řecka vstoupily osvobozené síly, zjistily, že ustupující Němci zničili doslova všechny železnice, silnice, přístavní zařízení, komunikace a obchodní loďstvo. Více než tisíc vesnic bylo spáleno. Osmdesát pět procent dětí mělo tuberkulózu. Hospodářská zvířata, drůbež a tažná zvířata téměř vymizely. Inflace pohltila prakticky veškeré úspory. Jako důsledek těchto tragických podmínek, militantní menšina, vykořisťováním, lidskou nouzí a bídou, byla schopna vytvořit politický chaos, který až doposud učinil hospodářskou obnovu nemožnou.

Řecko dnes nemá finanční zdroje na financování dovozu toho zboží, které je podstatné pro holou obživu. Za těchto okolností nemůže řecký lid dosáhnout pokroku při řešení svých problémů s obnovou. Řecko má zoufalou potřebu finanční a hospodářské pomoci, která by mu měla umožnit nákup potravin, oděvů, paliv a semen. Tyto komodity jsou nepostradatelné pro obživu řeckého lidu a mohou být získány jen v zahraničí. Řecku se musí dostat pomoci při dovozu zboží, nezbytného pro obnovu vnitřního pořádku a bezpečnosti, které jsou tak zásadní pro hospodářskou a politickou obnovu. Řecká vláda rovněž požádala o pomoc zkušených amerických administrátorů, ekonomů a techniků tak, aby se zajistilo to, že finanční a materiální pomoc poskytnutá Řecku, budou použity účinně při vytváření stabilní a soběstačné ekonomiky a zdokonalování tuzemské veřejné správy.

Samotná existence řeckého státu je dnes ohrožena teroristickými aktivitami několika tisíc ozbrojených mužů, vedených komunisty, kteří se na mnoha místech stavějí na odpor autoritě vlády, obzvláště podél řeckých severních hranic. Komise jmenovaná Radou bezpečnosti Spojených národů v současnosti zkoumá narušené podmínky v severním Řecku a domnělá narušení hranic mezi Řeckem na jedné straně a Albánií, Bulharskem a Jugoslávií na straně druhé.

V současnosti je řecká vláda neschopna se vyrovnat s touto situací. Řecká armáda je malá a špatně vyzbrojená. Pokud má obnovit autoritu vlády na celém území Řecka, potřebuje dodávky a zařízení. Řecko musí dostat pomoc, pokud se má stát soběstačnou a sebevědomou demokracií. Spojené státy tuto pomoc musí dodat. My jsme již do Řecka rozšířili určité typy materiální a hospodářské pomoci. Avšak toto není adekvátní. Neexistuje žádná jiná země, na kterou by se demokratické Řecko mohlo obrátit. Žádný jiný národ si nepřeje a není schopen poskytnout nezbytnou pomoc vládě demokratického Řecka.

Britská vláda, která pomáhala Řecku, nemůže po 31. březnu poskytnout žádnou další finanční nebo hospodářskou pomoc. Velká Británie sama sebe shledává pod tlakem nezbytnosti snížit nebo zlikvidovat své závazky v několika částech světa, včetně Řecka.

Zvažovali jsme, jak by mohly v této krizi pomáhat Spojené národy. Avšak situace je naléhavá, vyžaduje okamžitou akci a Spojené národy a jejich příslušné organizace nejsou v pozici rozšiřovat pomoc toho druhu, který se zde požaduje.

Je důležité si všimnout toho, že řecká vláda požádala o naši pomoc při účinném užívání finanční a jiné pomoci, kterou můžeme Řecku poskytnout a při zdokonalování své veřejné správy. Je nanejvýš důležité, že můžeme vykonávat dozor nad čerpáním jakýchkoli prostředků, které by byly dány Řecku k dispozici takovým způsobem, že každý utrácený dolar bude započten pro učinění Řecka soběstačným, a pomůže vybudovat hospodářství, ve kterém může zdravá demokracie vzkvétat.

Žádná vláda není dokonalá. Avšak jedna z hlavních předností demokracie je, že její nedostatky jsou vždy viditelné a pod demokratickými procesy lze na ně poukazovat a lze je napravovat. Řecká vláda není dokonalá. Nicméně zastupuje osmdesát pět procent členů řeckého Parlamentu, který byl zvolen ve volbách v loňském roce. Zahraniční pozorovatelé, včetně 692 Američanů, shledali tyto volby za spravedlivé vyjádření názorů řeckého lidu.

Řecká vláda fungovala v atmosféře chaosu a extremismu. Tak vznikaly chyby. Rozsah pomoci této zemi neznamená, že Spojené státy prominou vše, co řecká vláda učinila nebo co vykoná. Prominuli jsme v minulosti a promineme dnes opatření proti extremismu nalevo či napravo. V minulosti jsme doporučovali toleranci a doporučujeme toleranci i nyní.

Řecký soused, tedy Turecko, si také zaslouží naši pozornost. Budoucnost Turecka, jako nezávislého a ekonomicky silného státu, je pro mírumilovné lidi světa jasně a neméně důležitá, než budoucnost Řecka. Okolnosti, ve kterých se dnes Turecko nalézají, jsou značně rozdílné od situace v Řecku. Turecko bylo ušetřeno pohrom, které postihly Řecko. A v průběhu války Spojené státy a Velká Británie dodávaly Turecku materiální pomoc.

Nicméně, dnes Turecko potřebuje naši pomoc. Od války Turecko hledalo další finanční pomoc u Velké Británie a Spojených států, aby mohlo zahájit takové modernizace, které jsou nezbytné pro udržení jeho národní celistvosti. Tato celistvost je podstatná pro udržení pořádku na Středním východě. Britská vláda nás informovala, že vzhledem k jejich vlastním obtížím, nemohou nadále rozšiřovat finanční a hospodářskou pomoc Turecku. Jako v případě Řecka, pokud se Turecku má dostat pomoci, potřebuje Spojené státy, které ji musejí poskytnout. Jsme jedinou zemí, schopnou takovou pomoc poskytnout.

Jsem si plně vědom širokých komplikujících průvodních jevů, pokud Spojené státy rozšíří pomoc Řecku a Turecku a tyto důsledky teď s vámi projednám. Jedním z primárních cílů zahraniční politiky Spojených států je vytvoření všeobecných podmínek, za kterých my a ostatní národy budou schopny vyřešit způsob života bez nátlaku. To bylo fundamentálním

problémem ve válce s Německem a Japonskem. Naše vítězství bylo dosaženo nad zeměmi, které vyhledávaly možnost, jak vnutit svou vůli a svůj způsob života jiným národům.

Aby se zabezpečil mírový rozvoj národů bez nátlaku, Spojené státy přijaly vedoucí úlohu při zakládání Spojených národů. Spojené národy jsou vytvořeny tak, aby umožnily všem svým členům trvalou svobodu a nezávislost. Nebudeme realizovat naše záměry, nicméně pokud si nebudeme přát pomoci svobodným národům udržet jejich svobodné instituce a jejich národní celistvost proti agresivním hnutím, která se snaží vnutit jim totalitní režimy. To není ničím více než otevřeným poznáním, že totalitní režimy vnucené svobodným národům, přímou nebo nepřímou agresí, podminovávají základy mezinárodního míru a tudíž bezpečnost Spojených států.

Národy v mnoha zemích světa měly v poslední době totalitní režimy, vnucené jim proti jejich vůli. Vláda Spojených států často protestovala proti vnucování a zastrašování při porušování Jaltské dohody v Polsku, Rumunsku a Bulharsku. Musím rovněž konstatovat, že ve velkém počtu jiných zemí docházelo k podobnému vývoji.

V současnosti si ve světových dějinách téměř každý národ musí vybrat mezi alternativními způsoby života. Volba příliš často není svobodná. Jeden způsob života je založen na vůli většiny a vyznačuje se svobodnými institucemi, zastupitelskou vládou, svobodnými volbami, zárukami svobody jednotlivce, svobodou slova a vyznání, a neexistencí politického útlačku. Jiný způsob života je založen na vůli menšiny, násilně vnucené většině. Spočívá na teroru a útlačku, kontrole tisku a rozhlasu, volbách, které nepřinášejí politické změny a na potlačení osobních svobod.

Věřím, že politikou Spojených států musí být podporování svobodných národů, které odolávají pokusům o podmanění ozbrojenými menšinami nebo vnějšími tlaky.

Věřím, že musíme pomáhat svobodným národům uskutečnit své vlastní osudy svým vlastním způsobem.

Věřím, že naše pomoc by měla mít primárně formu hospodářské a finanční pomoci, které jsou podstatné pro hospodářskou stabilitu a spořádané politické procesy.

Svět není statický a status quo není posvěcený. Ale my si nemůžeme dovolit změny ve statu quo při narušení Charty Spojených národů takovými metodami, jako jsou vnucování, nebo takovými úskoky, jako je politická infiltrace. Při pomáhání svobodným a nezávislým národům udržet jejich svobodu, budou Spojené státy naplňovat zásady Charty Spojených národů.

Je nezbytné jen nahlédnout do mapy, abychom si uvědomili, že přežití a celistvost řeckého národa mají opravdovou důležitost v mnohem širších souvislostech. Pokud by se Řecko dostalo pod kontrolu ozbrojené menšiny, účinek na jeho souseda, Turecko, by byl okamžitý a vážný. Zmatky a rušení veřejného pořádku by se mohly rozšířit na celý Střední východ. Navíc, zánik Řecka jako nezávislého státu by měl hluboký účinek na ty země Evropy, jejichž národy zápasí s velkými obtížemi, aby si udržely svou svobodu a nezávislost, zatímco odstraňují válečné škody.

Byla by to nevyslovitelná tragédie, pokud by tyto země, které tak dlouho válčily proti zdrcující přesile, ztratily toto vítězství, pro které tak mnoho obětovaly. Zhroucení svobodných institucí a ztráta nezávislosti by byly katastrofou nejen pro ně, ale pro celý svět. Zastrasování a možné selhání by rychle rozšířily mezi mnoho sousedních národů, které usilují o to, aby si uchovaly svou svobodu a nezávislost.

Pokud bychom nepomohli Řecku a Turecku v této osudové hodině, důsledky by se dalekosáhle projevíly jak na západě, tak i na východě.

Musíme realizovat okamžitou a rozhodnou akci. Proto žádám Kongres, aby poskytl zmocnění pro pomoc Řecku a Turecku ve výši \$400,000,000 pro období, které končí 30. červnem 1948. Při požadování těchto finančních prostředků jsem zohlednil maximální částku vysvobozující pomoci, která bude poskytnuta Řecku mimo uvedených \$350,000,000 o které

jsem v poslední době žádal, aby je Kongres schválil pro prevenci hladovění a utrpení v zemích zdevastovaných válkou.

Navíc k těmto finančním prostředkům žádám Kongres o schválení podrobností o americkém civilním a vojenském personálu Řecku a Turecku na žádost těchto zemí, který by pomáhal při rekonstrukčních úkolech a pro účely dozorování využívání takových finančních prostředků a materiální pomoci tak, jak mohou být poskytovány. Doporučuji, aby bylo také poskytnuto schválení instruování a zaškolení vybraného řeckého a tureckého personálu. Nakonec žádám, aby Kongres poskytl oprávnění, které dovolí nejrychlejší a nejúčinnější využití potřebných komodit, dodávek a zařízení, za specifických podmínek, a takových finančních prostředků, které mohou být schváleny. Pokud by pro účely, uvedené v tomto poselství byly zapotřebí další finanční prostředky nebo další zmocnění, nebudu se zdrážet přednést tuto situaci Kongresu. V této záležitosti musí spolupracovat exekutivní a legislativní odbor vlády.

Toto je seriózní kurs, kterým se vydáme. Nedoporučoval bych jej, kdyby alternativa nebyla mnohem vážnější. Spojené státy přispěly k vítězství ve 2. světové válce částkou \$341,000,000,000. To je investice do světové svobody a světového míru. Pomoc, kterou doporučuji poskytnout Řecku a Turecku dosahuje o trochu výše než je jedna desetina procenta z této investice. Je jen zdravým selským rozumem, že bychom si zabezpečili tuto investici a ujistili se, že nebyla učiněna nadarmo. Sémě totalitních režimů pěstují bída a nedostatek. Rozšiřují se a rostou na zlé půdě chudoby a sváru. Dosáhnou svého plného vzrůstu, když naděje národa na lepší život vyhasly.

Tuto naději musíme udržovat naživu.

Svobodné národy světa k nám vzhlížejí o podporu při uchovávání jejich svobod. Pokud bychom váhali s naším vůdcovstvím, mohli bychom ohrozit mír na světě. A jistě bychom ohrozili blahobyt tohoto národa.

Rychlým spádem událostí byla na nás kladena velká zodpovědnost.

Jsem plně přesvědčen, že Kongres bude čelit těmto povinnostem přímo.

Zdroj:

<http://www.americanrhetoric.com/speeches/harrystrumantrumandocctrine.html>

[Výše uvedená textová verze byla přepsána přímo z audio zápisu.]

Studijní materiál:

Makedonští emigranti z občanské války v České republice

1. Důvod příchodu Makedonců do tehdejšího Československa

V letech 1948–1950 emigrovalo z Řecka do Československa přes dvanáct tisíc osob, z nichž většinu tvořili Řekové a Makedonci. Imigrace byla zapříčiněna občanskou válkou v Řecku v letech 1946–1949. Hlad, strach a stálé nebezpečí smrti, které často sužovaly civilní i vojensky angažované obyvatelstvo postižených oblastí, byly příčinou rozhodnutí komunistického odboje vystěhovat děti za hranice Řecka. V tomto případě jsou prezentovány dva názory na věc. Existují spekulace, zda toto opatření nebylo spíše v duchu politických zájmů, nebo takové, jaké se nám nabízí na první pohled, tedy záchranné. Například Ivan Dorovský píše: *V každém případě se proto domnívám, že to nebyl ani odsun, ani nucený odchod nebo dobrovolná emigrace. Byla to dobře nebo nepříliš zdařilá evakuace do bezpečí. Byla to jejich záchrana. Důsledky této evakuace byly pro děti i dospělé příslušníky z Řecka, kteří se ocitli po roce 1948 v Československu i v dalších tehdejších lidově demokratických zemích, ve směs nebo jednoznačně pozitivní.*²⁵

Evakuace se uskutečnila i za cenu roztržení rodin. Evakuace dětí probíhala v letech 1948–1949 a týkala se asi čtyřiačtyřiceti tisíc dětí. Šlo tedy o první vlnu emigrantů, převážně

²⁵ DOROVSKÝ, Ivan: Šedesát let, s. 26.

dětí. Druhou vlnu emigrace představovali dospělí muži a ženy. Mezi dospělými imigranty však mnoho evakuovaných dětí své rodiče, kteří zahynuli v bojích, už nenašlo.

Celkově odešlo z Řecka do států východního bloku víc než osmdesát tisíc osob. Do Československa jich přišlo přes dvanáct tisíc v letech 1948–1950.

2. Průběh a způsob evakuace

Děti, které byly evakuovány v jarních měsících (březen – květen) roku 1948 a v roce 1949, byly evakuovány do tehdejších lidově demokratických zemí: Bulharska, Rumunska, Maďarska, Polska, Jugoslávie a Československa.

Evakuovaly se děti převážně od šesti měsíců do sedmnácti let (oficiálně do patnácti let). Evakovalo se převážně nebo výlučně z vesnic lerinského, kosturského a vodenského okresu egejské Makedonie. Z nich výlučně nebo převážně makedonské obyvatelstvo měly obce²⁶ Turje (Koryfy), Orovo (Pixos), Šesteovo (Siderochory), Psoderi (Pisoderion), German (Agios Germania), Štrkovo (Platy), Čuka a spousta dalších. Tyto vesnice byly často zničeny a po válce některé z nich opět osídleny, některé další zůstaly neosídleny (například Čuka).

Organizované skupiny dětí z egejské Makedonie a Thrákie vedené takzvanými maminkami, což byly mladé ženy nebo starší dívky, přecházely v březnu a dubnu 1948 přes určené hraniční přechody do Albánie, Jugoslávie (fakticky do jugoslávské makedonské svazové republiky) a do Bulharska. Odtud pak mnohé skupiny pokračovaly vlakem (poprvé v životě, ovšem nejčastěji ve vagonech pro přepravu dobytka) do určených míst v Maďarsku, v Rumunsku, v Československu a v Polsku. První nezbytnou přípravu na přijetí dětí z Řecka v Československu organizovala Československo-řecká společnost ve spolupráci se státními orgány v českých zemích a na Slovensku. Uvádí se, že v březnu a dubnu 1948 bylo evakuováno převážně z egejské Makedonie a z Thrákie do Československa 2 490 dětí, jiné zdroje uvádějí, že v roce 1950 bylo v Československu celkem 11 941 utečenců z Řecka, z nichž bylo 4 148 dětí. V první etapě byly děti transportovány do českých zemí a do slovenské obce Parkán u hraničního přechodu Štúrovo. Po nezbytné desinfekci pak odtud byly dopraveny do dnes již neexistujících kasáren v Mikulově na Moravě, která sloužila jako záchytný dětský domov. Další děti byly transportovány též do Všebořic u Ústí nad Labem. Celkem se děti přivážely na třikrát. V první etapě přijelo 794 makedonských a řeckých dětí, ale i jiných národností (děti Arumunů, sefardských Židů, Albánců, Turků a jiných). Druhým transportem bylo dovezeno 805 dětí a posledním vlakem přijelo 412 dětí z Řecka. Nově příchozí děti byly též ubytovány v záchytném středisku v Brně-Maloměřicích. Děti byly vykoupány, odšívány, převlečeny, nasyceny a ošetřeny. Díky výskytu četných infekčních nemocí byly děti v Brně (převážně makedonského původu) v karanténě. Po zrušení karantény putovaly děti do dalších dětských domovů, zotavoven, lázeňských hotelů, zámků, klášterů a učňovských domovů na střední a severní Moravě, ve středních, západních, východních a severních Čechách. Převážně do míst, která opustili Němci.

V domovech a učňovských zařízeních vládl velmi přísný režim. Dětem velmi chybělo matčino pohlázení.

3. Vývoj situace a postavení emigrantů v ČSR

Posléze byly děti rozděleny na popud ministerstva práce a sociální péče podle věku. To znamená, že se soustředily skupiny dětí do tří let, od tří let do šesti let, od šesti let do patnácti let a dorost, který byl zařazen do učebního poměru nebo do pracovního procesu. Pobyt dětí (i dospělých) měl několik etap. První etapu představovala příprava, příjezd, přijetí v záchytných táborech a rozmístění makedonských a řeckých dětí do ubytovacích zařízení a první evidence. Druhá etapa trvala od září 1948 do září 1950 a plynule navazovala na první.

²⁶ V závorce je uvedeno toponymum těchto obcí v řečtině.

V ní došlo téměř k definitivnímu rozmístění dětí do jednotlivých *domovů řeckých dětí*.²⁷ V průběhu této etapy byly děti, které dovršily patnácti let a zvládly základy češtiny, zařazeny do českých národních a základních (měšťanských) škol. Děti starší patnácti let se začaly učit řemeslům v odborných učilištích státních pracovních záloh nebo začaly pracovat v textilním průmyslu (převážně dívky), v strojírenských závodech, na průmyslových stavbách a jinde. Zaměstnavatelé však odmítali příslušníky řecké a makedonské národnosti přijmout do práce, protože se s nimi nemohli domluvit a také proto, že v nich viděli nespolehlivý živel na způsob cikánů.²⁸ Migranti se uplatňovali v textilním průmyslu a to zhruba třetina z nich, dále pak třetina v zemědělství a v těžbě dřeva. Více než 16 % osob začalo pracovat ve stavebnictví. Podle zprávy pracovníků ministerstva práce a sociální péče si zaměstnavatelé stěžovali na špatnou pracovní morálku, na velkou fluktuaci a absenci.

Na druhou stranu řečtí a makedonští imigranti prožívali opravdu velmi těžké chvíle, což můžeme vidět na zprávách stranického pracovníka Václava Moravce, kterého zarazila *značná izolace řeckých emigrantů od českých lidí, a to především v usídlení. Jsou to jednak izolované vesnice, v nichž řečtí soudruzi bydlí kilometry vzdáleni od českého obyvatelstva. Jsou to čtvrti ve městech, jimž se čeští lidé vyhýbají a označují je za čtvrtě cikánských Řeků*.²⁹

Zpráva dále kriticky poukazovala na *špatné ubytovací možnosti v Jeseníku, Bruntále, v Žamberku, kde bydlí 10 rodin povětšinou s nemluvnaty v dřevěném "lágru" z doby okupace, a v Krnově, kde v nezdravých, tmavých místnostech o rozměru asi 3x2,5 m bydlí řecké rodiny s malými dětmi. Nebyly řídké případy, že v takových místnostech bydlely dvě a někdy i více rodin s malými dětmi*.³⁰ Nejvíce migrantů z Řecka bylo usídleno v oblasti Jesenicka, dále na Krnovsku, Bruntálsku, Žamberecku a Trutnovsku a na různých dalších místech Čech a Moravy.

4. Výuka makedonských a řeckých dětí

V dětských domovech byly zřízeny mateřské školky a děti byly roztríděny do tříd. V první a druhé třídě národní či základní školy vyučovali pouze řečtí a makedonští učitelé a od třetí třídy základní školy čeští učitelé. V těchto vyšších třídách učili řečtí a makedonští učitelé řecký a makedonský jazyk, dějepis a zeměpis Řecka.

Počet hodin v mateřštině představoval osm hodin ve 3. třídě a sedm hodin ve 4. a 5. třídě. Na jednoho makedonského nebo řeckého učitele připadalo 55 žáků. Na střední škole se děti učily všechny předměty společně s českými studenty. Soustředění asi 120 vybraných žáků z 1. a 2. třídy střední školy do zvláštních 4. ročníků mělo za cíl připravit je k závěrečným zkouškám tak, aby mohli studovat na gymnáziích. Asi sto z nich zkoušky složilo. Zbytek postupoval do učebního poměru. Na vysoké školy se dostali jednak studenti středních škol, jednak nejlepší vyučení učni. Na vysokých školách již na podzim 1952 studovalo v 1. nebo ve 2. ročníku celkem 35 makedonských a řeckých studentů, z nichž 24 v Praze a 11 v Brně.

Veškerou péči o výuku makedonských a řeckých dětí převzalo od dubna 1951 ministerstvo školství, vědy a umění, které převedlo děti od 1. září 1951 do českých národních a středních škol v místě domovů řeckých a makedonských dětí nebo v nejbližším okolí.

Tehdejší zprávy o dětských domovech též kladně hodnotí, že téměř každý domov má svůj kulturní soubor, který obstarává zábavné a výchovné programy nejen v domově, nýbrž vystupuje i na veřejnosti při různých oslavách a schůzích.

5. Kulturní charakteristika makedonské menšiny v ČR

²⁷ Tak znělo jejich oficiální označení

²⁸ DOROVSKÝ, Ivan: Šedesát let, s. 16.

²⁹ Tamtéž, s. 21.

³⁰ Tamtéž, s. 21.

Příslušníci makedonské etnické skupiny žijí v České republice více méně roztroušeně na mnoha místech, převážně však ve městech. Přišli k nám většinou jako děti ve věku šest měsíců až sedmnáct let. Z původního počtu kolem čtyř tisíc osob různého pohlaví a stáří, který se uvádí pro rok 1950, jich dnes v České republice žije pravděpodobně méně než jedna desetina. Na základě anonymního dotazníku (1994) Semináře balkanistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity spolu se Společností přátel jižních Slovanů v České republice se dotazníky rozeslaly na 127 známých adres. Vyplněných dotazníků se vrátilo celkem 30 a to z Hradce Králové, Duchcova, Prahy, Ostravy, Brna, Jeseníku, Rýmařova, Zubří, Mohelnice, Mladé Boleslavi, Mikulovic u Jeseníku, z Javorníku, České Skalice, Bíliny, Šumperka, Rožnova pod Radhoštěm a Tišnova. Nejstarší z respondentů byl narozen roku 1924 a nejmladší roku 1965.³¹ V současné době žije v ČR již šest generací Makedonců.

Zejména ti, kteří přišli do ČR již v dospělém a starším věku (a dnes již v podstatě téměř bez výjimky nežijí) ovšem pokračovali i v novém prostředí v patriarchálním způsobu života, houževnatě se bránili přizpůsobení se novému prostředí a odlišným manželským a rodinným vztahům. Dosti těžko se adaptovali. Pokračovali i ve způsobu přípravy potravy, na jaký byli zvyklí v původním domově. Emancipační tendence na ně nijak podstatně nezapůsobily a tudíž nezměnily chování a způsob jejich života. Pro tyto dvě generace byla a je příznačná větší rodinná a etnická soudržnost, větší uzavřenost, snaha izolovat se od majoritního obyvatelstva. Tyto generace se proto adaptovaly na odlišný život v jiném společenském prostředí pouze navenek, zatímco vnitřně si uchovaly převážně patriarchální charakter.³²

To vše je ovšem již minulostí. Převážná většina dnešních Makedonců udržuje tradici svátků podle českého (katolického) kalendáře, z tradičních makedonských sátků udržují především obyčeje na *Božik a Veligden* (vánoce a velikonoce). Doma dnes komunikují se členy rodiny převážně nebo výhradně česky, vzácně makedonsky a česky nebo řecky. Tyto aspekty svědčí o postupné asimilaci. Většina Makedonců má (nebo měla) rodiče, sourozence a příbuzné v Řecku, ale mnozí z nich mají rodinu i v dnešní Makedonské republice, dále také v Austrálii, Polsku, Bulharsku, Kanadě, USA, v Německu, Argentíně, v Maďarsku a Slovinsku.

Od roku 1993 na počátku léta (květen, červen) se koná pravidelné kulturní setkání příslušníků makedonské etnické skupiny v České republice a příslušníků dalších etnických skupin, které organizuje Společnost přátel jižních Slovanů.³³

Studijní materiál:

Richard J. Crampton: The Balkans since the Second World War

THE BALKANS DURING THE COLD WAR, 1949–1989

Politická konfigurace Balkánu z konce řecké občanské války v roce 1949 zůstane beze změn po následujících čtyřicet let. Toto období bylo v moderních dějinách Balkánského poloostrova nejdélším obdobím bez válek a změn hranic. Absence vojenského konfliktu však nevyloučila neshody v jiných plánech. Řecko se vyčleňovalo svým statutem prozápadního státu. V socialistickém táboře se už vyděděncem stala Jugoslávie a do konce šedesátých let bude mít každá socialistická země na Balkáně v rámci socialistického společenství zvláštní status.

Předtím se však všechny vládní komunistické strany, včetně jugoslávské, budou muset postarat o hospodářskou a společenskou rekonstrukci a vnútit revoluci shora. Během této revoluce bude vytvořena základní infrastruktura moderního průmyslového hospodářství. Pracovní síla pro tento nový průmysl vznikne tak, že kolektivizace v zemědělství z venkova vyžene přebytek pracovních sil; to zlomí vaz sedlákům, jediné společenské třídě, která ještě mě-

³¹ DOROVSKÝ, Ivan: Makedonci žijí mezi námi. Brno 1998, s. 267.

³² DOROVSKÝ, Ivan: Makedonci, s. 274.

³³ <http://www.spjs.cz/index.php 5.11>. 2009

la dostatek sil postavit se komunistické převaze. Jak rozvoj průmyslu, tak i agrární revoluce budou realizovány v rámci velmi podrobného, centrálně stanoveného pětiletého hospodářského plánu, obvykle vytvořeného podle sovětského vzoru. Vazby se Sovětským svazem jsou posíleny vytvořením Rady vzájemné hospodářské pomoci (RVHP) v roce 1949, prostřednictvím níž probíhala obchodní výměna mezi socialistickými zeměmi, z níž byla ale Jugoslávie vyřazena. Vojenský svaz sovětského bloku, tzv. Varšavská smlouva, byl založen v roce 1955. Sověti svůj vliv v podřízených zemích rozšiřovali a upevňovali též prostřednictvím svých poradců při ministerstvech a jiných institucích. V Řecku, které bylo spjato se západní vojenskou aliancí, hráli tutéž roli američtí poradci.

Rozchod se Sovětským svazem a dalšími zeměmi socialistického bloku naboural jugoslávské plány hospodářského rozvoje, v důsledku čehož si ale během padesátých let Jugoslávie vytvoří své vlastní mechanismy budování socialismu. Jugoslávští komunisté se museli potýkat s řadou potíží, ale nad ostatními socialistickými zeměmi měli výhodu v tom, že díky odbojnému vztahu Sovětů k Jugoslávii došlo v zemi ke konsolidaci podpory Titovi a jeho režimu.

I v dalších částech socialistického tábora byl Tito faktorem hospodářské revoluce, ale faktorem odstrašujícím, nikoliv hrdinou; kdyby neexistoval, stalinisté by si ho museli vymyslet. Jednou jeden polský komunista poznamenal: „Strana musí mít vždy nepřítele.“ Koncem čtyřicátých a počátkem padesátých let byl nepřítel nezbytný ze dvou důvodů. Prvním byl Stalinův paranoidní strach z toho, že Západ díky své nukleární převaze Sovětský svaz zničí; z toho důvodu byly předpokladem pro přežití socialistického tábora spojenectví s Moskvou a poslušnost. Tuto jednotu ohrožovaly titoistická „nacionalistická deviace“ a „revizionismus“, kvůli čemuž bylo nutno je radikálním způsobem odstranit, kdykoliv a kdekoliv vystrčí svoji odpornou hlavu. Druhý důvod byl vnitřního charakteru. Komunistický spěch provést co nejdříve kolektivizaci a rychlou industrializaci způsoboval společenský pohyb obřích rozměrů. Všichni byli nespokojeni a ve všech státech se sedláci stavěli kolektivizaci na odpor. Aby se tato nespokojenost vykořenila, bylo nutno neustále bděle pozorovat. Protože antikomunisté byli jako obvykle přesvědčeni, že ta nová likvidační nařízení diktuje Sovětský svaz, bylo třeba být ještě více opatrný, aby se neobjevil nacionalismus. Proto během posledních let Stalinovy vlády strana zesílila dozor nad všemi sférami společnosti. Čistky však měly i druhou tvář.

Ve všech socialistických zemích byla hlavní obětí čistek sama strana. Částečně to je možné vysvětlit náhlým vzestupem počtu členů strany po skončení války. V mnoha zemích došlo i ke spojování všech levicově zaměřených stran v poslední fázi boje komunistů o moc. Existovaly však i jiné důvody pro čistky ve stranických řadách. Během boje o moc komunistické strany zničily nebo vykastrovaly všechny všechny alternativní mechanismy zákonného vyjadřování politického názoru nebo občanské nespokojenosti. Pokud je tato nespokojenost vyvolaná stranickou politikou, pak je nejlogičtější, aby se tato nespokojenost alespoň jednou projevila ve straně samotné. Sklony projevat občanskou nespokojenost měli zvláště starší členové strany: do strany vstupovali proto, aby pomohli těm, kteří cítili ohrožení a bezpráví. Značné množství těchto starých soudruhů nakonec vystřídají neochvějní stoupenci marxismu-leninismu-stalinismu zocelení přísným školením v Sovětském svazu. Proto bylo nutné pomocí čistek zlikvidovat nepokoje, k nimž došlo kvůli revoluci shora a posílit stranický organismus, který bude schopný popasovat se s nepříjemnými úkoly. Pochybovači a odpadlíci mohli být prohlášeni za lokaje bělehradských heretiků, pod čímž se chápalo nebezpečí pro všeobecné dobro socialismu. Z toho důvodu byly prvními a nejvýraznějšími oběťmi čistek jak na Balkáně, tak i ve východní Evropě obecně vedoucí stranické osobnosti, které Moskvu kritizovaly, přičemž byly pošpiněny nařčením, že jsou titoisté.

Po rozchodu Moskvy a Bělehradu se Jugoslávie na mezinárodní scéně ocitla v postavení osamocенého střelce. Titovo socialistické přesvědčení už na samém počátku rozhodlo o směřování země, takže bližší kontakty se Západem tu nebyly, avšak tváří v tvář ne-

bezpečí, které přišlo s korejskou válkou, Tito náhle vyhledal podporu a bezpečnost v přátelských vztazích s Řeckem a Tureckem, což předznamenalo budoucí rozdělení Balkánu na prosovětský sever a východ a prozápadní západ a jih, a to tím spíše, pokud bude úspěšný tajný plán západních zemí na převrat v Albánii. Nebezpečí bylo zažehnáno Stalinovou smrtí v březnu roku 1953.

Stalinovi následníci zavedli „nový kurz“, který měly přijmout všechny státy s promoskevskou orientací. Nový kurz měl v plánu oddělení strany od státu, a to především na nejvyšší úrovni. Kreml nyní trval na tom, aby stranický vůdce nebyl zároveň šéfem státu. Zároveň byl důraz kladen na kolektivní vedení, v opozici ke „kultu osobnosti“. Nový kurz rovněž požadoval, aby se zpomalilo budování těžkého průmyslu a alespoň teoreticky aby se přešlo na investice do zemědělství a lehkého, spotřebního průmyslu. Nařízení o zeslabení teroru už všichni netrpělivě očekávali. Nový kurz nepřijaly všechny země stejným způsobem a se stejným tempem, ale všechny balkánské země se alespoň do určité míry přizpůsobily novému duchu, který přicházel z Moskvy.

Přizpůsobování novému duchu bylo ztíženo v polovině padesátých let a na konci této dekády. Hlavním problémem byl opět Tito. Tentokrát ne kvůli nepřátelskému vztahu Moskvy vůči němu, ale naopak kvůli obnovenému přátelství. Nikita Chruščov se do roku 1955 prosadil do role nejvýraznější osobnosti nového sovětského vedení a v červnu toho roku přijel na velmi koloritní návštěvu Bělehradu. V únoru 1956 na XX. sjezdu KSSS pronesl svoji proslulou řeč, v níž rozhodl s Titem charakterizoval jako jednu z mnohých Stalinových chyb.

Tuto zprávu přijali východoevropští představitelé velmi těžko, především ti z Balkánu. Jestliže Tito není odpadlík, můžou se potom ospravedlnit komunističtí vůdcové, kteří od roku 1949 zakládali svoji vládu na krutém potírání titoistických herezí? Záchrana přišla s doktrínou „polycentrismu“, kterou iniciovaly nepokoje v Polsku a Maďarsku v roce 1956. Podle této doktríny mohlo existovat více center legitimního socialismu a socialistické země si mohly vybírat rozličné cesty vedoucí k dosažení společného cíle, úplného socialismu, po kterém přecházeli do komunismu.

Albánie a Rumunsko se chopí příležitosti, kterou jim nabídl polycentrismus. Pro Albánii byla rehabilitace Tita jak nepřijemná, tak i ohrožující, protože mohla znamenat i obnovu poválečného plánu na připojení Albánie k jugoslávské federaci. Z toho důvodu Albánie začala hledat jiného patrona v rámci socialistického světa, kterého koncem padesátých let našla v Čínské lidové republice (ČLR).

Albánii dělaly starosti sovětské plány hospodářské specializace Balkánu, podle nichž by se z Albánie stal převážně zemědělský stát. Tirana se domnívala, že socialismus takto budovat nelze. To samé si myslila i Bukurešť. Rumunští komunisté provedli čistky svojským způsobem a hlavní oběť šla na popravě po Stalinově smrti. Nový kurz přijali bez přehnaného entusiasmu, avšak bouřlivě naproti tomu reagovali na hospodářskou specializaci, kterou Kreml prosazoval počátkem šedesátých let. Rumunsko návrh odmítlo. Na rozdíl od Albánie ale nepřerušilo spojení se společnými institucemi sovětského bloku, tj. RVHP a Varšavskou smlouvou, avšak kdykoliv to jen bylo možné, vedlo výrazně nezávislou politiku jak ve stranických, tak i ve státních záležitostech. V polovině šedesátých let bylo pouze Bulharsko naprosto oddané moskevské linii. Z toho bude Bulharům plynout značný hospodářský užitek, protože socialistický blok, a především Sovětský svaz sám, byly bezpečným trhem pro export a levným zdrojem surovin a energie.

Na konci sedmé dekády Albánie jako jediná úzce spolupracovala s Čínou, Bulharsko bylo i nadále sovětským poslušným žákem, Rumunsko bylo zúčastněné jen napůl, kdežto Jugoslávie byla údajně nezúčastněná, zatímco Řecko bylo orientováno prozápadně a trvalo na tom, aby se zapojilo do Evropského hospodářského společenství, kdykoliv mu to domácí okolnosti umožňovaly. Tato mozaika Sovětskému svazu nevadila, neboť oblast Balkánu neměla takový strategický význam jako severní a centrální části Varšavské smlouvy. Za pozor-

nost stojí, že jediná země zcela loajální SSSR, Bulharsko, byla jediným balkánským státem a rovněž jediným členským státem Varšavské smlouvy (kromě Sovětského svazu), která hraničila se dvěma členskými zeměmi Severoatlantické aliance.

V šedesátých letech vykazovaly balkánské země různé postoje ohledně zahraniční politiky, ale všechny s výjimkou Řecka byly politicky stabilní. Během patnácti let, tj. mezi roky 1965 a 1980, nebyl na Balkáně vystřídán žádný z komunistických vůdců, a ve dvou případech (1980 a 1989), kdy ke změně přece jen došlo, se to stalo v důsledku smrti vládnoucího vůdce.

V šedesátých letech všechny země Balkánu, včetně Řecka, rozšířily svůj průmysl, třebaže se Řecko více zaměřovalo na sekundární sféru průmyslu a sektor služeb. Ve všech zemích došlo k rychlé urbanizaci a industrializaci, s otřesnými důsledky pro životní prostředí (viz tabulky 7.1 a 7.2):

Tabulka 7.1

Procento obyvatelstva žijící ve městech, 1950–1971

	1950	1971
Bulharsko	27,5	54,7
Řecko	36,3	53,2
Jugoslávie	25,9	35,3
Rumunsko	24,7	41,1

Pro Albánii údaje nejsou k dispozici.

Prameny: John R. Lampe & Marvin R. Jackson, *Balkan Economic History, 1555–1950: From Imperial Borderlands to Developing Nations*, Bloomington, IN: Indiana University Press, 1982, p. 597.

Tabulka 7.2

Procento průmyslové pracovní síly v poměru k celkové pracovní síle, 1952–1970

	1952	1970
Bulharsko	14,0	38,8
Řecko	19,4	25,6
Jugoslávie	7,5	18,5
Rumunsko	14,2	35,8

Údaje pro Řecko jsou z let 1951 a 1971, pro Jugoslávii z let 1953 a 1971.

Pro Albánii údaje nejsou k dispozici.

Prameny: John R. Lampe & Marvin R. Jackson, *Balkan Economic History, 1555–1950: From Imperial Borderlands to Developing Nations*, Bloomington, IN: Indiana University Press, 1982, p. 597.

Ne každý hospodářský pokrok byl rozumný. Socialistické státy a všechny republiky v rámci Jugoslávie si přály vytvořit vlastní těžký průmysl. Kvůli tomu bylo třeba postavit továrny, pro něž ale v dané zemi neexistovala ani nezbytná ruda, ani potřebná energie. Kromě toho docházelo k masovému zdvojování. Aby bylo vše ještě horší, značná část průmyslu vybudovaného v šedesátých a částečně i v sedmdesátých letech byla beznadějně nerentabilní. V komunistickém kontextu to však nemělo příliš velký význam, neboť stát ztrátovým podnikům vždy poskytl subvence; to se ovšem vrátí jako bumerang, jakmile se komunistický systém zhroutí.

Obecně řečeno, všechny komunistické země s výjimkou Jugoslávie se domnívaly, že koncem sedmdesátých a počátkem osmdesátých let už vybudovaly socialistickou společnost. Přijaly nové ústavy a nové stranické programy, v nichž je zaznamenáno, čeho už bylo dosaženo, jakož i stanovení jít dál, vstříc vyzrálému socialismu a k budování jednotné, beztřídní společnosti, která povede ke komunismu. Vyzrálý socialismus bude produktem materiálního do-

statku, kterého bude dosaženo větší produktivitou a efektivitou; větší produktivity může být dosaženo uplatňováním „vědecko-technické revoluce“ a přechodem od extenzivního k intenzivnímu rozvoji.

Komunisté dokázali, že jsou schopni vybudovat průmyslovou infrastrukturu a základy těžkého průmyslu, avšak přechod k intenzivnímu rozvoji byl nad jejich možnosti. Vědecko-technická revoluce nebyla záchranou, nýbrž – alespoň částečně – jejich noční můrou. Rytmus změn byl natolik rychlý, že žádný systém, v němž mělo plánování rozhodující roli, s ním nebyl schopen držet krok. Kromě toho neexistovaly střední kádry, které by novou technologii zaváděly do praxe. Vedoucí kádry byly vycvičeny pouze k tomu, aby uplatňovaly politiku, která byla dohodnuta v ústředí, ale nikoliv aby vyvinuly iniciativu; veškerá rozhodnutí měla i nadále politickou příměs. I v případech, kdy ředitelé továren disponovali nezbytným množstvím tvrdých valut, často nebyli schopni objednat prestižní západní stroje, pokud mohli získat sovětské nebo východoevropské, bez ohledu na jejich slabší kvalitu. Pokud by se přece vyskytl nějaký ředitel, který by v sobě našel odvalu a dovolil si objednat vybavení ze Západu, jistě by se objevil nějaký stranický kádr, který by tomu zabránil.

Vědecko-technická revoluce způsobila ještě jeden problém. K hlavnímu technologickému pokroku, především v počítačovém průmyslu a v optických vláknech, došlo na Západě. Určitá část technologických vymožeností byla ukradena, avšak podstatu bylo přesto nutno dovážet. Z toho důvodu si řada východoevropských zemí vzala vysoké půjčky, což nebylo nebezpečné, dokud tyto země byly s to vyvážet na Západ v natolik dostatečné míře, aby mohly splácet své dluhy. Vývoz byl ztížen po nárůstu cen ropy v roce 1979 a následném snížení spotřeby na Západě. Aby bylo stále dostatek výrobků na export, vlády ve svých zemích omezovaly spotřebu a tím způsobem snižovaly životní standard, což třeba v Rumunsku dosáhlo groteskních rozměrů.

V osmdesátých letech stála většina zemí Balkánského poloostrova před problémem dluhu; to se týkalo i Řecka. Potíže byly nejrůznějšího charakteru. Někde došlo ke zřetelnému pádu natality ve městech. Nepoměr natality v městských a venkovských oblastech je všeobecný jev, ale na Balkáně to rovněž mohlo znamenat narušení etnické rovnováhy. Tím byly zasaženy Kosovo, Bulharsko a Rumunsko. Všechny země trpěly znečištěním životního prostředí, bez ohledu na to, jedná-li se o znečištění výfukovými splodinami v okolí Partenonu, rumunské nemocné lesy nebo mrtvou vodu Černého moře. Po katastrofě v Černobylu v roce 1986 náhle vzrostlo povědomí o významu životního prostředí a během posledních let komunistické vlády na Balkáně byla k boji proti režimu přes otázky ochrany prostředí mobilizována značná část veřejnosti.

Balkán neúprosně pocítil následky změn mezinárodního klimatu během osmdesátých let, obzvláště tehdy, když v roce 1985 přišli v Moskvě k moci zcela noví lidé. Gorbačov si tolik přál skoncovat se studenou válkou, že jakýkoliv postoj polozúčastněnosti nebo nezúčastněnosti ztrácel v mezinárodních vztazích na významu. Hra touto kartou už na Západě nemohla zajistit privilegovanou pozici – ani ekonomickou, ani politickou. Nejvíce tím utrpěly Jugoslávie a Rumunsko.

Do poloviny osmdesátých let už bylo jasné, že země Balkánu čekají významné problémy – s výjimkou Řecka, které už v roce 1981 našlo politickou stabilitu a hospodářskou podporu v rámci Evropského společenství. V socialistických zemích se vládnoucí ideologie dočkala krachu. Nejen, že nevyprodukovala bohatství, které bylo nezbytné pro vyzrálý socialismus, ale naopak produkovala stále větší bídu, která podle ní samé byla osudem kapitalistického světa. V důsledku toho, že tato ideologie propadla, vládnoucí strany se stále více upínaly k nacionalismu, který už od šedesátých let byl vždy někde poblíž. Protivníci režimu se pro změnu domnívali, že za účelem transformace společnosti je potřeba ještě větší dávky nacionalismu. To byla mocná a v mnohých případech ničivá kombinace, což se na Balkáně potvrdí v období po pádu komunismu.

Otázky:

Na co reagoval Churchill a Truman ve svých projevech?

Jaký měla Trumanova doktrina vliv na politický vývoj v Evropě?

Obrázky:

Předseda KKS Nikos Zachariadis

<http://druhavalkakonec.euweb.cz/recko%2044.htm>

Aris Velouchiotis

<http://pontosandaristera.wordpress.com/2010/06/17/aris/>

Generál Scobie

<http://druhavalkakonec.euweb.cz/recko%2044.htm>

Partyzánská četa v pohoří Gramos

<http://druhavalkakonec.euweb.cz/recko%2044.htm>

Řecký král Jiří II

<http://druhavalkakonec.euweb.cz/recko%2044.htm>

Georgios Papandreu

<http://druhavalkakonec.euweb.cz/recko%2044.htm>

9. Vývoj v Jugoslávii do počátku 80. let 20. století

Osnova:

Oteplování vztahu se SSSR a případ Milovana Djilase

Hospodářské úspěchy a ekonomická stabila: konec 50. let a léta šedesátá.

Jugoslávie v čele Hnutí nezúčastněných

Brinské plénum a jeho důsledky:

Krize ideologie Bratrství a jednoty: Charvátské jaro a kosovský problém

Ústava z roku 1974

Cestou z kopce: krize druhé poloviny 70. let a Titova smrt

Epilog

Literatura:

PELIKÁN, Jan – TEJCHMAN, Miroslav. *Dějiny Jugoslávie 1918-1991*. Praha 1994, s. 52–79.

ŠESTÁK, Miroslav a kol. *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha 1998, s. 523–558.

ŠTĚPÁNEK, Václav: *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*. Brno 2011.

Studijní materiál:

Deklarace o názvu a postavení chorvatského spisovného jazyka

Více než tisíciletý boj jugoslávských národů za národní svobodu a sociální spravedlnost kulminoval revolučním přerodem v období let 1941 až 1945. Vymoženosti Národně-svobozeneckého boje a socialistické revoluce umožnily všem národům a národnostem v Jugoslávii vstoupit do nové fáze jejich dějinné existence. Slovinci, Chorvati, Srbové, Černohorci a Makedonci, opírajíce se o základní teze socialismu o právu každého člověka na svobodný život bez jakékoliv poroby a o právu každého národa na plnou suverenitu a neomezenou rovnoprávnost s ostatními národními společenstvími, vytvořili jako garanci této vzájemné rovnoprávnosti, bratrství a socialistické spolupráce federativní svaz tvořený šesti socialistickými republikami.

Principy národní suverenity a plné rovnoprávnosti zahrnují též právo každého z našich národů hájit všechny atributy své národní existence a maximálně rozvíjet nejen svou hospodářskou, nýbrž i kulturní činnost. Mezi těmito atributy hraje nebývale důležitou roli vlastní národní jméno jazyka, který chorvatský národ užívá, neboť nazývat svůj jazyk vlastním jménem je nezcizitelné právo každého národa, bez ohledu na to, zda se jedná o filologický fenomén, který v podobě specifické jazykové varianty nebo dokonce v úplnosti náleží i nějakému jinému národu.

Novosadská dohoda odůvodněně deklarovala společný lingvistický základ srbského a chorvatského spisovného jazyka, aniž by přitom popírala historickou, kulturně-historickou, národní a politickou pravdu o právu každého národa na vlastní jazykové médium národního a kulturního života. Tyto vymoženosti byly formulovány jak v ústavních textech, tak i v Programu Svazu komunistů, politického vůdce našich národů v revolučním boji.

Navzdory zřejmosti základních principů však jisté formulační nepřesnosti umožňovaly, aby byly tyto principy v praxi obcházeny, pokřívány a porušovány v rámci šířeji se vyskytujících odchýlení v realitě našeho společenského a ekonomického života. Je známo, za jakých okolností došlo v naší zemi k oživení etatistických, unitaristických, hegemonistických tendencí. V souvislosti s nimi se objevila i koncepce prosazující potřebu jednotného „státního jazyka“, přičemž v praxi byla tato role z důvodu dominantního vlivu administrativního centra našeho státního společenství přisouzena srbskému spisovnému jazyku. Navzdory VIII. sjezdu,

IV. a V. plénu ÚV SKJ, které v těchto dnech obzvláště zdůraznily důležitost socialistických principů rovnoprávnosti našich národů a v souvislosti s tím i jejich jazyků, se prostřednictvím správního aparátu a veřejných i hromadných sdělovacích prostředků (svazových orgánů, Tanjugu, JRTV při celoplošném vysílání, pošty, železnic, tzv. materiálů hospodářské a politické literatury, filmových týdeníků, různých úředních formulářů) a také prostřednictvím jazykové praxe v JLA, ve federální správě, zákonodárství, diplomacii a politických organizacích fakticky i v současnosti vykonává prosazování „státního jazyka“, takže se chorvatský spisovný jazyk potlačuje a přivádí do nerovnoprávného postavení lokálního nářečí.

Obzvláště důležité iniciativy hospodářské a společenské reformy, které se opírají o základní vlastnosti naší samosprávné socialistické společnosti, zavazují nás, abychom v oblasti svého působení – v jazyce, literatuře, vědě a kultuře obecně – podnikli vše, co je nutné, aby se v bezprostřední praxi realizovaly všechny uvedené teze našeho socialistického zřízení.

Z výše uvedených důvodů níže podepsané chorvatské kulturní a vědecké instituce a organizace mají za to, že je nezbytně nutné:

1) Ústavním zákonem zajistit jasnou a jednoznačnou rovnost a rovnoprávnost čtyř spisovných jazyků: slovinského, chorvatského, srbského, makedonského.

Za tím účelem je nutno změnit formulaci v Ústavě SFRJ, čl. 131, která by měla znít takto:

„Federální zákony a jiné všeobecné akty federálních orgánů se zveřejňují v autentickém znění ve čtyřech spisovných jazycích národů Jugoslávie: srbském, chorvatském, slovinském, makedonském. V úřední komunikaci se orgány federace závazně drží principů rovnoprávnosti všech jazyků národů Jugoslávie.“

Adekvátní formulací je potřeba zajistit též práva jazyků národností žijících v Jugoslávii.

Současný ústavní článek o „srbochorvatském respektive chorvatskosrbském jazyce“ svou neprecizností umožňuje, že se v praxi tyto dva souběžné názvy vnímají jako synonyma, a ne jako základ rovnoprávnosti i chorvatského, i srbského spisovného jazyka, a to jak mezi sebou navzájem, tak i ve vztahu k jazykům ostatních jugoslávských národů. Taková nejasnost umožňuje, že v praxi se srbský spisovný jazyk silou reality prosazuje jako jednotný jazyk pro Srby i Chorvaty. Že je skutečnost opravdu taková, dokazují mnohé příklady a mezi nimi pak nejnověji nedávné Závěry pátého zasedání Svazu skladatelů Jugoslávie. Tyto závěry byly zveřejněny současně v srbské, slovinské a makedonské verzi, jako by snad chorvatský spisovný jazyk vůbec neexistoval nebo jako by snad byl totožný se srbským spisovným jazykem.

Níže podepsané instituce a organizace se domnívají, že v takových případech chorvatský národ není zastupován a že je přiveden do nerovnoprávného postavení. Takovou praxi nelze v žádném případě ospravedlnit jinak nesporným vědeckým faktem, že chorvatský i srbský spisovný jazyk mají společnou lingvistickou bázi.

2) V souladu s výše uvedenými požadavky a vysvětleními je nutno zajistit důsledné uplatňování chorvatského spisovného jazyka ve školách, žurnalistice, veřejném i politickém životě, v rozhlase i televizi, kdykoliv se to týká chorvatského obyvatelstva, a aby úředníci, učitelé i veřejní pracovníci bez ohledu na svůj původ oficiálně používali spisovný jazyk prostředí, v němž vykonávají svou činnost.

Tuto Deklaraci adresujeme Parlamentu SR Chorvatsko, Svazovému parlamentu SFRJ a celé naší veřejnosti, aby se v souvislosti s přípravou změny Ústavy uvedené principy jednoznačně formulovaly a aby se v souladu s tím v našem společenském životě zajistilo jejich plnohodnotné uplatnění.

Matice chorvatská

Společnost spisovatelů Chorvatska

PEN-klub, Chorvatské centrum

Chorvatská filologická společnost
Filologické oddělení Jihoslovanské akademie věd a umění
Oddělení současné literatury Jihoslovanské akademie věd a umění
Jazykový ústav Jihoslovanské akademie věd a umění
Ústav literatury a teatrologie Jihoslovanské akademie věd a umění
Katedra současného chorvatskosrbského jazyka Filozofické fakulty v Zadaru
Katedra současného chorvatskosrbského jazyka Filozofické fakulty v Záhřebu
Katedra dějin chorvatského jazyka a dialektologie Filozofické fakulty v Záhřebu
Katedra jugoslávských literatur Filozofické fakulty v Zadaru
Katedra starší chorvatské literatury Filozofické fakulty v Záhřebu
Katedra současné chorvatské literatury Filozofické fakulty v Záhřebu
Lingvistický ústav Filozofické fakulty v Záhřebu
Ústav literární vědy Filozofické fakulty v Záhřebu
Staroslověnský ústav v Záhřebu
Společnost literárních překladatelů Chorvatska

Telegram, 17. března, Záhřeb 1967

Studijní materiál:

Václav Štěpánek: *Ústava z roku 1974*

Nová jugoslávská ústava, jejímž otcem byl vrchní ideolog SKJ, Slovinec Edvard Kardelj, která byla přijata 21. února 1974, bývá často označována jako jeden z důležitých faktorů, který přispěl k násilnému a krvavému rozpadu Jugoslávie. Práce na ní byly zahájeny již v roce 1967, hotova byla v podstatě v roce 1971 a další dva roky poté byla podrobována veřejné diskusi. Ústava, na podobný vrcholný právní akt neobyčejně dlouhá (měla 406 článků), zaváděla řadu nových a podle právních analytiků často i sporných ustanovení,³⁴ a to jak v delegačním a volebním systému,³⁵ tak v záležitostech ekonomických (tzv. podniky sdružené práce, samosprávný systém atd.), které ve skutečnosti nikdy pořádně nefungovaly. Nás však především zajímají nové principy řešení národnostní otázky a systém řízení federace, který se v letech jugoslávské krize ukázal jako mimořádně neefektivní.

Základní princip nové ústavy tvořil postulát, podle něhož byl jugoslávský svazový resp. federální stát, přes veškerou třídní rétoriku, založen na dohodě jednotlivých jugoslávských národů, v níž získaly rovnoprávné postavení i některé národy, které do té doby nebyly vedeny jako národy konstitutivní. Šlo především o muslimské obyvatelstvo slovanského původu, obývající Bosnu a Hercegovinu,³⁶ které bylo v roce 1971 označeno jako plnoprávný národ nazvaný podle vyznání národem muslimským (v jednoslovném názvu Muslimové), což ovšem pro nenáboženskou většinu mezi nimi bylo označení poněkud sporné. Ostatní národy

³⁴ DIMITRIJEVIĆ, V.: *Sukobi oko ustava iz 1974*. In: Srpska strana rata. Beograd 1996, s. 450–471.

³⁵ „Delegát“ byl nový pojem, označující nejen představitele parlamentu (tedy poslance), ale i člena „delegací“, které ho zvolily poté, co i sami byly zvoleny nižšími „delegacemi“. Za tímto pojmem se skrýval systém vícenásobných voleb, v němž měli občané možnost volit pouze na nejnižším stupni. Tento chválený „delegátský systém“ ve skutečnosti ovšem ještě více vzdálil poslance federálního parlamentu od voličské základny, již nebyl zodpovědný bezprostředně (i když v rámci komunistického parlamentního systému je tato odpovědnost pouze relativním pojmem), ale pouze zprostředkovaně pomocí dílčích delegačních skupin. Tamtéž, s. 450.

³⁶ Kromě Bosny a Hercegoviny slovanští muslimové žili a žijí také na Kosovu a v oblasti bývalého novopazarského sandžaku, rozděleného po balkánských válkách mezi Srbsko a Černou Horu.

žijící na území SFRJ, včetně nejpočetnějších Albánců a Maďarů, doslati v nové ústavě statut „národnosti“.³⁷

Článek 1. ústavy definoval, že je SFRJ jako „... státní společenství dobrovolně sjednocených národů a jejich socialistických republik, jakož i socialistických autonomních oblastí Vojvodiny a Kosova, které jsou začleněny do svazku Socialistické republiky Srbska, založena na moci a samosprávě dělnické třídy a všech pracujících lidí“, a dále že je „socialistickým samosprávným demokratickým společenstvím pracujících lidí a občanů a rovnoprávných národů a národností“.³⁸

O republikách se v článku 3. hovořilo jako o státech založených na „suverenitě národa“ a „...společenstvích pracujících lidí a občanů a rovnoprávných národů a národností“.

Tyto formulace jasně naznačovaly směřování ke konfederativní struktuře jugoslávské federace, z ústavy navíc vypadlo označení Jugoslávie jako společenství jihoslovanských národů. Republiky v ní byly definovány jako státy, samotná federace ovšem pouze jako státní společenství, v jehož kontextu se, na rozdíl od republik, nepoužíval termín suverénnost.

V úvodu ústavy stála preambule o tom, že „*Národy Jugoslávie, vycházejíce z práva každého národa na sebeurčení, zahrnuje v to i právo na odtržení... se spojily ve svazovou republiku svobodných a rovnoprávných národů a národností a vytvořily tak socialistické federativní společenství pracujících lidí – Socialistickou federativní republiku Jugoslávii.*“

Procedura, již by bylo možno právo na odtržení využít, ovšem ústavou regulována nebyla, což se po roce 1989 stalo výraznou komplikací.³⁹

Nová ústava multietnické Jugoslávie tak vlastně protlačila do prvního plánu národní identitu. Úvodní článek a preambule ústavy o tom, že Jugoslávie je federálním státem, jenž má formu státního společenství dobrovolně sjednocených národů a jejich socialistických republik jinými slovy říká, že republiky patří národům... Nicméně mnozí příslušníci jugoslávských národů nežili, v důsledku tíživého dědictví minulých monarchií (habsburské a osmanské), v rámci svých republik, resp. nedokázali vytvořit či jim nebylo umožněno vytvořit přesvědčivou kongruenci mezi národem a jeho politicko-teritoriálním rámcem,⁴⁰ což se v budoucnu ukázalo jako základní kámen úrazu jugoslávské státnosti. Na rozdíl od předcházející ústavy z roku 1963 pak suverenita státu nespočívala na občanech, nýbrž na suverénních

³⁷ Po válce s Tito a vůdčí jugoslávští komunisté domnívali, že vyřešili národnostní otázku v Jugoslávii pravým marxistickým způsobem, ovšem problémy pouze smetli ze stolu, aniž by je jakýmkoli způsobem řešili. Věci, které se vztahovaly k národnostním požadavkům, ve skutečnosti pak celá historie národnostních třenic a konfliktů v předválečné Jugoslávii a během celé 2. světové války (včetně hrůzných masakrů) se staly tabu společně se vším, co komunistická moc označovala jako nacionalismus. Národní a národnostní požadavky jednotlivých jugoslávských národů po desetiletí nebylo možno vznášet a řešit, byly vlastně uzavřeny do jakési politické izolace, odkud znovu, v plné síle, leč v primitivnější a o to nebezpečnější formě, vyšly teprve v letech po Titově smrti.

³⁸ *Ustav SFRJ*. Split 1974.

³⁹ Tehdy se totiž federální mocenské orgány, které měly stále menší vliv na rozvoj událostí, snažily prohlásit rozhodnutí republik (nejprve Slovinska, poté i Charvátska) o odtržení za neústavní, secesionistické republiky se naopak snažily poukazovat na tuto preambuli. Společné užití pojmu národa a národnosti v preambuli používali někteří albánští politikové na Kosovu k ospravedlnění svých požadavků po vytvoření nové republiky, ba i nezávislého státu.

⁴⁰ Na Balkáně byl touto nekongruencí postížen zejména srbský národ, jehož části zůstaly mimo rámec nově vzniklého národního státu – v 19. stol. v Rakousko-Uhersku (Vojvodina, Slavonie, Lika, Kordun, Banija, Bosna a Hercegovina) a Osmanské říši (Kosovo), v Titově Jugoslávii pak v rámci Charvátska a Bosny a Hercegoviny. Podobně postížený byl a dodnes zůstává národ makedonský (konstituovaný ovšem až v průběhu 20. stol.) jenž je rozptýlen, mimo vlastní makedonský stát, mezi Bulharsko a Řecko, stejně tak jako národ albánský, který kromě mateřské Albánie žije na Kosovu, v Západní Makedonii, severním Řecku a jižní Černé Hoře. Tato nekongruence pak u všech těchto národů v průběhu celé jejich novodobé historie živila a živí nacionalistickou politiku, rozpracovávající sen o jednotném velkém státě všech Srbů (Makedonců, Albánců), resp. o Velkém Srbsku, Velké Makedonii či Velké Albánii.

právech, které národy a národnosti užívají v socialistických republikách, socialistických autonomních oblastech a v SFRJ (je-li to ovšem v jejich společném zájmu).⁴¹

Moc tak byla s federální úrovní decentralizována na úroveň republikovou. Každá ze šesti jugoslávských republik a dvou autonomních oblastí měla vlastní centrální banku a oddělenou policii (a také jednotky tzv. teritoriální obrany, podobné americké Národní gardě), vzdělávací a právní systém. Republiky pak logicky byly, s výjimkou Bosny a Hercegoviny, organizovány převážně na národní identitě, založené na většinovém národě.⁴²

Autonomní oblasti byly podle nové ústavy v podstatě povýšeny na úroveň plnoprávných federálních jednotek. Ústava jasně zdůrazňovala účast autonomních oblastí na správě federálních záležitostí, zatímco jejich role v rámci Socialistické republiky Srbsko předpokládala pouze nezávaznou účast při řešení jejich záležitostí a naopak nepředpokládala princip podřízenosti vedení autonomních oblastí vedení republikovému. Ve zmíněném již článku 3. ústavy tak byly autonomní oblasti vypočteny společně s republikami jako konstitutivní části federace.

Svazový parlament byl dvoukomorový, podobně jako ve většině federací včetně ČSSR. Komora, představující federální jednotky (sněmovna republik a autonomních oblastí), byla složena ze stejného počtu delegátů z republik (12), které volily republikové parlamenty, a z delegátů autonomních oblastí, jež měly v této komoře 8 zástupců (článek 292). Druhá komora (svazová sněmovna, resp. sněmovna lidu), jejíž složení ve federacích obvykle odráží počet obyvatel federálních jednotek, však byla sestavena podle stejného principu jako sněmovna republik – tvořilo ji 30 delegátů z každé republiky a 20 z autonomních oblastí, navíc je nevolilo bezprostředně obyvatelstvo – jejich jmenování bylo výsledkem složitého, výše již zmíněného delegačního systému, do něhož zasahoval také SSRN (Socialistički savez radnog naroda – Socialistický svaz pracujících, obdoba československé Národní fronty) resp. odpovídající republikové výbory SKJ. Podle některých právních analytiků vyplývala tato nelogičnost ze strachu před dominací nejpočetnějšího národa – tedy Srbů.⁴³

Rozhodovací procedura svazového parlamentu byla navíc ztížena tím, že podle ústavy jednotlivé komory nemohly pracovat, nebyli-li přítomni zástupci všech republik a autonomních oblastí (v horní komoře) a většina delegátů (v dolní komoře) (viz čl. 295), což později umožňovalo jednotlivým republikám práci parlamentu zcela paralyzovat. Kromě toho musely být důležité zákony schvalovány pouze konsensem, nikoli většinovým hlasováním (čl. 286). Každá delegace tedy mohla zcela znemožnit přijetí jakéhokoli pro fungování federace důležitého zákona. Ústava tak otevírala možnost pro neomezený vliv republikových stranických elit, které ji také, zejména od poloviny 80. let 20. století, začaly ve zvýšené míře využívat.⁴⁴ Výsledkem toho byla malá rozhodovací schopnost parlamentu a stále větší a větší přenášení rozhodovacích pravomocí z federace do jednotlivých republik. Federace tak byla odsouzena k nefunkčnosti, což se plně ovšem projevilo teprve po Titově smrti, jehož autorita stála nad všemi rozhodovacími procesy.

⁴¹ MERTUS, J.: *Nacionalne manjine po Dejtonskom sporazumu: pouke iz istorije*. In: HALPERN, J. M. – KINDECKEL, D. A. [edit.] : *Neighbors at War. Anthropological Perspectives on Yugoslav Ethnicity, Culture and History*. The Pennsylvania State University 2000; Beograd 2002, s. 303

⁴² Dalším institucionálním prvkem, který protlačoval národní identitu do prvního plánu, byl systém národnostního klíče, jenž měl zaručit proporcionální zastoupenost všech národností žijících v té které republice ve významných funkcích, což se nakonec stalo prostředkem k tomu, aby se mnozí neodborníci či korumpovaní členové KS dostali do významných postavení pouze proto, že byli příslušníky národnostní menšiny, jíž mělo podle klíče místo připadnout.

⁴³ DIMITRIJEVIĆ, V.: *Sukobi oko ustava iz 1974*. In: Srpska strana rata. Beograd 1996, s. 455.

⁴⁴ Udělováním instrukcí celé delegaci dosáhly republikové elity úplné eliminace jedné individuality jednotlivých delegátů a zabezpečily se tak před působením nadrepublikových společenství a federalistických „odpadlíků“, kterým nešlo o pouhé parciální zájmy jednotlivých republik.

V čele jugoslávské federace stálo prezídium či předsednictvo, jehož předsedou byl až do své smrti Josip Broz Tito, doživotní jugoslávský prezident. Složení prezídia určoval článek 321 ústavy tak, že vedle předsedy jugoslávské komunistické strany se předsednictvo skládalo z jednoho člena z každé republiky a autonomní oblasti. Tyto členy pak volily jejich republikové parlamenty. Členové tohoto orgánu se v roční rotaci střídali ve funkci předsedy předsednictva v závislosti na abecedním pořádku republik a autonomních oblastí. Federální orgány přitom na sestavování prezídia neměly vliv – to bylo zcela v kompetenci republikových parlamentů, takže členové prezídia nemohly být federálními orgány pohnáni k odpovědnosti.⁴⁵ V předsednictvu navíc neexistoval rozdíl mezi zástupci republik a autonomních oblastí.

Jediným svazovým orgánem, jehož formování nebylo závislé na přísné paritě a vůli republikových oligarchií, byla svazová, resp. federální vláda (Savezno izvršno veće), jejíhož předsedu volily společně obě komory jugoslávského parlamentu.⁴⁶

Na závěr tohoto stručného ústavního přehledu SFRJ je ovšem zapotřebí zmínit se i o postavení Jugoslávské lidové armády, která byla v době Titovy vlády budována v podstatě jako devátá federální jednotka.⁴⁷ Ústavně vzato bylo jejím vrchním velitelem po maršálově smrti kolektivní jugoslávské prezídium, armáda však také přímo komunikovala s ústředím SKJ. Význam JLA stoupal spolu se zvyšujícími se tendencemi v rámci SFRJ, kdy bylo jasné, že federální vláda nemůže obstát bez podpory armády.⁴⁸

Studijní materiál:

Richard J. Crampton: The Balkans since the Second World War

THE POST-COMMUNIST BALKANS

⁴⁵ To se stalo zcela zřejmým na vrcholu jugoslávské krize, když se skupina členů tohoto mocenského orgánu pod srbskou kontrolou, k níž došlo na základě tzv. „antibyrokratické revoluce, při níž byla svržena vedení do té doby neloyálních komunistických organizací obou autonomních oblastí a Černé Hory (Černá Hora, Srbsko, Kosovo, Vojvodina), pokoušela zamezit tomu, aby se v souladu s pravidelnou rotací stal předsedou předsednictva Stjepan Mesić, který byl do tohoto orgánu delegován nekomunistickou a nacionalistickou většinou charvátského parlamentu.

⁴⁶ Kandidáta na funkci svazového premiéra ovšem vybírala mocenská špička SKJ a jeho jméno bylo známo dlouho před bezprostřední volbou, která tak vlastně byla pouze schvalováním. Podle nepsaných pravidel většinou nebyl nový premiér ze stejné republiky jako ten předcházející, ale nehlédlo se na jeho etnickou příslušnost. Po přijetí ústavy v roce 1974 se tak ve funkcích vystřídal Džemal Bijedić, Muslim z Bosny a Hercegoviny, Veselin Djuranović, Černohorec, Milka Planinc, Charvátka, Branko Mikulić, Charvát z Hercegoviny a Ante Marković, Charvát z Charvátska. Akčnost federální vlády omezovaly ostatní federální orgány, které často odmítaly, zejména v posledních letech Jugoslávie, schválit vládní návrhy, přesto však existovaly možnosti vládních nařízení, díky nimž se například poslednímu jugoslávskému premiéru Ante Markovići podařilo prosadit principy úspěšné ekonomické reformy v roce 1989.

⁴⁷ DIMITRIJEVIĆ, V.: *Sukobi oko ustava iz 1974*. In: Srpska strana rata. Beograd 1996, s. 463.

⁴⁸ JLA, resp. její generalita, ovšem nemohla zapomenout svého bývalého vrchního velitele a nebyla spokojena, že jej zaměnilo kolektivní předsednictvo, v jehož složení fungovali od roku 1990 i nekomunisté. Technokraté a reformisté, směřující k privatizaci a pluralismu, byli pro armádu podezřelí, ba nepřijatelní.

Generalita JLA jakožto poslední bašta titoismu a pravověrného konzervativního komunismu se během rozpadu Jugoslávie nakonec přidala ke Slobodanu Miloševićovi a jeho proudu, ovšem nikoli proto, že většina důstojníků byla Srby a Černohorci, leč kvůli ideologické blízkosti či kvůli vidině zachování privilegií. Žádný z důležitých velitelů JLA se nikdy nedeklaroval ani nevystupoval jako srbský nacionalista a většina z nich nikdy nemohla přebolet pád komunismu a rozpad SSSR. Nepřipojili se k srbskému vedení proto, že by byli Srbové a že by jim sláva a zájmy srbského národa byly nade vše, leč proto, že Srbové, respektive jejich vedení, zůstalo (podle nich) na straně komunismu a socialismu. Kdyby komunistická strana (pokud možno co nejméně transformovaná) zvíťazila v některé z jiných republik, možná by se celá situace vyvíjela zcela jinak a generalita by se orientovala v jiném směru. Velící generály z období let 1990–1992 nakonec otevřeně nacionalistická mocenská elita v Srbsku odvolala z činné služby.

Krach bipolárního světa a Sovětského svazu změnil Balkán ve stejné míře v jaké změnil i ostatní část planety. Nejdramatičtější události jsou přirozeně spojené s rozpadem Jugoslávie.

Všechny balkánské země, kterými se tato kniha zabývá, mají společnou hranici s Jugoslávií. Z toho důvodu byly také všechny zasažené jugoslávskou krizí. Ani jedna z nich se nepokusila z této krize něco vytěžit ve svůj prospěch, a už vůbec ne ve smyslu teritoriálním, především díky mezinárodnímu společenství a jeho trvání na tom, že hranice nelze měnit silou. A i kdyby některé země Balkánu byly naladěné k nějaké avantýře, nebyly by s to ji realizovat. Jejich hospodářství bylo v zoufalém stavu a v novém mezinárodním poměru sil se nemohlo uzdravit bez půjček a dotací od Západu, které by zcela jistě nepřišly, kdyby balkánské země, ať už jednotlivě nebo společně, zhoršily stávající stav kvůli ziskům nových území.

A tak zatímco země Balkánu se držely stranou jugoslávského konfliktu, mezinárodní společenství se do něj naopak zapletlo a Balkán se tak dostal do popředí světových zpráv. Pozornost, s níž byl sledován vývoj událostí, se může přirovnat jedině k době bezprostředně před první světovou válkou.

Do konfliktu se zapletly nejrůznější mezinárodní instituce, v první řadě Evropské společenství. Do Jugoslávie poslalo v roce 1991 tříčlennou delegaci, které se očividně podařilo zastavit krizi ve Slovinsku a v Chorvatsku. Tento úspěch jim zamotal hlavu, takže poté ministři Evropského společenství a Evropské unie trvali za každou cenu, nerozumně a domýšlivě na tom, že právo vyřešit jugoslávský problém náleží jen jim prostě proto, že Jugoslávie je evropská země. Jugoslávie měla být prvním triumfálním úspěchem nové společné evropské zahraniční politiky a obrany. Slaboduchost této maastricht'ácké „eurofórie“ se ukázala v pravém světle, jakmile jedna z hlavních sil Evropy začala vůči federaci v rozpadu uplatňovat zcela individuální politiku, kterou potom následovali i ostatní.

Mnohem smysluplnější a účinnější byly společné snahy Evropského společenství a Spojených národů pod vedením lorda Owena a Cyruse Vancea, které byly výsledkem mezinárodní konference konané v Londýně v roce 1992. Jelikož ES nemělo svoji vlastní společnou vojenskou formaci, první zahraniční jednotky, které byly poslány na Balkán, dorazily pod vlajkou Spojených národů. Tito vojáci byli jedním z hlavních faktorů dohodnutého příměří v Chorvatsku. OSN byla poté zatažena do střetů v Bosně. Tam se ukázalo, že vzájemná nevráživost místních národů je příliš velkým soustem pro síly OSN, třebaže humanitární aktivity obrovsky pomáhaly, protože bez nich by tisíce obyvatel Bosny zemřely hladem, nemocemi a zimou. Jenomže struktura Spojených národů je příliš komplikovaná, než aby mohla rychle a účinně přemísťovat vojenské síly. To na konci provedlo NATO, nejmocnější vojenská aliance světa. V dubnu 1994 NATO na Balkáně vypálilo první střely. Diplomatickou aktivitu NATO vedla především jeho nejsilnější členská země – Spojené státy americké. Na americké půdě v Daytonu, stát Ohio, bylo koncem roku 1995 dosaženo mírové dohody o Bosně. Poté, v roce 1999, se NATO v mnohem rozsáhlejších operacích v otázce Kosova snažilo vnutit vůli západních sil, tentokrát však bez schválení ze strany OSN.

Hlavní pravidlo, které zavedly všechny mezinárodní instituce zainteresované během jugoslávské krize, hlásilo nemožnost měnit hranice silou. To se vztahovalo jak na vnitřní, tak i na mezinárodní hranice Jugoslávie, a právě tady se skrývala řada obtíží. Vnitřní hranice, které narýsovali komunisté ihned po druhé světové válce, byly plné anomálií. Kromě toho značný počet Jugoslávčů nebyl spokojený vyrovnáním po roce 1945 a vnímal ho jako nepravoplatné a nespravedlivé. Mezinárodní společenství v nejlepším úmyslu trvalo na nedotknutelnosti hranic, což ale ve značné míře bránilo řešení problému Srbů, kteří žili mimo Srbsko. Tak došlo i k fraškovitému výroku na konci kosovské krize, že Kosovo i nadále zůstává součástí Srbska; v tomto prostoru se srbské zákony neuplatňovaly a na každý pokus Srbů potvrdit alespoň v něčem svou suverenitu mezinárodní společenství odpovídalo nevrle a rozezleně. Všichni

Albánci na Kosovu, a to včetně umírněných, mezitím rozhodli, že už nepřijmou žádné dlouhodobé řešení, které nebude předpokládat odtržení Kosova od Srbska.

Jedinou zemí, která se z Jugoslávie oddělila bez násilí, byla Makedonie, která však pro změnu měla velké problémy na své jižní hranici, neboť Řecko nemohlo připustit, že existuje mezinárodně uznaný samostatný stát, jenž nese jméno jedné z řeckých provincií. Mezinárodní společenství se snažilo, aby se Makedonie kvůli své chudobě a vážným etnickým nepokojům nemohla stát kořistí sousedů, kteří odedávna zastávají názor, že se jedná o jejich území, přičemž tam Spojené národy vyslaly jednotky, které měly ochraňovat hranice nového státu. Na severovýchodní periférii Balkánu otevřel vznik ještě jednoho nového státu, Moldavska, možnost pro Rumunsko, aby vyhlásilo své právo na teritorium, které někdy bylo rumunské a které je obýváno velkým počtem Rumunů; ani Rumunsko, ani Moldavsko však dosud neukázaly, že by je nějak zajímaly bližší vzájemné vztahy.

Též ostatní potenciální ohniska jsou klidná. Chorvatsko a Slovinsko spolu vedly spor ohledně několika malých obcí v Piranském zálivu, ovšem mnohem vážnější problém nastal kolem poloostrova Prevlaka. Ačkoliv technicky náleží Chorvatsku, toto malé území kontroluje přístup do Kotorského zálivu, jedinou jugoslávskou námořní základnu na hlubokém moři. Díky nepatrnému množství mírotvorců Spojených národů se tento spor nerozhořel.

Během konfliktu v Jugoslávii se ostatní země Balkánu zabývaly vnitřní rekonstrukcí a hledáním svého nového místa ve světě, proto zůstaly stranou. Jejich hlavním cílem bylo přijetí do NATO a Evropské unie.

V politickém smyslu nebyla vnitřní rekonstrukce obtížná. Cíle byly postaveny jasně. S výjimkou Řecka a Srbska (do roku 2000) se všechny země obrátily proti své komunistické minulosti a požadovaly ukončení vlády jedné strany, zavedení zastupitelské demokracie, záruku osobních práv a vládu zákona.

Politický proces rozbití jednopartajního systému byl relativně snadný. Rychle jsou odstraněny ústavní garance, podle kterých měla komunistická strana vedoucí úlohu ve státě i ve společnosti, a s nimi též dva pilíře komunistického dozoru – tajná policie a stranické buňky na pracovištích. Stejným způsobem byly snadno rozloženy vazby mezi vládnoucí stranou a společenskými organizacemi jako jsou odbory, mládežnická hnutí nebo ženské spolky. Nová práva, právo zakládat politické strany, právo vyjadřovat se bez cenzury, právo na nezávislou občanskou společnost a právo cestovat, začala platit velmi rychle, třebaže některé země zapletené do jugoslávských válek touto cestou šly poněkud pomaleji. Jakmile došlo k podepsání daytonské dohody, byly ukončeny boje v Bosně a Hercegovině, ale všechny země jihovýchodní Evropy, staré i nové, měly už alespoň teoreticky vícepartajní parlamenty zvolené během všeobecných voleb. Ve všech zemích kromě Bosny se vlády měnily po volbách, třebaže v Srbsku bylo v říjnu 2000 třeba, aby národ vyšel do ulic, aby byly uznány výsledky voleb. Držitelé moci nebyli připraveni oficializovat výsledky místních voleb, které nebyly podle představ vládnoucích stran, a vlády padaly po tlaku lidu v ulicích, například v Bulharsku v letech 1990 a 1997 nebo v Albánii v roce 1997.

Přechod na nový politický systém byl navzdory uvedeným protestům relativně poklidný. Násilí v bývalé Jugoslávii bylo zapříčiněno otázkou hranic a etnické struktury společnosti, nikoliv nepokoji kolem politického zřízení. Klidný přechod byl možný především kvůli tomu, že revoluční vítězové nebyli doktrinářští ideologové s již utvořeným politickým systémem, který si přáli vnutit za každou cenu, ale jediným cílem pro ně bylo vybudovat funkční, otevřený, demokratický systém. Bývalé komunisty nevyháněli, nýbrž jim umožnili, aby si v novém systému sami našli svou novou roli. Výjimku představuje Rumunsko, kde byl vládnoucí pár popraven, a Albánie, kde jednu dobu docházelo k systematickému vyhánění, avšak nikoliv k popravám bývalých komunistických vůdců. V Bulharsku byl bývalý šéf strany předveden před soud a odsouzen za mnohé zločiny. Zatčeno bylo ještě několik dalších vedoucích stranických aktivistů. V dalších zemích byla vytvořena významná kontinuita mezi starou elitou a

novými lidmi u moci. To se netýká jen Srbska, jež zůstalo stát prakticky celou dekádu mimo revoluci z roku 1989, ale také Makedonie, Slovinska a Chorvatska.

Politické strany, které se objevily po pádu komunismu, zahrnovaly všechny části politického spektra. Existovaly čtyři typy: bývalé vládnoucí komunistické strany, antikomunistická volební uskupení, obnovené strany a nové strany.

Bývalé komunistické strany změnilly své jméno a liberalizovaly strukturu. Nejsilnější byly tyto strany v Srbsku, Černé Hoře, Rumunsku, Bulharsku a Albánii. Všechny zůstaly jednotné a měly velice blízko k nacionalismu z doby před rokem 1989. Důslednost a trvalost jsou jedny z řídkých charakteristických rysů antikomunistických volebních uskupení, ale přesto se vyskytovaly. Obecně řečeno, šlo o nestabilní sdružení, která by se rozpadla ihned, jakmile by realizovala svůj cíl, který je spojil – odstranění komunistů od moci. Třetí skupina stran, obnovené subjekty z minulosti, hrála ve vývoji událostí na Balkáně po roce 1989 velmi slabou roli. Většinou nedisponovaly ani infrastrukturou, ani prostředky. V jejich vedení byli ctihodní starci, kteří strávili příliš dlouhou dobu ve vyhnanství, a neměli tedy kontakt se současnými událostmi. Nově založené politické strany byly na rozdíl od těch obnovených mnohem důležitější, ale i ony se musely vypořádat s četnými obtížemi. Společenské a politické čistky, které prováděla komunistická moc, odstranily někdejší příznaky třídy, postavení a bohatství, na nichž se zakládala dřívější stranická dělení, a na vytvoření a obnovu společenského základu občanských stran tržními silami nebyl čas. Některé nové strany byly založeny na otázkách spojených s životním prostředím člověka, takže většina zemí měla záhy své „zelené strany“ coby ekvivalent. Navzdory očividné nutnosti rychlého řešení problémů znečištění životního prostředí byla seriózní politika zelených, s nezbytným odříkáním materiálního pokroku a spotřební mentality, příliš náročná pro lidi, kteří byli ekonomicky na dně a pro něž byla nejjednodušším indikátorem politického zařazení jejich etnická identita. Strany zastupující etnické většiny i menšiny se vyskytly ve všech zemích.

Ve většině států byla koaliční vláda nutností, protože počet stran byl značný a všechny tyto státy, kromě Srbska a Makedonie, už přijaly určitou formu poměrného zastoupení v parlamentech. Nejimpozantnějšími výjimkami do roku 2000 byly Srbsko a Chorvatsko. Znamenány byly i případy, kdy stát svěřil moc nestranické vládě, což bylo učiněno s určitým záměrem a na určitou dobu.

Jedním z nejpřekvapivějších charakteristických rysů poslední dekády 20. století na Balkáně byla skutečnost, že úloha armády v domácí politice byla zanedbatelná, a to navzdory dlouhé tradici vojenských převratů. Kromě toho v jedné části zemí byla armáda stále nespokojenější, když byla po konci studené války vojenská strategie změněna, ba co více, když bylo třeba vydržet bezohledné snížení rozpočtu a početního stavu. K tomu je třeba dodat i to, že Balkánský poloostrov byl pod velkým tlakem rozpadu Jugoslávie a velkou bídou na domácím terénu, které byly vyvolány přechodem na nový hospodářský systém.

Ještě větší skrytou hrozbu pro politickou a společenskou stabilitu než armáda představoval výskyt organizovaného zločinu. Po skončení autoritativních režimů se otevřely mnohé nové svobody, kdežto síly řádu a pořádku zažívaly méně prestiže a vyvolávaly méně strachu. Náhle vzrostl počet pouličního násilí, drobných krádeží, prostituce, zneužívání drog a spousty další drobné kriminality. To probíhalo jak ve všech zemích regionu, tak i v ostatních částech postkomunistické Evropy, kde bylo možno snadno se dostat ke zbraním v důsledku rozpadu a zbídačení armády, avšak na Balkáně vyvolával mnohem více obavy nárůst seriózního, organizovaného zločinu. Když byl komunismus už viditelně na pokraji zhroutil, někteří funkcionáři tajně vynesli své peníze do zahraničí a jimi pak financovali obchodní firmy nebo konglomeráty, které hrály velmi silnou, někdy až zničující roli ve velkém počtu zemí.

Vnitřní politika rekonstrukce byla možná snadná, avšak interní hospodářská tranzice byla až neuvěřitelně obtížná. Téměř ve všech případech bylo cílem dosáhnout jisté progresivní ekonomiky, dostatečně zdravé, aby zajistila provázání se Západem a konečné přijetí do Ev-

ropské unie. Alternativa neexistovala. Sovětský systém byl v likvidaci, což samo o sobě způsobilo mnohé škody zemím, které s ním byly velmi úzce provázané. O černomořské zóně se pouze uvažovalo; propojení se Středním východem, Kavkazem a severní Afrikou nenabízelo tytéž výhody ohledně obchodu, investic a pokroku jako přidružení k Západu.

Jenomže přechod k tržní ekonomice, který byl předpokladem pro přidružení k Západu, stál vysokou společenskou cenou. Na volném trhu nebyl balkánský průmysl konkurenceschopný. Byl zoufale neefektivní a vyráběl drahé zboží špatné kvality, které nechtěl nikdo kupovat. Zavádění moderního a efektivního průmyslu bylo možné jedině spolu s půjčkami ze Západu, přičemž správa tohoto dluhu byla přísně kontrolovaná. Bylo těžké přizpůsobit se psychologii volného trhu, zejména pro generace chráněné kontrolovanými cenami základního zboží a subvencemi pro neprofitující průmysl. Jakmile byla kontrola odstraněna, sice postupně, ale přece došlo k inflaci cen a zastavení subvencování způsobilo ještě větší nezaměstnanost. Nejhorší byla situace těch, kdo záviseli na důchodech, sociálních podporách, respektive na jisté výši příjmu. Jejich strádání a finanční naivita spolu se všeobecným nedostatkem rozpracovaných fiskálních předpisů na Balkáně zapříčinily bujení pochybných podniků, například pyramidových spořicí schémat. Pouze ty zdánlivě poskytovaly určitou jistotu v zemích, které neznaly nebo nerozvinuly systém spoření a vkladů ve formě akcií a podílů, pojištění a hypoték. Prakticky všechny tyto pyramidové systémy se zhroutily a přinesly ještě větší zlo těm, kteří do nich investovali; tak tomu bylo v Bulharsku, Rumunsku, Srbsku, Makedonii, ale nejvíce v Albánii. Taková schémata by vůbec nebyla možná, kdyby bývalé komunistické země měly moderní bankovníctví a systém osobních finančních služeb; ve všeobecném společenském blahobytu v dobách komunismu toho však nikomu nebylo třeba. Nedostatek skutečných bankovních služeb zároveň zpomalil obchod a kvůli absenci bankovních zákonů neexistovala ani skutečná finanční disciplína, což ohrožovalo stabilitu bankovního systému.

Dokonce i tehdy, kdy byla realita tržního systému psychologicky přijata, působení na společnost bylo drastické. Problém neefektivnosti průmyslu zvyšovaly i mezinárodní finanční instituce, které trvaly na odstranění subvencí dokonce i ve službách; tímto způsobem byla zasažena mnohá odvětví, především výrobci levné elektrické energie, uhlí a jiných zdrojů energie. Mezinárodní finanční instituce tvrdily, že subvencování takových odvětví vede k neoprávněné konkurenci... Jejich zavření způsobilo ještě větší počet nezaměstnaných.

Když vezmeme v úvahu všechny těžkosti postkomunistické dekády, pak neudivuje, že změna orientace měla mimo hranice bývalé Jugoslávie tak široké rozměry, nýbrž to, že byla tolik omezená.

Úkol:

Prostudovat text v knize *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*, ss.186–211, 217–260.

Otázky:

Nastiňte problémy, s nimiž se musela Komunistická strana Jugoslávie potýkat na Kosovu po Brionském plénu ÚV SKJ a zamyslete se nad tím, k čemu tyto problémy vedly. Jaké bylo postavení Srbska v rámci jugoslávské federace a proč existovaly snahy jej změnit.

Popište, v čem byla jugoslávská ústava z roku 1974 „konfederativní“ a které její ustanovení podporovaly decentralizaci Jugoslávie.

O co šlo během procesu, který nazýváme Charvátské jaro, a jak jej implikovala Deklarace o postavení charvátského spisovného jazyka?

Obrázky:

Aleksandar Ranković, druhý muž po J. B. Titovi.
http://www.novosti.rs/dodatni_sadržaj/clanci.119.html:388423-Neimar-Brozovog-kulta

Jedním z těch, kteří podepsali chorvátskou jazykovou deklaraci, byl i slavný spisovatel Miroslav Krleža. Na snímku se svým přítelem J. B. Titem.

<http://www.jutarnji.hr/milovan-dilas--na-krlezu-mnogi-danas-gledaju-kao-na-poltrona-i-konformista/595331/>

10. Cesta Bulharska jako věrného sovětského spojence

Osnova:

Od Dimitrova k Červenkovovi: Budování bulharského socialismu

Represe vůči „nepřátelům socialismu.

Živkovův režim v Bulharsku.

Bulharské hospodářství v dobách „rozkvětu socialismu“

Problémy s menšinami a využívání bulharského nacionalismu

Krach bulharského socialismu.

První svobodné volby

Literatura:

RYCHLÍK, Jan. Dějiny Bulharska, Praha 2000, s. 347–375.

TEJCHMAN, Miroslav – LITERA, Bohuslav: *Moskva s socialistické země na Balkáně 1964–1989. Vnější a vnitřní aspekty vývoje a rozpadu sovětského bloku na Balkáně.* Praha 2009, ss. 34–41, 111–116; 140–149.

CRAMPTON, Richard J.: *The Balkans since the Second World War.* Pearson Education Limited 2002, ss.168–181, 308–314.

Otázky:

Popište vývoj kolektivizace zemědělství v Bulharsku.

Jaký byl vztah bulharské komunistické vlády k národnostním menšinám? Co to byl tzv. „obrodny proces“?

Byla vláda Simeona II. jeho satisfakcí za nucený padesátiletý exil?

Obrázky:

Todor Živkov

<http://forum.valka.cz/viewtopic.php/t/21317>

11. Specifická rumunská cesta

Osnova:

Znárodnění a represe

Gheorghiu Dej a jeho dvojí politika

Odpoutávání se od SSSR

Nástup Nicolae Ceaușeska

1968: Hvězdné okamžiky Ceaușeskovy vlády

Kult osobnosti a cesta do ekonomické propasti

Ceaușeskovy národnostní politika

Vznik opozičních nálad

Pád diktátora

Literatura:

TEJCHMAN, Miroslav: *Nicolae Ceaușescu. Život a smrt jednoho diktátora*. Praha 2004

VYKOUKAL, Jiří – Bohuslav LITERA – Miroslav TEJCHMAN. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*. Praha 2000.

TEJCHMAN, Miroslav: *Dějiny Rumunska*. Praha 1997.

TEJCHMAN, Miroslav – LITERA, Bohuslav: *Moskva s socialistické země na Balkáně 1964–1989. Vnější a vnitřní aspekty vývoje a rozpadu sovětského bloku na Balkáně*. Praha 2009, ss.41–52, 116–121, 149–155.

Studijní text:

Rumunsko v letech budování socialismu

Transformace (1948 – 1965)

Komunisté se stali neomezenými vládci země a mohli proto plnit svůj první cíl, a to budovat základy socialismu. V únoru 1948 se konal v Bukurešti sjednocovací sjezd, na kterém byla založena jednotná Rumunská dělnická strana RDS. Vstoupilo do ní 800 000 komunistů a 132 000 sociálních demokratů. V létě 1947 sloučila Zemědělská fronta caranisty Alexandresca, pak MADOSZ a nakonec Svaz vlastenců, přejmenovaný na Národní lidovou stranu. V únoru 1948 byl rozpuštěn parlament a byly vypsány nové volby, kde mohli voliči volit kandidáty Fronty lidové demokracie. Ta získala 405 mandátů, opozice pouze devět. V nové vládě získala RDS 12 křesel, Zemědělská fronta pět a Národní lidová strana jedno křeslo. Premiérem se stal opět P. Groza a do čela prezidia, které vykonávalo funkci kolektivní hlavy státu byl dosazen prof. C. I. Parhon.

Parlament se začal nazývat Velkým národním shromážděním. To schválilo v dubnu 1948 novou ústavu, která kodifikovala likvidaci monarchie a výsledky dosavadního mocenského boje. Ústava říkala, že „všechna moc v zemi vychází lidu“ a zdůraznila „hospodářsko – organizátorskou roli státu“. Poté byla reorganizována ministerstva, zřízena Státní plánovací komise, Komise státní kontroly, policie byla reorganizována v Lidovou milici a byla vytvořena Bezpečnostní komise. Proběhla i reforma na soudech, ve státní a komunální správě, orgánech bezpečnosti a armádě. Byly zrušeny místní správní orgány, místo nich se volilo do „lidových rad“, kam bylo zvoleno 100 000 občanů, z nichž bylo 47% členy RDS. V červenci 1950 se nově ustanovilo územně správní dělení státu. Bylo vytvořeno 28 krajů, 177 okresů a 4052 obcí. Osm velkých měst obdrželo zvláštní statut.

Byl schválen zákon o znárodnění, podle něhož přešlo do rukou státu 1609 největších soukromých podniků. Následovně byly vyvlastněny také banky, spořitelny a pojišťovny. V

roce 1948 byla nastartována reforma školského a vzdělávacího systému. Důsledně se také omezila činnost církve. Pravoslavná církev byla dekretem vlády z roku 1948 okleštěná a téhož roku byla řecko – katolická církev sjednocena s pravoslavnou. Všechny církevní školy byly zestátněny, ale odlučka církve od státu provedena nebyla. Při agrární reformě byl znárodněn statkářský majetek do 50 hektarů, vyňatý z původní reformy. Problémy přetrvávaly a nevyřešilo je ani potrestání hlavního viníka – kulaka. Na roky 1950 – 1955 byl přijat první pětiletý plán, který preferoval industrializaci průmyslu, kolektivizaci zemědělství a rozvoj energetiky.

Počátkem 50. let došlo k hrubému zasahování státních orgánů do života normálních obyvatel i stranických špiček. Někteří pracovníci státního a stranického aparátu byli odsouzeni a popraveni. To byl případ Patrascanua a předáka liberální strany Bratianua. Obvinění byli Paukerová a Luca. Probíhaly masové deportace lidí z měst do stepí Baraganu. Oporu represivního aparátu tvořila vojska ministerstva vnitra a početná armáda (500 000 vojáků), v zemi nadále zůstávalo 100 000 sovětských vojáků.

V roce 1952 se přiblížila rumunská ústava ústavě SSSR. Objevil se nový termín Maďarská autonomní oblast, kterou tvořilo území obývané sikulskými Maďary. Národnostní politika v Rumunsku v podstatě kopírovala sovětský vzor, tedy rozvoj menšinového školství, kultury, tisku... Týkalo se to menšin Němců, Ukrajinců, Tatarů a Arménů. Tvrdý byl naopak postoj tradičně k Židům a Srbům z Banátu, jejichž část byla deportována do stepí Baraganu.

V listopadu 1952 se konaly volby do Velkého národního shromáždění, ve kterých získal Fronta lidové demokracie 98,84% hlasů. Předsedou vlády se stal generální tajemník ÚV RDS G. Georghiu – Dej. V padesátých letech probíhal uvnitř RDS mocenský boj, v němž zvítězil v létě 1952 G.G – Dej. Poraženi byli Paukerová, Luca, Georgescu, Radaceanu aj. V létě 1953 zemřel Stalin a také v Rumunsku nastal proces destalinizace. Hlavní viník G. G. Dej však obvinil Paukerovou, Lucu a Georgesca a sám se prohlásil za velkého bojovníka za demokracii.

Plénium rozhodlo o zmírnění tempa industrializace, důraz na těžký průmysl a zpomalení tempa kolektivizace a dočasně byla přerušena stavba kanálu Dunaj – Černé moře. Rumunsko na tom nebylo hospodářsky vůbec špatně. S pomocí ČSSR a NDR se rozjela industrializace a pokrok nastal také v zemědělství. Dodávalo se zboží na úvěr do Albánie, Maďarska, Koreje, Vietnamu a jiných socialistických zemí. Se západními zeměmi byly vztahy napjaté, až v roce 1955 Rumunsko přijalo Listinu základních práv a svobod. Ve druhé polovině 50. let byla ekonomika vcelku konsolidovaná. Rumuni se báli semena kontrarevoluce a proto se ochotně podíleli na sovětském úderu proti revoluci. V Sedmihradsku a Moldavsku však byla podpora revoluce velká.

V roce 1956 provedla vláda sociální reformu a získala úvěr od SSSR, provedly se také určité změny v hospodářství. Cílem bylo uspokojit obyvatelstvo a nezavdat příčinu revoltám. Na přelomu 50/60 let vláda konstatovala úspěšné dovršení „vítězství socialismu“. Na III. Sjezdu RDS v červnu 1960 se nic podstatného nezměnilo. Cílem bylo vytvoření podmínek pro „přechod ke komunismu“. Generálním tajemníkem se stal Dej, který od roku 1961 zastával funkci předsedy Státní rady, tedy hlavu státu. Na začátku 60. let se vyhroutily spory se Sovětským Svazem, Chruščov měl odlišný pohled na budoucnost socialistického tábora. Rumuni proto nelibě nesli otázku „nadnárodní ekonomické spolupráce“ a podobné úvahy brali jako zasahování do suverenity jednotlivých zemí. Rumunsko se nechtělo stát periferií socialistického tábora, tudíž budovalo ocelárny v Galati, chemický a loďařský průmysl. Probíhala rumunsko – jugoslávská spolupráce na stavbě vodního díla v soutěsce Železná vrata na Dunaji.

Rumunsko využilo sovětsko – čínského sporu. V roce 1963, kdy tento spor vyvrcholil zaujali Rumuni neutrální postoj a obnovilo diplomatické styky s Albánií, přerušené kvůli kladnému postoji této země k Číně. Rumuni odmítali mezinárodní komunistickou konferenci, na níž by ostrakizovali Číňany. Snahy Chruščova vyvolat vzpouru proti Dejovi byly neúspěšné. Dej dokonce nepřijel na Chruščovovy narozeniny, naopak vyslal delegaci do USA. V září

1963 byl zrušen Institut M. Gorkého a došlo ke změně ruských názvů. Západní kultura a zakázaní autoři byli povoleni. Rumunští komunisté přestali být poslušnými sluhou Sovětského svazu, na druhou stranu se socialismu zřící nechtěli.

Dej chtěl vytvořit vlastní rumunskou zahraniční politiku v rámci socialistického tábora. Nejvíce mu pomáhali premiér I. Maurer a tajemník ÚV RDS N. Ceausescu. Proti revizionismu Chruščova vytvořili Rumuni vlastní dogmatismus – stalinismus naruby. Neostalinská a nacionalistická doktrína, kterou později aplikoval Ceausescu. V realitě však byla antidemokratická, antiracionální a antinacionální. V dubnu 1964 byla na plénu ÚV RKS definována „rumunská národní a specifická cesta k socialismu“, ve které byly vyřčeny otázky na možnosti socialistického satelitu. Zásady autonomie rumunské politiky obsahovalo usnesení pléna nazvané „Prohlášení k postoji RDS k otázkám mezinárodního komunistického a dělnického hnutí“.

Když v roce 1965 L. I. Brežněv nastínil politické cíle sovětské diplomacie, Rumuni byli proti. Odmítali posílení kompetencí v rámci Varšavské smlouvy a nesouhlasili s přítomností sovětských vojsk na území členských zemí. Rumunko tím získalo jisté sympatie, nakonec byl ale potvrzen současný stav.

„Reálný socialismus“ (1965 – 1980)

Na přelomu let 1964/1965 se Dejův zdravotní stav zhoršil a v březnu roku 1965 skončil. Do funkce tajemníka strany byl zvolen 22. března Nicolae Ceausescu. Mnozí doufali, že v něm najdou poddajného a neškodného panáka, zle se však přepočítali. V červenci 1965 se konal XIV. sjezd strany, na kterém se opět přešlo k názvu Rumunská komunistická strana. Potvrdilo se důsledné plnění stanoveného plánu a předpoklady k industrializaci a modernizaci. V polovině 60. let totiž bylo Rumunsko mělo relativně fungující ekonomiku zhruba na úrovni Řecka či Portugalska.

Nový vládce Ceausescu přenesl odpovědnost za stalinistické zločiny na Deje a ministra vnitra Draghiciho. Poté nastaly rehabilitace obětí, které však prošly i přes Brežněvův odpor. Usilovně také pracoval na zvýšení své oblíbenosti formou slibů ve zlepšení sociálních podmínek obyvatel a vlasteneckým pojetím politiky. To se zamlouvalo západu, který v něm spatřoval „svého“komunistu.

V srpnu roku 1965 byla schválena nová ústava, ve které se Rumunsko stalo socialistickou republikou. Nastala správní reforma a došlo ke změnám ve výrobě a efektivitě práce, vnucoval se západní model rodiny a jiné mravní kodexy, které však neměly výraznější dopad. Sám také posílil vlastní moc a na důležitá místa dosadil své lidi. Odstranil G. Apostola a jeho funkci předsedy Státní rady obsadil sám. Stal se také náčelníkem Hlavní politické správy a předsedou Fronty socialistické jednoty.

Počátkem února 1967 se znovu navázaly diplomatické styky s NDR, čímž se porušila dohoda o koordinaci mezi socialistickými zeměmi. Rumunsko také odsoudilo izraelskou akci proti Palestincům jako agresi, stálo tedy na straně Izraele při arabsko – izraelské válce. Specifický byl vztah Rumunska k Československu. Ceausescu odsuzoval reformisty z boření vedoucích úloh strany, ale odmítl vnější zásah do suverenity „nezávislého státu“. Naoko podporoval proces „pražského jara“, ale osobně byl razantně proti, poněvadž se obával, že něco podobného by se mohlo stát i v Rumunsku. Nakonec ale 21. srpna Rumunsko odsoudilo invazi vojsk Varšavského paktu, kterou označily za úder proti jednotě komunistického světového hnutí. Ceausescu však nechtěl styky se socialistickými zeměmi přerušit úplně, obchod s těmito zeměmi dosahoval 90 % a převládala zde také obava, že by podobný osud jako ČSSR mohl postihnout i Rumuny.

Počáteční pětileté hospodaření Ceausescovy vlády skončilo relativně dobře. Rozvinul se průmysl, který se podílel více než 60 % na tvorbě národního důchodu. Využilo se tehdy nedokonalosti mechanismu hospodářských styků mezi zeměmi RVHP. K prosperitě přispívala

také vysoká těžba ropy, dostatečné výnosy v zemědělství a spolehlivé zásobování města venkovem. Obyvatelé byli poměrně slušně zásobeni spotřebním zbožím, platy a celkově životní úroveň se zvyšovala. Podařilo se také překonat hospodářské škody způsobené katastrofálními záplavami v roce 1970.

Ceausescu toho využil k masivnímu budování kultu osobnosti. Lidé ho rádi a upřímně nazývali „Nejmilovanější syn lidu“, „Titán titánů“, „Všemocný bůh“, „Dunaj myšlenek“ atp. To posílilo jeho vlastní výjimečnost, nadřazenost a neomylnost, kterou prosazoval svá rozhodnutí jako poslání, která se musela za každou cenu splnit. V červenci 1971 vyhlásil ideologický program, který byl obdobou stalinismu.

Sedmdesátá léta však znamenala postupný hospodářský úpadek Rumunska. XI sjezd RKS z roku 1974 potvrdil Ceausescovu vizi „rumunské cesty socialismu“ a dokončení cesty Rumunska ke komunismu. Ve skutečnosti to byl začátek konce. V 70. letech se začali objevovat první disidenti, jako byli P. Goma nebo K. Király.

Dne 4. března 1977 postihlo Bukurešť a jiné oblasti Rumunska ničivé zemětřesení, které si vyžádalo 1 541 lidských obětí a 35 000 zničených budov. Škody činily 11 mld. lei. Koncem 70. let se situace vyhrotila. Národní důchod klesl, zemědělství nefungovalo, zdražily se potraviny a vážlo zásobování. Dluh se zvyšoval v důsledku nedostatku potřebného množství nafty, jejíž těžby se omezila. Záliba Ceausescova v gigantických dílech ekonomice také neprosperovala. V roce 1977 začali stávkovat horníci v Lupeni a tyto akce se později stávaly početnějšími. Oslava Ceausescových 60 narozenin už zvonila umíráček komunistickému režimu v Rumunsku, protože situace nezadržitelně šla ke konci. Propast mezi režimem a lidem byla příliš hluboká.

Rumunsko v 80. letech

Ceaușekův kult byl stále v 70. letech rozvíjen. Byl nazýván „Nejmilovanějším synem lidu“, „Velkým vůdcem“, „Všemocným bohem“, „Dunajem myšlenek“, „Titánem titánů“, „Géniem karpatského prostoru“ apod.

Ačkoliv byl Ceaușescu považován za poloboha, nedokázal zlepšit hospodářskou situaci, která se začala rychle zhoršovat koncem 70. let. Přírůstek národního důchodu postupně klesl téměř na nulu, zemědělství znovu nefungovalo, potraviny se zdražovaly a stále méně se objevovaly v obchodech. Zahraniční dluh se rychle zvyšoval, zejména kvůli větším nákupům ropy. Hospodářský pokles také souvisel s celkovým úpadkem ekonomiky komunistického světa. Rumunsko rovněž muselo nést daň za Ceaușekovu gigantománii, se kterou se rozmáchl k velkým a náročným projektům, jako byly nové ocelárny a loděnice. A tak přestože bylo oznámeno splnění pětiletky, veřejnost těmto „úspěchům“ již nevěřila a spíše hleděla do budoucnosti s rostoucími obavami.

Dělníci reagovali na zhoršení životních podmínek stávkami. Rostly také protesty v řadách maďarské menšiny. Zhruba od roku 1973 rumunské úřady sedmihradské Maďary pronásledovaly a byla snaha Maďary rumunizovat.

Přídělové hospodářství, úsporná a „demokratická“ opatření

Od počátku 80. let přestával Ceaușescu vnímat propast, která se mezi ním a lidmi v Rumunsku rok od roku prohlubovala. V 80. letech také pokračoval mocenský vzestup rodinných klanů Ceaușeků a Petresků (rodina diktátorovi ženy Eleny). Žena diktátora Elena se postupně stala druhým nejdůležitějším člověkem v zemi.

Koncem roku 1981 začaly velké problémy se zásobováním obyvatel potravinami. Agrární program, přijatý s velkou slávou na nedávném sjezdu Rumunské komunistické strany, se rychle rozpadl. Vůdce tedy raději prohlásil, že lidé se přejídají. A proto v zájmu zajištění jejich racionální výživy bude zavedeno přídělové hospodářství u některých potravin, které sou-

časně byly v průměru o sto procent zdraženy. A aby se neplýtvalo, byly přiděly stanovené podle vědecky určených norem.

V těchto dobách se také objevil proslulý vtip: „Soudruh Ceaușescu vstává a celá země vstává s ním, soudruh Ceaușescu se myje a celá země se myje s ním, soudruh Ceaușescu snídá – a celá země mu přeje dobrou chuť.“

V roce 1979 byla vydána první nařízení o omezení veřejného osvětlení a o rok později došlo k dalšímu snižování. V roce 1984 se zdálo, že by se ekonomické podmínky mohly zlepšit, a tak byly odmítnuty další úsporná opatření. K ekonomickému oživení však nedošlo a předchozí ztráty vedly k inflaci.

Podle úsporných norem se byty vytápěly na průměrnou teplotu 16° Celsia (ve skutečnosti na méně než na 10°). Podstatně bylo omezené používání plynových a elektrických spotřebičů a byl zakázán provoz soukromých aut.

Drastická úsporná opatření se promítla i ve zvýšené úmrtnosti obyvatelstva. Zejména u novorozenat byla úmrtnost obrovská, a tak bylo nařízeno zapisovat nově narozené děti do matrik až po třech týdnech. Ceaușescu ale nepřestal vyzývat ke zvýšení porodnosti a vydal k tomu další zákony.

Vláda musela již na podzim 1985 vyhlásit nouzový stav a převést elektrárny pod vojenskou správu. Ještě v témže roce byla zavedena zvláštní pracovní povinnost všech dospělých ve prospěch státu. Každý dospělý a zdravý člověk musel odpracovat šest dní na veřejných pracích. Pokud se někdo nezúčastnil, dostal pokutu. Práce byly vykonávány o volných nedělích a sobotách, při čemž volné soboty byly jen dvě v měsíci. Každá rodina k tomu musela přispět ročně určitou částkou na komunální účely (výstavba škol, nemocnic, knihoven,...). Ceaușescu také přišel s návrhem, aby se důchodci vystěhovali z měst a tím se vyřešila bytová otázka. Důchodci ale nechtěli, a tak prezident přišel s nařízením, že se do nemocnice nesmí přijímat lidé nad 65 let, aby nezabírali lůžka praceschopným, a nesmí se jim poskytovat lékařská pomoc. A Ceaușescu ještě rozhodl, aby Rumunsko za několik let splatilo zahraniční dluhy, které počátkem desetiletí narostly na 14 miliard dolarů. Zadluženost vznikala mimo jiné prudkým poklesem těžby vlastní ropy a naopak zvýšením dovozu. Další příčinou růstu zadluženosti byly velké investiční dovozy a naopak klesající rumunské vývozy. Pro odstranění dluhu byla zavedena tvrdá restriktivní politika. Zvýšil se vývoz. Ze země se vyvážely hlavně potraviny. Do roku 1989 Rumunsko zaplatilo za dluh a úroky celkem 21 miliard dolarů.

Systemizace

V polovině 80. let začala přestavba hlavního města, které se rumunský vládce rozhodl přeměnit na „moderní město pro komunistického člověka“. Přitom byly zbourány mnohé historické budovy a památky.

Další noční můrou pro rumunské obyvatele byla tzv. systemizace. Podstatou této ideje, se kterou Ceaușescu vystoupil prvně již v 60. letech, byla snaha přiblížit život rolníků životu ve městě.

Plán předpokládal podstatné snížení počtu stávajících venkovských obcí a soustředění vesnických obyvatel do jakýchsi střediskových obcí, kde by žili v několikapatrových panelácích. Každá středisková obec by měla základní občanské vybavení, jako je klinika, sportovní a kulturní areál, obchodní středisko apod. V praxi to vypadalo tak, že na venkově stavbaři postavili škatule kolektivních domů, mnohdy bez vody, kanalizace, koupelen. Stávající historické obce měly být většinou zlikvidovány, aby se získala nová zemědělská půda.

Za systemizací se nepochybně skrýval i útok proti maďarské menšině, proti rumunskému obyvatelstvu z nejzaostalejších oblastí východního Rumunska a Romům. Jedním z motivů systemizačního programu, který narazil na odpor i v zahraničí, byla snaha poškodit národnostní menšiny a oslabit jejich vědomí specifčnosti.

Do prosince 1989 systemizace konkrétně ohrozila asi sedmdesát obcí. Jako nejlepší cesta k záchraně většiny z nich se ukázala apatická nevykonnost režimu, který prostě nebyl schopen tak rozsáhlou akci zajistit.

Nové úspornější normy, opoziční nálady

V zimě 1987 se opět snížily normy energetické spotřeby. Elektrické ledničky, pračky, žehličky a podobné spotřebiče se nesměly používat. Byly stanoveny i nové příděly potravin: na osobu a den 300 g chleba, na osobu a měsíc 315 g másla, 9 vajec a 1,4 kg drůbežního masa.

Permanentní hospodářská krize vytvářela podmínky pro růst opozičních nálad. Docházelo stále ke stávkám, k útokům na funkcionáře. Počátkem 80. let se také staly častějšími opoziční aktivity katolické církve. Proti porušování náboženských svobod protestovali ale i příslušníci jiných konfesí. Komunistická vláda mohla ale částečně paralyzovat opoziční činnost církví využíváním xenofobních postojů většinového rumunského obyvatelstva.

Situace početné maďarské menšiny nebyla jednoduchá. V letech 1981 – 1985 uprchlo na 50 000 lidí do sousedního Maďarska. Proti pokusům o asimilaci rumunských Maďarů protestovala u OSN i maďarská vláda. Rumunskou menšinovou politiku odsoudila v roce 1983 i vláda USA a o rok později Evropský parlament.

V polovině 80. let stoupl počet divokých stávek a začali se častěji objevovat letáky proti režimu. Opozice proti Ceaușeskovi se začala silněji ozývat jak v řadách komunistické strany, tak mimo ni. V září 1987 bývalý komunistický prominent Ion Iliescu ostře napadl v časopise *România literară* současnou situaci v zemi a Ceaușeskovu politiku. A nebyl jediný, kdo kritizoval veřejně situaci. Většina lidí z opozice byla pozatýkána a jejich tvorba zakázána. Proti kritikům nakonec režim vyslal nájemné vrahy, kteří na ulici například rozstříleli redaktora *Svobodné Evropy*.

V poselství k rumunskému národu se 19. září 1988 ozval i poslední rumunský král Michal ze švýcarského Versoix. Vyzval své krajany k svržení Ceaușeska a komunistické diktatury.

Rumunský režim byl stále častěji kritizován v OSN a málokterá země byla ochotná s Ceaușeskem udržovat styky. V roce 1988 se Bukurešť raději sama zřekla doložky nejvyšších výhod ve vztahu k západním zemím. V mezistátních vztazích se pak orientovala na Arafata, Kaddáfího, či konzervativce z Československa, Bulharska a NDR. Zejména se však zhoršil vztah k Maďarsku, jehož vláda se v roce 1988 rozhodla poskytovat maďarským utečencům z Rumunska status politických uprchlíků ve smyslu Ženevské dohody z roku 1986. V květnu 1988 navštívil Bukurešť sovětský vůdce M. Gorbačov a marně Ceaușeska varoval. Michail Gorbačov upozorňoval, že je potřeba respektovat menšinová práva a dále ho přesvědčoval, ať následuje jeho koncepci hospodářské a společenské obrody (perestrojku). Svůj vztah k Rumunsku dalo nové sovětské vedení najevo za Ceaușeskovy návštěvy v Moskvě na počátku října téhož roku, když odmítlo všechny diktátorovi hospodářské požadavky.

Ceaușescu neposlouchá a zavádí ještě tvrdší opatření

Ceaușescu se postavil proti světu. Neuvažoval o tom, že by odešel. Místo toho začal bojovat. Kritiku se pokusil paralyzovat reformami. V rámci bezpečnostních opatření ještě v roce 1983 spatřil světlo světa originální prezidentský dekret o povinné registraci psacích strojů. Koupě nového psacího stroje byla možná jen se souhlasem policie.

V zimě 1988 – 1989 poklesly příděly potravin v některých městech na půl kilogramu mouky a půl litru oleje na osobu měsíčně. V bytě mohla svítit najednou jen jedna žárovka. Jinak se dávaly vysoké pokuty. Televize vysílala jen dvě hodiny denně. A většinou hrály pořady o Ceaușeskovi nebo s Ceaușeskem.

Lidé mrzli, nebyly léky, objevily se infekce a náznaky epidemie. Objevil se další populární vtíp: „Kdybychom měli jen o trochu více jídla, žili bychom si jako za války“.

Počátkem dubna 1989 se na Ceaușeska obrátilo několik vysokých funkcionářů strany v otevřeném dopise a vyzvalo jej, aby „změnil kurs“, ten ale odmítl. Současně prohlásil, že celková hospodářská situace v Rumunsku je dobrá a že stačí jen ještě několik let usilovné práce a země vstoupí do komunismu. Aby svým spoluobčanům dokázal, že jediná cesta, nastoupená pod jeho vedením před čtyřiceti lety, je správná, oznámil zvýšení dodávek teplé vody v letním období.

V souvislosti s oslabováním komunistických režimů v NDR a Československu na podzim 1989 hledal Ceaușescu podporu v Číně, na Kubě a Severní Koreji.

Proti jeho vládě narůstala kritika i zevnitř. Kdekdo ho vyzýval, aby dostal rozum. Delegáti nadcházejícího sjezdu Rumunské komunistické strany byli rovněž bombardováni výzvami, aby Ceaușeska již nevolili. Dne 12. října 1989 se dvanáct umělců a intelektuálů obrátilo veřejným dopisem na rumunskou veřejnost, aby zabránila opětovnému zvolení Ceaușeska do čela Rumunské komunistické strany. Počátkem října 1989 se v Bukurešti konala celostátní porada věnovaná hospodářským problémům. Ceaușescu sice přiznal řadu potíží, avšak rozhodně odmítl jakýkoliv obrat Rumunska k tržní ekonomice. Současně dal najevo, že případné změny v Rumunsku by se mohly dít jen pod jeho kontrolou.

Vzpouora

V listopadu 1989 se konal 14. sjezd Komunistické strany Rumunska a Ceaușescu se opět nechal zvolit generálním tajemníkem. Fronta Ceaușeskových odpůrců se chystala k přímému boji. Její určitou platformu se pokoušel vytvořit Ion Iliescu od poloviny 80. let.

O víkendu z 16. na 17. prosince v banátském městě Temešváru proběhly silné demonstrace. Původně šlo o obranu maďarského faráře László Tököse, který již dříve vystupoval proti porušování práv maďarské menšiny a chování režimu vůbec. Byl pronásledován proto policií. Už od pátku 15. prosince nejprve několik desítek, pak několik set a nakonec několik tisíc lidí, zejména Maďarů, bránilo faráře, který měl být přeložen do jiné obce, před příslušníky tajné policie. Lidé se spojili v živý řetěz kolem fary. Teď již nešlo o jednoho duchovního, nebo o maďarskou menšinu, šlo o celé město, o celou zem.

V následujících dnech se do ulic vydali další lidé, zejména mladí studenti. V neděli 17. prosince demonstranti zaútočili na budovu výboru Komunistické strany a následně ji vyplnili. Ceaușescu pohrozil polytburu demisí. Jeho věrní ho však přesvědčili, aby zůstal. Přijal velení a přikázal potlačit nepokoje všemi prostředky. Krátce nato zasáhly proti demonstrujícím jednotky policie a narychlo povolane armádní oddíly. Vojáky, kteří odmítli střílet do civilistů, prý agenti Securitate (Státní bezpečnosti) zastřelili na místě. Nepokoje se rozšířily do dalších měst a pak i do hlavního města. Svět se o událostech v Rumunsku dozvídal přes Maďarsko a Jugoslávii. Tyto dvě země se o události tolik zajímaly, neboť nepokoje proběhly ve městech s velkou koncentrací maďarské a srbské menšiny. Nutno podotknout, že sdělovací prostředky mnohdy předávaly zkreslená čísla o obětech. A i později se údaje o počtu obětí v revolučních povstáních lišili.

Ceaușescu si nejspíše neuvědomoval závažnost situace. Dokonce odjel 18. prosince 1989 na plánovanou návštěvu Íránu. Rumunsko uzavřelo hranice s Maďarskem, Jugoslávií a Bulharskem. Podle dalších pokynů měli do Rumunska volný přístup jen občané „spřátelených“ zemí, tj. Kuby, severní Koreje a Číny.

V Temešváru vstoupili dělníci 19. prosince do stávký s požadavkem, aby město opustila armáda. Velké napětí bylo i v Bukurešti, a proto byly posíleny vojenské hlídky v ulicích. Události získaly rychlý spád a také obrovskou mezinárodní publicitu. Vlády řady zemí vyslovily znepokojení a některé komunistické strany oznámily, že přerušují styky s Rumunskou komunistickou stranou.

Jakmile se Ceaușescu vrátil (20. prosince 1989), varoval před dalšími protesty a účastníky protestů označil za chuligány. Na další den sjednal shromáždění, kde mu pracující lid měl projevit podporu, provolat mu slávu a odsoudit vandalismus v Temešváru. Na toto shromáždění byli vybráni jen věrní funkcionáři a příslušníci tajné policie. Ten den byla přísně kontrolována docházka zaměstnanců do práce a studentů do škol. Ale díky okolnostem se na shromáždění dostali i ostatní. Hlavně mladí studenti, později také dělníci.

Zpočátku mělo shromáždění normální průběh, pak ale demonstranti začali pískat a provolávat hesla proti Ceaușeskovi. Překvapený diktátor nemohl ani dokončit svůj projev. Tímto začala revoluce. V noci na demonstranty zaútočily bezpečnostní oddíly a střed města byl vyklizen a střežen. Do bukurešťských ulic se 22. prosince vydaly statisíce lidí. Z budovy ústředního výboru se diktátor pokusil promluvit k lidu, ale to se mu nepodařilo, tak se rozhodl nastoupit do helikoptéry na střechu a schovat se do bezpečí. Kolem poledne se prohlásilo, že byla svržena diktatura a Rumunsko je svobodné. Odpoledne rozhlas a televize oznámily vytvoření Fronty národní spásy (FNS) v čele s I. Ilieskem, kterému se podřídilo i velení armády a bezpečnosti.

Po prvních hlášeních svobodného rozhlasu a televize lidé ve městech povstali, aby svrhli místní diktátorovi přísluhovače. I v hlavním městě lidé vyšli do ulic a shromažďovali se na Palácovém náměstí. Sídlo bývalého diktátora nyní bylo zpřístupněné a lidé poprvé na vlastní oči uviděli, jak si vůdce, jeho žena, rodinní příslušníci a spolupracovníci luxusně žili. Té noci se do Bukurešti stahovali Ceaușeskovi věrní, zejména lidé z jednotek Státní bezpečnosti, a tak rozhlas a televize naléhavě vyzýval lid, aby se postavili na odpor. Nepokoje mezi teroristy a lidem trvaly několik dní.

Manželé Ceaușeskovi byli zatčeni a postaveni před vojenský soud 25. prosince 1989, který je odsoudil k smrti. Byla to poslední poprava v Rumunsku. Za několik dní byl totiž vydán zákon o zrušení trestu smrti. Bizarní soudní proces i popravu, odvysílané ještě v noci televizí, vyvolaly rozpaky světové veřejnosti a vrhly chmurný stín na rumunskou revoluci.

Fronta národní spásy (FNS) se prohlásila za jediného nositele moci v Rumunsku a 26. prosince zvolila své nejvyšší představitele. Předposlední den v roce vznikla první vláda v čele s Petru Romanem. 20. května 1990 se konaly první parlamentní volby v dějinách Rumunska. Rychle po revoluci ale vznikaly nejen střety mezi FNS a dalšími politickými stranami, ale i uvnitř Fronty.

Zpracoval **Václav Tichý**

Literatura:

TEJCHMAN, Miroslav. *Nicolae Ceaușescu: život a smrt jednoho diktátora*.

VYKOUKAL, Jiří, Bohuslav LITERA a Miroslav TEJCHMAN. *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989*.

TEJCHMAN, Miroslav. *Dějiny Rumunska*. Praha 1997.

R. Pech - Slovanský přehled, 3/92

M. Tejchman – Slovanský přehled, 1/94, 4/97

Otázky:

Co bylo příčinou postupného odklonu Rumunska od SSSR.

Popište budování kultu Ceaușekovy osobnosti.

V čem spočívala zřídlost tzv. systematizace?

Obrázky:

Hvězdné chvíle: Ceaușescu, Dubček a Svoboda. Praha červenec 1968

http://www.tyden.cz/rubriky/kultura/film/lfs-detske-sebevrazdy-a-fascinujici-diktatori_207905.html?showTab=diskutovane

Video:

Historický magazín ČT, 23. srpna 2008, věnovaný Nikolae Ceasusekovi

<http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10095687448-historicky-magazin/208452801280004/>

12. Řecko mezi nacionalismem a demokracií

Osnova:

Normalizace po občanské válce

Léta stability

Kyperská otázka a její vliv na řeckou politiku

Vláda plukovnické junty

Demokraticize a cesta do Evropských společenství

Řecko a národnostní otázky

Studijní text:

Řecko od plukovnického převratu k demokracii

Plukovnický převrat v Řecku a vláda vojenská junty

Země se po druhé světové válce a po občanské válce nacházela ve špatném stavu, avšak za americké finanční pomoci v rámci Marshallova plánu se začalo hospodářství pomalu zotavovat. Problémem byl ale nedemokratický režim v zemi, v němž armádní složky zasahovaly do politického procesu. To se projevilo například za vlády bývalého armádního činitele Alexandra Papagose a jeho strany *Politické sjednocení*, kdy byli řečtí občané rozděleni do několika skupin podle svého názorového postoje vůči režimu. Přes tyto projevy neplnohodnotného demokratického vývoje docházelo díky reformním opatřením v oblasti ekonomiky od poloviny padesátých let k hospodářskému vzestupu. Spolu s tím se ale dále prohlubovala sociální diferenciace. Zahraniční vztahy Řecka se upíraly směrem k západním spojencům – Řecko vstoupilo do NATO a později bylo přidruženým členem Evropského společenství. Přesto jeho pozice oslabovala zejména otázka samostatnosti Kypru, který se nadále nacházel pod svrchovaností Velké Británie a na němž kromě Řeků žila i početná turecká menšina. Zápolení o Kypr a jeho budoucí vývoj (a případné uskutečnění *enosis*, tedy spojení s Řeckem) s Tureckou republikou (několikrát hrozil i vojenský konflikt) ohrožoval zahraniční postavení Řecka a zároveň ovlivňoval i jeho vnitropolitickou situaci.

Po Papagosově smrti nastoupil do vedení státu na základě rozhodnutí krále Konstantinos Karamanlis, který záhy zformoval vlastní politickou stranu *Radikální svaz*. Pokračoval v politice svého předchůdce a státní aparát se tak pouštěl do odhalování skutečných či vymyšlených komunistických spiknutí. V zájmu posílení vlastní moci hodlal Karamanlis prosadit i změnu ústavy, to se mu však pro odpor levicových stran a příslušníků levého středu nepodařilo. Jeho pozici však začaly podkopávat nejen aktivity opozičních stran, ale i neschopnost získat kontrolu nad vlastními spolupracovníky. Zklamán vývojem se rozhodl rezignovat a emigroval ze země. Po jeho odstoupení vyhrál následné volby *Svaz středu* Georgia Papandrea. Nová vláda se pokusila liberalizovat celý systém, avšak narazila na odpor příslušníků dosavadních mocenských skupin. Roku 1965 se pokusil Papandreos propustit člena vlády a ministra obrany generála Petrose Garufalise. To však odmítl nový král Konstantin II. vládnoucí po smrti svého otce Pavla I. od roku 1964. Následovalo dvouleté období politické krize, které využila skupinka důstojníků (takzvaní řečtí plukovníci) v čele s Georgiem Papadopulem k uskutečnění státního převratu a nastolení vlády vojenské junty.

Na den 28. května 1967 se chystaly volby a vše naznačovalo vítězství levice (Svaz středu a EDA). Přesto, že demokratická odnož pravice byla ochotna rozhodnutí voličů respektovat, její radikální část se rozhodla tomuto vývoji předejít nastolením diktatury. Na realizaci převratu se ovšem nezávisle na sobě připravovaly dvě mocenské složky. Jednu tvořil král s nejvyššími představiteli armády, druhá se skládala z pravicových extrémistických důstojní-

ků. Ačkoli se veřejnost značně znepokojovala možností vypuknutí vojenského puče, žádná parlamentní strana se nepokusila zasáhnout. K moci se však překvapivě nedostala část spjatá s králem, ale skupina těch „neznámých“ důstojníků, postrádající stopy sebemenšího charisma-tu či významnějších intelektuálních předností. V noci na 21. dubna 1967 tak převzali Řecko do svých rukou plukovníci Georgios Papadopoulos a Nikolaos Makarezos a generál Stylianos Pattakos. Cesta k převratu pro ně byla až neuvěřitelně snadná. Téměř bez jediného výstřelu obsadili během tří hodin nejdůležitější body Athén, obklíčili královský palác, zajali několik politických osobností a nepřátel a přerušili veškeré spojení obyvatel se světem.⁴⁹ Vyhlásili v zemi na základě „královského dekretu“, o kterém panovník neměl ani tušení, výjimečný stav. K provedení puče pomohl operační vojenský plán Prometheus (připravený v součinnosti s orgány NATO pro případ komunistického převratu).

Král Konstantinos II. navíc v domnění, že si uchová alespoň částečné slovo ve státních záležitostech, přistoupil na jejich nabídku spolupráce. Tím ovšem pouze napomohl k legalizaci jejich postavení v zahraničí i v Řecku samotném. Výsledkem bylo vytvoření národní revoluční vlády pod předsednictvím králova důvěrníka Konstantina Kolliase, ten ale jako premiér nezískal vliv na řízení státu. Skutečnou moc převzali triumvírové – Papadopoulos (ministr v úřadu předsedy vlády), Pattakos (ministr vnitra) a Makarezos (ministr koordinace). Po státním převratu junta rozpustila všechny existující politické strany a spolky, zakázala stávky a jakékoli veřejné shromažďování, zavedla cenzuru a přistoupila také k uěznění některých opozičních představitelů atd. Svě oponenty z řad liberálů a komunistů věznila také v obnovených internačních táborech na ostrovech Jaros a Leros.

Ideologie pučů

Převrat pučisté označovali jako akci, kterou bylo Řecko zachráněno před hrozbou komunismu a bylo tak vysvobozeno z anarchie parlamentismu a zkorumpované demokracie. Za smysl režimu byla označena obroda národa a státu v duchu řecko křesťanské civilizace. Navazovali tak na myšlenky předválečného diktátora Joanise Metaxase (Řecko křesťanských Řeků). Představitelé junty pocházeli z nižších vrstev, tudíž zdůrazňovali svůj lidový původ a slibovali vymýcení korupce a nastolení sociálně spravedlivých poměrů.

Represí a „očisty“ nezůstala ani řecká ortodoxní církev. Hlavními vykonavateli represí se stala tajná služba KYP, Asfalia a vojenská policie ESA. Na chod institucí dohlíželi komisaři. Preferovaným jazykem ve školství se stala znovu kathareusa.

Sesazení krále

Plukovnícký režim se netěšil velké oblibě, ale z důvodů brutálních represí a hlavně kvůli rozhádaným poměrům v táborech protivníků nevznikl prakticky žádný větší odboj, a když už, tak až na výjimky spíše ve formě agitačního působení či individuálních teroristických akcí (pokus o atentát na Papadopula). Mezi výraznější snahu o změnu zavedených stavů lze zařadit masovou účast veřejnosti na pohřbu Georgiose Papandrea. V prosinci 1967 se o svržení vojenské junty pokusil král Konstantin II., ale pokus byl neúspěšný, což skončilo jeho vynucenou emigrací. Do vlasti se jako král již nikdy nevrátil. Král pobýval v Římě, kam za ním představitelé junty poslali prostředníky vyjednat podmínky jeho návratu do země. On však trval na úplném zavedení demokracie. S tím nový režim nesouhlasil. V listopadu 1968 byla vyhlášena ústava, která sice nezrušila monarchii, ale zbavila krále veškerých možných práv. V roce 1973 došlo k dalšímu převratu a ve zfalšovaném všelidovém hlasování bylo rozhodnuto, že se Řecko stane republikou. Monarchie tak byla zrušena a král měl zakázán návrat do země. K definitivnímu zrušení monarchie však došlo až po pádu junty v červenci 1974 na základě dalšího referenda, v němž většina Řeků potvrdila zrušení monarchie.

⁴⁹ Hradečný, Pavel: Dějiny Řecka. Praha 2007, s. 507.

Papadopoulos se posléze ujal funkce předsedy vlády a Pattakos obsadil bezpečnostně strategickou pozici ministra vnitra. Formální hlavou státu se z vůle vojenské junty stal generál Georgios Zoitakis v hodnosti místokrále. Diktátorský režim byl kritizovaný i zahraničními vládami a v prosinci 1969 proto vystoupila athénská vláda z Rady Evropy. Ale i přesto většina spojeneckých států nepřerušila s Řeckem styky, paradoxně docházelo i ke zlepšení některých vztahů, zejména s USA, v r. 1971 navázalo Recko diplomatické styky dokonce s Albánií.

Vyhlášení republiky

Papadopoulos se pokusil ve své politice překlenout neslučitelnost požadavku na liberalizaci režimu tak, aby nebyly ohroženy základy jeho vlády. Nástrojem takovéto politiky se stala pseudoliberalizační opatření, která měla vyvolat dojem zvýšené tolerance. Režim propouštěl některé osobnosti z vězení ale na druhé straně přistoupil k dalšímu zatýkání. Byla vypracovaná a schválená nová ústava v r 1968 – dokument se hlásil k monarchistickému státní zřízení, k parlamentarismu a k respektování občanských práv. Vojenská junta se snažila vyvolat dojem, že je ústava vypracována za spolupráce občanů. Ale platnost článků týkající se práv občanů byla okamžitě pozastavena. V březnu 1972 Papadopoulos odňal Zoitakisovi úřad místokrále a přidal tuto funkci mezi své dosavadní funkce. Nakonec, roku 1973, se nejagilnější plukovník z vládnoucího athénskému triumvirátu Georgios Papadopoulos sám prohlásil prezidentem nově vzniklé republiky, potvrzené podvodným referendem. Přetvořil přitom systém vojenské diktatury na systém řízené demokracie pod jeho vedením. K tomu však potřeboval podporu pravicových politiků a tak v referendu slíbil obnovu parlamentní demokracie, vyhlásil amnestii pro zločince po 21. 4. 1967, zrušil výjimečný stav, uvolnil cenzuru.

Problémy uvnitř junty

Široká veřejnost přijala jeho opatření jako možnost k oživení dřívějších aktivit. Vysokoškolská mládež v Athénách, Soluni a Patrasu požadovala akademickou svobodu a univerzitní autonomii. V polovině listopadu 1973 se rozhodla skupina radikálních studentů obsadit areál athénské technické univerzity a vyzvali obyvatelstvo k protestům proti diktatuře. Prezident odpověděl na demonstrace vyhlášením výjimečného stavu v zemi. Studentský protest byl krvavě potlačen. Shodou okolností právě 17. listopadu 1973 vojenské jednotky, i za pomoci tanků, technickou univerzitu obsadily.

Papadopoulosovi odpůrci uvnitř junty považovali jeho liberalizační tendence za příčinu potíží režimu. Jádro junty, v jehož čele tehdy stál generál Dimitros Ioannidis dospělo k závěru, že musí prezidenta zbavit. V rozhodnutí je utvrdily i narůstající výhrady USA proti prezidentovi a jeho brutálním zásahům proti demonstrující mládeži.

Osmý den po demonstracích uskutečnila skupina příslušníků junty plánovaný převrat a svrhla prezidenta Papadopoluse, viceprezidenta Angelise i stávající vládu. Novými nejvyššími funkcionáři se stali generál Faidon Gizikis jako prezident a Adamantios Andrutsopoulos jako premiér. Skutečnou moc měl ale v rukou generál Ioannidis. Vláda se na počátku projevila „demokraticky“, vyhlásila omezení pravomocí prezidenta, uvolnila cenzuru, propustila zatčené během demonstrací. V konečném důsledku byla ale její vláda ještě brutálnější, než Papadopoulosův režim. Hlavním vykonavatelem vládního teroru se stala vojenská policie ESA. Vojenská junta se tak díky svým krokům dostala do naprosté izolace od obyvatelstva. K destabilizaci přispíval i nepříznivý ekonomický rozvoj, který nabral podobu hospodářského rozvratu. Pokusy o nápravu restriktivními opatřeními vedly pouze k sociálním komplikacím. V zahraniční politice vznikaly komplikace s Tureckem.

Kyperská otázka a konec vlády vojenské junty

Kypr tvoří křižovatku mezi Evropou, Asií a Afrikou. Proto vždy poutal zájem všech mocností, které se zde vystřídaly, mezi něž patřila také ta turecká. Turci se zde usadili v letech

1570/1571 a svým příchodem navždy pozměnily národnostní poměry tohoto největšího středomořského ostrova. I přes odlišný jazyk a víru dlouhou dobu zde žily vedle sebe řecká i turecká komunita v celku pokojně. Tento stav se ovšem do budoucna ukázal jako neudržitelný.⁵⁰

Ačkoli se Řecko i Turecko ve své historii mohou opírat i o období, ve kterých dokázaly, že spolu dokážou smířlivě komunikovat - staly se například roku 1952 ve stejný den členy severoatlantické aliance, kyperská otázka zůstává jedním z nevyřešených problémů dodnes.⁵¹ Přesto, že konkrétně tento spor může sahát daleko do minulosti, zdramatizoval se až v 50. letech 20. století, kdy tamní Řekové začali stupňovat své snahy o *enosis* neboli o sjednocení s Řeckem. Tuto myšlenku intenzivně podporoval nově zvolený arcibiskup kyperské ortodoxní církve Makarios III., jež se stal zároveň etnarchou tudíž vůdcem kypersko-řecké komunity.⁵²

Nejen, že vyhrocování kyperské otázky sílilo na poli mezinárodním, vyostřovat se také začala situace na samotném ostrově. Makariův protivník pravicový extrémista Georgios Grivas zde vytvořil tajné nacionalistické seskupení pod názvem Národní organizace kyperských bojovníků – *Εθνική Οργάνωσις Κυπρίων Αγωνιστών* (zkráceně EOKA),⁵³ snažící se bojovat proti britské nadvládě, které dávalo svými akcemi negativní směr dalším událostem na ostrově. Kromě požadavků mírového národně-osvobozenického boje ze strany Makaria a násilných metod jeho osobního nepřítele Grivase, sehrála v eskalaci napětí i role tureckokyperské reprezentace, jež naopak usilovala o *taksim* – rozdělení ostrova na základě etnického klíče.⁵⁴

Roku 1960 došlo k vyhlášení nezávislosti Kypru, který byl od roku 1878 britským dominiem. Úřad prezidenta republiky byl vyhrazen kyperským Řekům, post viceprezidenta zase kyperským Turkům. Prvním prezidentem kyperské republiky se tak stal řecký arcibiskup Makarios III. a viceprezidentem etnický Turek dr. Fazıl Küçük.⁵⁵

Řecký diktátorský režim se na kyperskou otázku prioritně zaměřoval. Uskutečnil dokonce nezdařený pokus o dosažení *enosis* zajištěním diplomatického souhlasu Turecka, jež mělo být odškodněno v jiném regionu, což turecký premiér to kategoricky odmítl. Toto odmítnutí vyprovokovalo teroristické akce extrémisty Geogiose Grivase (zaútočil na 2 vesnice obývané kyperskými Turky). Junta se zaměřila i na prezidenta Makaria, kterého pokládali za hlavní překážku svých cílů. Podnikla dokonce několik nezdařených pokusů o atentát. Do boje proti Makarisovi se znovu zapojil i Grivas, který založil organizaci EOKA-B, orientovanou již čistě na teroristické akce.

V souvislosti se zahájením těžby ropy u ostrova Thasos začala Ankara zpochybňovat závěr ženevské konference z r. 1958 a domáhala se suverenity nad celou polovinou Egejského moře. Junta tyto nároky kategoricky odmítla. Do popředí se kromě egejské otázky dostává znovu spor o Kypr. Turecký premiér Bulent Ecevit v únoru 1974 vyhlásil, že budou požadovat přetvoření Kyperské republiky na federaci, čehož výsledkem bylo vyhrocení napětí mezi oběma etniky. Ani tady junta nebyla úspěšná. Všechny pokusy o odstranění prezidenta Makaria prostřednictvím atentátů a intrik skončil nezdarem. Jeho postavení se ještě více upevnilo po smrti jeho protivníka generála Grivase v lednu 1974. Makarios požádal athénskou vládu, aby se Kyperská národní garda stáhla do Řecka. Ioannidis se rozhodl na Kypru uskutečnit státní převrat. Toto mělo otevřít cestu k *enosis* a zajistit juntě úspěch na domácí i zahraniční půdě. Plán vycházel z předpokladu, že budou mít podporu USA a že Turecko převrat nepřekazí, bude na něj reagovat umírněně a nakonec dospěje k dohodě o dvojí *enosis*. Kyperská operace začala 15. července 1974 protimakariovským pučem, který vyvolala Kyperská národní garda ve spolupráci s EOKA-B. Prezident Makarios byl sice svržen a na jeho místo dosa-

⁵⁰ Šlachta, Mojmir: Ohniska napětí ve světě. Praha 2007, s. 63.

⁵¹ Hradečný, Pavel: Řekové a Turci. Nepřátelé nebo spojenci? Praha, 1999, s. 62.

⁵² Tamtéž, s. 71.

⁵³ Hradečný, Pavel: Dějiny Řecka, s. 489.

⁵⁴ Hradečný, Pavel: Řekové a Turci, s. 78.

⁵⁵ Hradečný, Pavel: Dějiny Řecka, s. 496–497.

žen terorista z organizace EOKA Nikos Sampson, ale konečného cíle se junta nedočkala. Makarios ze země uprchl, obyvatelstvo mělo k dosazenému režimu odmítavý postoj a světová veřejnost se postavila proti juntě. Turecko reagovalo v rozporu s představami Ioannise a 20. července 1974 se turecké oddíly vylodily na severovýchodním pobřeží Kypru a vytvořili během dvou dnů strategické vojenské předmostí. Ankara označovala tento krok za legitimní opatření. Na tuto invazi chtěla reagovat athénská vláda okamžitým rozpoutáním válečného konfliktu, avšak tamní diktatura se ukázala na pokraji svých sil. Po sedmi letech se tak nenáviděná vojenská junta téhož roku rozložila úplně⁵⁶ a její představitelé byli (byť se značným zpožděním) pozatýkáni.⁵⁷

Řada představitelů armády si totiž uvědomila, že je potřeba odvrátit další celonárodní katastrofu a vypověděli Ioannisovi poslušnost. Tím přispěli k předání moci občanským politikům. Generál Faidon Gizikis (prezident dosazený juntou) pozval 23. července k jednání o nalezení východiska několik pravicových politiků a Georgise Mavrose (nástupce Papandreua). Povolali z exilu Konstantina Karamanlise a dali mu plnou moc k řešení situace. Karamanlis přiletěl z exilu už téhož dne do Athén. Gizikis oznámil Ioannisovi, že jeho diktatura končí, a vyhlásil, že se ozbrojené síly rozhodly vrátit moc civilní vládě. Po sedmi letech přestala vojenská junta existovat a to bez celonárodního povstání.

Další osudy Kypru

Situace na Kypru ovšem zdaleka nebyla vyřešena. Turecká vojska obsadila severní část ostrova (37% území), kterou od této doby od části jižní odděluje tzv. Attilova linie. Jde o umělou hranici dlouhou 180 km procházející také hlavním městem Nikosíí.⁵⁸

Následujícího roku vznikl na ostrově separátní útvar pod názvem Turecký federativní stát Kypr (mezinárodně uznáný pouze Tureckem), jehož několikanásobným prezidentem se stal nástupce dr. Küçüka Rauf Denkaş.⁵⁹ Události spojené s předcházející tureckou invazí se však neobešly bez vzájemného násilného vypuzování obyvatel na „svou“ stranu ostrova.⁶⁰ Tato výměna se týkala asi 195 000 Řeků a 45 000 Turků. Celých 40 % kyperské populace tak muselo přijít o svůj domov, aby se obě teritoria etnicky homogenizovala.⁶¹ Celá záležitost vyvolávala u řeckého obyvatelstva nejen z Kypru velmi negativní emoce směrem k NATO, jež tureckému zásahu nezabránilo, a také ke Spojeným státům, které byly považovány za spoluodpovědné i za dubnový puč z roku 1967.⁶²

Z tohoto slunného ostrova dodnes nezmizela zátěž z hrůz prožitých zejména od roku 1974, při kterých zemřelo asi 6 tisíc lidí, navíc další kyperští občané jsou i nadále na seznamech pohřešovaných osob.⁶³ Stále živé vzpomínky pamětníků zřejmě mají podíl i na neúspěchu referenda o spojení ostrova dle návrhu bývalého tajemníka OSN Kofiho Annana z roku 2004. Na nesouhlas o vytvoření konfederace s několika společnými orgány měly jistě vliv intenzivní kampaně obou zneprátelených stran.⁶⁴

Řecko na cestě k demokracii

Nový premiér Konstantinos Karamanlis za svého pobytu v západní Evropě prodělal zásadní změnu názorů na vedení státu a uvědomoval si také, že represivní kurz padesátých a

⁵⁶ Hradečný, Pavel: Dějiny Řecka, s. 518–519.

⁵⁷ Tamtéž, s. 521.

⁵⁸ Hradečný, Pavel: Dějiny Řecka, s. 552.

⁵⁹ Tamtéž, s. 529.

⁶⁰ Tamtéž, s. 552.

⁶¹ Šlachta, Mojmir: Ohniska napětí, s. 64.

⁶² Hradečný, Pavel: Dějiny Řecka, s. 552.

⁶³ Šlachta, Mojmir: Ohniska napětí, s. 64.

⁶⁴ Šlachta, Mojmir: Ohniska napětí, s. 67–68.

šedesátých let není již nadále možný. Rozhodl se proto reformovat státní systém, ovšem postup odstraňování projuntovských osob v armádě a na dalších důležitých postech probíhal jeho přičiněním v některých případech liknavě. To bylo dáno snahou o stabilizaci vnitropolitické situace i zahraničního postavení Řecka, které bylo ohroženo zejména nebezpečím války s Tureckem.

Po ustanovení vlády národní jednoty se začal pomalu upevňovat nový demokratický režim. Na 17. listopad 1974 bylo stanoveno konání nových voleb a Karamanlis do nich vstoupil spolu s nově vytvořenou stranou *Nová demokracie*. Největším konkurentem Karamanlise se v následujících letech stal syn Georgiose Papandreua Andreas Papandreu se svojí stranou *Panhelénské socialistické hnutí* (zkráceně PASOK). Tato strana si zakládala na radikální zahraniční i domácí politické linii (součástí jejího programu byla např. i snaha o vystoupení z NATO, rezervovaný postoj strana zachovávala i k Evropským společenstvím. Volby nakonec vyhrála *Nová demokracie* a to mimo jiné i díky tomu, že se Karamanlis jevil větší části populace jako větší záruka stability země. Nová vláda přistoupila k vypracování ústavy a k uskutečnění zmíněného již referenda o státním zřízení, kde si voliči vybírali mezi monarchií a republikou. Plebiscit nakonec skoro 70 % rozhodl o zachování republiky. Řecké království tak bylo definitivně minulostí.

V nadcházejících letech se politické spektrum téměř neměnilo. Dvěma nejsilnějšími stranami nadále zůstávaly levicový PASOK a pravicová *Nová demokracie*. Roku 1981 zásluhou Karamanlise vstoupilo Řecko do Evropských společenství. Špatná hospodářská situace se ale podepsala na ztrátě popularity vlády a příští volby vyhrálo opoziční hnutí PASOK, které během let 1977–1981 zásadním způsobem revidovalo svůj dosavadní politický program. Přes snahy nové vlády Andrease Papandrea vytvořit stát se silnou sociální podporou a s prosperujícím hospodářstvím, na něž získal Papandreu dvě funkční období (1981 až 1989) se řecká ekonomika rozvíjela jen postupně. Rozsáhlé programy vlády navíc znamenaly značné finanční výdaje, což se projevilo ve schodku státního rozpočtu a posléze i v nutnosti rušit původní sociální výdobytky (například zrušení zvyšování mezd vzhledem k růstu inflace či bezplatné lékařské služby).

Literatura:

HRADEČNÝ, Pavel a kol.: *Dějiny Řecka*. Praha 2004, s. 478–563

HRADEČNÝ, Pavel: *Řecká republika*. Praha, 1989.

HRADEČNÝ, Pavel: *Řekové a Turci :nepřátelé nebo spojenci?* Praha 2000.

CRAMPTON, Richard J.: *The Balkans since the Second World War*. Pearson Education Limited 2002, s. 205–225.

Otázky:

Proč došlo k plukovníckému převratu? Popište hlavní etapy řeckého politického vývoje v letech 1949–1963.

Byla plukovnícká junta jednoznačně negativním jevem ve vývoji řecké společnosti?

Obrázky:

Řecký premiér a později i prezident Konstantin Karamanlis

<http://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:KaramanlisNatsinasAgora.jpg>

Arcibiskup Makarios a dr. Dr Fazıl Küçük podepisují s britským guvernérem dokument o nezávislosti Kypru

<http://pcolman.files.wordpress.com/2012/07/hugh-foot.jpg>

13. Národnostní otázka na Balkáně

Osnova:

Menšinový problém na Balkáně a pokusy o jeho řešení

Makedonská otázka

Muslimská otázka v Jugoslávii

Černoohorská otázka

Otázka muslimského obyvatelstva v poválečném Bulharsku

Menšinová práva v Jugoslávii

Národnostní problém v Rumunsku

Studijní text:

II. Otázka národnostních menšin a malých národů na Balkáně po roce 1944

1. Balkán a národnostní otázka

Žádný z balkánských států po první světové válce nebyl státem monoetnickým. V některých, zejména těch, které získaly největší podíl z území bývalých říší habsburské a osmanské, byly naopak etnické poměry velmi složité. Balkánské státy po Velké válce tedy byly výrazně multinacionální. Ve „velkém“ Rumunsku žilo pouze 72 % obyvatelstva etnicky rumunského, zbytek tvořili Maďaři, Němci, Ukrajinci a Židé, k menším národnostem obývajícím Rumunsko patřili i Češi a Slováci. Téměř 15 % obyvatelstva Jugoslávie nebyli příslušníky státních národů srbského, chorvátského a slovinského. Více než pětinu obyvatelstva Bulharska tvořili Nebulhaři. Nejméně „multietnickým“ státem z tohoto hlediska byla Albánie, kde pouze na jihu žila kompaktnější, ale počtem nevýznamná řecká menšina.

Na vztah státu vůči jeho národnostním menšinám a náboženským společenstvím byl po první světové válce kladem ze strany vítězných dohodových mocností velký důraz. Jeho harmonizace byla obvykle brána jako důkaz demokratičnosti toho kterého nástupnického státu. Šlo tedy o jednu z největších výzev, s nimiž se musely balkánské státy vyrovnávat. Jejich vládnoucí mocenské struktury se však bez výjimky domnívaly, že přijetím a důsledným naplňováním konvence o menšinách⁶⁵ ohrozí nezávislost vlastní země. Obavy však brzy rozptýlila neúčinnost kontrolních mechanismů nově založené Společnosti národů. Stačí jen pohlédnout na to, kolik úsilí musela Společnost národů věnovat, aby mocensky nejméně zajímavá a nebezpečná Albánie, resp. její vláda, umožnila řeckým dětem na jihu své země chodit do základních škol s řeckým vyučovacím jazykem, aby bylo zřejmé, jak úspěšná mohla být na Balkáně menšinová politika Společnosti národů, nota bene ve státech větších, navíc často doporučených s vítěznými mocnostmi spojeneckými smlouvami. Národnostní menšiny a menšinová náboženská společenství tak byla ve většině balkánských zemí po celou dobu jejich meziválečné existence brána jako nutné zlo, jež bylo zapotřebí v ekonomickém a politickém smyslu eliminovat, resp. učinit je neškodným. Mj. i proto, že menšiny často žily v nových pohranič-

⁶⁵ Takový byl např. dodatek č. 51 v rámci mírové smlouvy s Rakouskem v Saint Germaine 10. září 1919. Čl. 8 dodatku hovořil o tom, že příslušníci etnických, náboženských a jazykových menšin mají právo svým nákladem zakládat, řídit a dohlížet mj. na náboženské a sociální zařízení, školy a další vzdělávací ústavy s právem používat v nich svůj jazyk a svobodně vyznávat svoji víru. V čl. 9. se pak hovoří o tom, že v městech a okresech, v nichž žijí ve větším množství mluvčí jiného jazyka než oficiálního státního, má být zajištěna v základních školách výuka v jejich jazyce spolu s povinnou výukou v jazyce státním.

ních oblastech se státy válkou poraženými, v nichž v důsledku tvrdosti versailleského systému nutně vznikaly revanšistické nálady a menšiny tak by tak při případných změnách mocenských poměrů mohly tvořit potenciální páte kolony.

Menšinový problém tedy byl důležitým imperativem všech balkánských států, které se ve své menšinové integrační politice dopouštěly mnoha i ne příliš promyšlených činů, majících za cíl eliminaci menšin, které navíc často měly, bez ohledu na jejich sociální diferenciaci, z nedávné a stále živé minulosti nálepku vládnoucí a potlačovatelské elity, ať již šlo o menšiny muslimské ve všech křesťanských balkánských státech, nebo o menšinu německou či maďarskou (zejména v Jugoslávii a Rumunsku).

Eliminací se v krajním případě rozumělo vysídlení nepohodlné menšiny. Zejména bezprostředně po válce se pro takové řešení zdála být vhodná příležitost. Nakonec k tomu, co bylo mezi experty vítězných mocností nazýváno „transfer obyvatelstva“ a co bylo velmocensky považováno za „benigní“ způsob řešení menšinové problematiky, po Velké válce na Balkáně také došlo: Dva balkánské státy se tak s požehnáním velmocí a mírových konferencí svých menšin, resp. jejich podstatných částí, zbavily. Ostatní se ale, přes všechnu snahu takového řešení napodobit, musely v meziválečném období se svými menšinami nějakým způsobem vyrovnat, což se v některých případech podařilo, v jiných naopak došlo k dalšímu vyhranění mezietnických vztahů, jež se poté krvavě projevilo jak v letech druhé světové války, tak také koncem 20. století.

Zmíněný „transfer obyvatelstva“ se týkal Řecka a Turecka. Šlo o statistické přesuny řeckého a tureckého obyvatelstva v roce 1923. Nucená výměna obyvatelstva mezi Řeckem a Tureckem po řecko-turecké válce z let 1919–1922 spočívala v tom, že více než milión pravoslavných Řeků, do té doby obyvatel osmanské říše, byl přesídlen z Malé Asie do Řecka, a naopak zhruba 420 000 muslimů různého původu odešlo z Řecka a z řeckých ostrovů do Turecka. Celkové množství přesídlených po válce byl ale vyšší a pravděpodobně se blížil až počtu dvou milionů, neboť do tohoto počtu je nutno započítat i řecké utečence z východní (turecké) Thrákie, z pontského (tureckého) pobřeží Černého moře, jakož i velké množství muslimského obyvatelstva, které se do Turecka bezprostředně po válce přistěhovalo z různých jiných částí Balkánu (zejména z Bulharska a Jugoslávie). Těmito přesuny bylo postiženo také bulharské obyvatelstvo ve Východní i západní Thrákii. V celém tomto masovém exodu byly učiněny pouze dvě výjimky: zůstat bylo dovoleno větší části starousedlé řecké komunity v Istanbulu včetně ekumenického konstantinopolského patriarchátu, a větší části muslimského obyvatelstva v západní Thrákii.⁶⁶ Z čistě nacionalistického hlediska – a tak v té době přednostně uvažovali jak Kemal Atatürk, tak Eleftherios Venizelos, vůdčí politikové obou zemí, ale byla právě tato výměna obyvatelstva rozhodujícím úspěšným tahem na cestě k formování etnicky homogenních národních států. Řecká egejská Makedonie, před tím etnicky nejpestřejší část řeckého území, a jedna z etnicky nejpromíšenějších oblastí bývalé osmanské říše, v níž Řekové vždy tvořili menšinu (po balkánských válkách a všech stěhováních s nimi spojených 43 %) se takto, pomocí řeckých utečenců z Turecka, stala etnicky přesvědčivě řecká (89 %) a později, po občanské válce v letech 1946–1949, kdy odtud odešly desítky tisíc slovanských Makedonců, bylo toto procento ještě přesvědčivější, podobně i západní Thrákie získala výrazně řecký charakter, zatímco turecká východní Thrákie a maloasijské pobřeží se staly téměř 100 % turecké a muslimské, včetně do té doby největšího řeckého města v Anatólii – Smyrny (tur. Izmir).

Jakkoli byla tato řecko-turecká výměna obyvatelstva velmocensky připravena a schválena a v podstatě byla obecně považována za racionální prostředek k upevnění míru (což konec konců byla pravda, neboť právě díky „vyřešené národnostní otázce“ mohlo Řecko a Tu-

⁶⁶ V současné době žije v Řecku v oblasti západní Thrákie zhruba 100 000 příslušníků původního muslimského obyvatelstva, ať již Turků, Pomaků (bulharskými dialekty hovořících muslimů slovanského původu) nebo Romů.

recko ve třicátých letech uzavřít dohody o spolupráci a spolu s Jugoslávií dokonce i obranný vojenský tzv. Balkánský pakt), nikde jinde na Balkáně k uzavření podobných smluv o výměně obyvatelstva nedošlo, jakkoli, jak jsme řekli výše, snahy o podobná řešení byly. Právě řecký příklad byl zejména v jugoslávském (a částečně i v bulharském) prostředí shledáván hodným následování. V jugoslávském prostředí se to týkalo zejména albánské muslimské komunity, kterou nový stát zdědil v oblasti Kosova, Metochie a západní Makedonie. Ta byla považována za menšinu nejméně loyální, menšinu, jež v minulosti vytlačovala slovanský, resp. srbský živel z kolébky jeho státnosti a duchovnosti a jejíž část navíc proti nové státní moci velice brzy vystoupila se zbraní v ruce. Z hlediska mocenských struktur nového státu, jehož základní konstituční ideou byla myšlenka národní jednoty slovanských národů Srbů, Charvátů a Slovinců, proto bylo nutno oblasti osídlené neloyálním a neslovanským obyvatelstvem co nejdříve státně integrovat. Tlak na vysídlení neslovanského muslimského obyvatelstva z Jugoslávie⁶⁷ tedy byl po celé meziválečné období sice přítomen, nikdy však nedosáhl té intenzity, aby o něm bylo možno hovořit jako o etnickém násilí.

Balkánské státy si tedy se svými menšinami mohly v podstatě dělat, co chtěly, s výjimkou násilného vystěhování. Ve skutečnosti tak také činily, napodobující tak své koloniální velmocenské spojence. V menšinových oblastech sloužilo převážně četnictvo jiných než tam žijících národností, menšinové školy byly často omezovány (zejména ale pro neslovanské muslimské obyvatelstvo, německá ani maďarská menšina si ale na diskriminaci tohoto typu nemohla stěžovat, ba co více, zejména německá menšina v Banátu, která byla v posledních desetiletích existence Rakouska-Uherska pod silným maďarizačním tlakem, si svůj status v meziválečné Jugoslávii jednoznačně vylepšila), do oblastí s menšinovým, zejména muslimským obyvatelstvem byli posíláni rolníckí kolonisté státního národa, aby tak změnili etnický i náboženský obraz území. Řekové ve svých nových zemích (egejské Makedonii, západní Thrákii), Rumuni v Besarábii a Bukovině, Srbové na Kosovu či v Makedonii se snažili budovat a upevňovat své státy, obklopeni ale vesměs nepřátelsky naladěným původním obyvatelstvem. Nová státní moc proto v menšinových oblastech leckdy přistupovala k represí. Příslušník menšiny musel často (toto opatření se týkalo zejména Řeka) na veřejných místech hovořit pouze „většinovým“ jazykem, „menšinový“ jazyk zůstával v používání pouze za zdmi vlastních domů. Všichni etnicky nevyhranění slovanští obyvatelé Vardarské Makedonie si museli posrbštit svá příjmení koncovkou -ić namísto rodné -ov, v Egejské Makedonii pak přidat řeckou koncovku -os nebo -is.

Zejména v Jugoslávii však nebyly se situací často spokojeni ani příslušníci domněle státního národa. To byl příklad zejména charvátský. Snaha o vytvoření jednotného srbsko-charvátsko-slovinského, či později jugoslávského národa narážela na charvátskou státoprávní tradici, byla konfrontována s autonomním postavením charvátského národa v habsburské monarchii a zejména se silným charvátským historickým vědomím, vyhraněným národním obrozením, a byla tak často, mnohdy právem, označována za tzv. „velkosrbskou“, tedy za snahu největšího jugoslávského národa pokud možno anulovat staletý svébytný vývoj charvátského národa.

Jak ostatně nová státní moc namnoze i tušila, mnozí příslušníci menšin (a v případě Charvátů i státního národa) snili své revizionistické sny. Charvátské a makedonské emigrantské organizace snovaly spiknutí, tak, aby zničili nový versailleský systém, a spojovali se proto s revizionistickými státy, jako byla fašistická Itálie či Maďarsko. V jihozápadním Bulharsku, resp. v pirinské Makedonii, byly v podstatě u moci makedonští autonomisté, kteří si zde vlastně založili jakýsi iredentistický státeček, v němž nerušeně vládli, dokud je v roce 1934

⁶⁷ Slovanské muslimy v Jugoslávii zastupovala *Jugoslávská muslimská organizace*, založená v únoru 1919 v Sarajevu, která na jugoslávské politické scéně aktivně působila po celou meziválečnou dobu a často v ní hrála i onu pověstnou úlohu „jazýčku na vahách“. Slovanští muslimové, díky svému původu i teoriím o tom, že jsou to vlastně poislámštění Srbové nebo Charvátí, pro vládnoucí elity meziválečné Jugoslávie nepředstavovali problém.

nesmetla bulharská armáda po jednom z četných bulharských vládních pučů. O části německé a maďarské menšiny v Jugoslávii a v Rumunsku bylo vždy zřejmé, že je potenciální pátou kolonou, což se v letech druhé světové války i prokázalo. Druhá světová válka plány revizionistů na Balkáně přetvořila do nových hranic: Albánie, Bulharsko a Maďarsko se výrazně rozšířily právě na úkor vítězných států z Velké války: Jugoslávie (která se zcela rozpadla), Rumunsko a Řecka.

Přesto však na Balkáně až na výjimky, o nichž pohovoříme níže, neexistovala ideologie biologického rasismu, tak jak se vyvinula v nacistickém Německu. Antisemitismus na Balkáně nezapustil nikde výrazné kořeny, snad s výjimkou Rumunska, jehož vlády nedokázaly zabránit pogromům i např. přijetí rasových zákonů, které zakazovaly židovským studentům zápis na univerzity. Balkánské země se obecně vzato ani nesnažily zákonně definovat, co a kdo je menšina a už vůbec ne zakazovat národnostně smíšená manželství či uzákonovat segregaci menšin. Příslušníci menšin s dobrou znalostí státního jazyka se mohli domoci i významných státních funkcí.

Po roce 1941 ovšem nacistická okupace dovolila, aby na povrch vypluly tenze, které do té doby mezi jednotlivými etniky pouze doutnaly. Často tyto tenze záměrně využívala. Některým etnickým menšinám ba i státním národům, které měly mnohdy oprávněný pocit diskriminace ve vlastní zemi, nacistická či fašistická okupace umožnila „satisfakci“. Charvátsko získalo nezávislost jako loutkový stát ve službách mocností Osy. K moci se zde dostala bývalá emigrantská extrémně nacionalistická organizace Ustaša, jež před válkou měla mezi obyvatelstvem pouze zanedbatelnou podporu. Ustašovská vláda zakázala používání cyrilice, zavedla pronásledování „necharvátského“ (srbského, židovského a romského) obyvatelstva na rasových zákonech s cílem vytvoření rasově čistého Charvátska, což vedlo k nebyvalým masakrům a nakonec i dalo podnět k partyzánskému hnutí odporu.

Nacistická okupace aktivovala etnické válčení i na mnoha dalších místech Balkánu. A za své jej částečně přijali i někteří příslušníci hnutí odporu, zejména těch srbských četnických skupin, které nebyly pod přímým vedením generála Dragoljuba Mihailoviće, a těch byla v Bosně a Hercegovině i v Černé Hoře většina. Ze strany těchto četnických skupin tak často docházelo zejména v Bosně k masakrům slovanského muslimského obyvatelstva. Bulharské jednotky, které anektovaly části řecké západní Thrákie, jakkoli ta již po první válce přišla o většinu bulharského, resp. bulharskými dialekty hovořícího slovanského obyvatelstva, při potlačování řeckého odporu pobily tisíce řeckých civilistů a pokoušely se tuto oblast nově kolonizovat bulharskými rolnickými kolonisty. Podobnou politiku prováděly bulharské okupační síly i na území egejské i bývalé jugoslávské (vardarské) Makedonie, v obou případech však bez větších úspěchů. Represálie hnutí odporu a celkové válečné těžkosti byly pro případné kolonisty překážkou silnější než touha získat v podstatě zadarmo hospodářství v „nových zemích“. Kolonizace rolnickým obyvatelstvem ostatně nebyla na Balkáně, jak ukázal jugoslávský příklad meziválečné kolonizace území osídlených albánským obyvatelstvem na Kosovu a v Makedonii, úspěšná ani v dobách mírových, natož pak v dobách válečných. Důležité je však, jak podotýká Mark Mazower, vědět, že byly činěny, neboť je to indikace toho, že válka na Balkáně (a pochopitelně nejen tam), měla za cíl nejen konečné vítězství, ale také zavedení nového řádu, jehož jedním z cílů byl i trvalý demografický inženýring na nových územích.

V souvislosti s pronásledováním jednotlivých etnik na Balkáně za druhé světové války je také nutno mít na zřeteli, že se tato etnická válka nezastavila v tom okamžiku, kdy se poslední německé divize stáhly z Balkánu. Válka na Kosovu mezi kosovskými Albánci a jugoslávskými partyzány trvala ještě několik dalších měsíců a v některých oblastech Kosova dokonce i let. Etničtí Němci byli vyhnáni nejen z Banátu a dalších částí Vojvodiny, kde jich před válkou žilo více než půl milionu, ale i z charvátských měst. Na jejich místa bylo dosídleno obyvatelstvo z neproduktivních dinárských válkou zpustošených oblastí Bosny, Hercegoviny, Liky, Kordunu a Černé Hory, čímž došlo k zásadní etnické homogenizaci i změně

kulturní situace v do té doby jednoznačně multietnické a multikulturní Vojvodině. Ze severozápadního Řecka bylo koncem roku 1944 a počátkem roku 1945 vyhnáno zbylé albánské obyvatelstvo. Řecká občanská válka v letech 1946–1949 pak byla svým způsobem i válkou mezi athénskou vládou a příslušníky slovanské makedonské menšiny v egejské Makedonii, kteří, v podstatě oprávněně, doufali, že s podporou řeckých partyzánů dosáhnou nějakou autonomii a budou uznáni jako svébytná národnost, čehož se zbylým příslušníkům makedonské menšiny v Řecku ostatně dodnes nedostalo.

Do roku 1950 tak byly etnické poměry na Balkáně (bez Rumunska) oproti předválečnému stavu dramaticky proměněny. Židovská komunita se z téměř 850 000 příslušníků v roce 1930 zmenšila na méně než 50 000, a to ještě pouze zásluhou toho, že bulharská vláda po nátlaku pravoslavné církve a větší části tehdejšího politického spektra odmítla svoji židovskou komunitu vydat (což se ovšem netýkalo židů z Bulharskem okupovaných území západní Thrákie a Makedonie). Z tohoto zbytku se ovšem i tak většina na počátku padesátých let vystěhovala do Izraele. Německé obyvatelstvo Balkánu, s výjimkou některých oblastí Rumunska, bylo za dramatických okolností odsunuto, podobně jako z Československa či Polska. Desítky tisíc slovanských Makedonců opustilo egejskou Makedonii, podobně jak tisíce Albánců byly nuceny opustit řecký jižní Epir. V průběhu války byly z území Kosova a Metochie vystěhovány (a částečně i pobity) všichni slovanští, z větší části srbští kolonisté, a jen části z nich bylo po válce umožněno se vrátit. Jejich hospodářství byla v průběhu války kolonizována Albánci z horských oblastí Albánie, což vedlo k etnické homogenizaci albánského obyvatelstva na Kosovu, která se v průběhu poválečných desetiletí ještě stupňovala. Totální válka, genocida obyvatelstva, masové migrace, to vše vedlo k tomu, že po válce byly balkánské státy etnic-ky homogennější. Přesto však v nich zůstaly významné menšiny: muslimská a turecká v Bulharsku, maďarská a albánská v Jugoslávii a maďarská v Rumunsku.

2. Jugoslávská politika bratrství a jednoty

Ze všech balkánských států ovšem pouze v Jugoslávii existovala na počátku nové poválečné epochy poměrně upřímná snaha jednou pro vždy skoncovat s nacionalismem a etnickou výlučností a založit stát na multikulturní a multietnické politice „bratrství a jednoty“, pravda, pod diktátem jediné nedotknutelné komunistické strany. Jakkoli se ideologie bratrství a jednoty nikdy nestala skutečností a byla spíše fikcí či zbožným přáním úzké komunistické špičky v čele s Josipem Brozem Titem, byla vždy více než jen prázdnou propagandistickou frází. Dokázala zajistit dodržování menšinových práv v míře, která i v západní Evropě ani zdaleka nebyla a není běžnou a směřovala často až k pozitivní diskriminaci menšin na úkor „státních“ národů. Iredentismus či revanšismus velkých jugoslávských národů – Charvátů a Srbů – pak dokázala dlouho udržet v mezích, které byly před rokem 1940 téměř nemyslitelné. Charvátský nacionalismus se ze svého spánku začal budit „teprve“ koncem šedesátých let, nejprve v podobě intelektuálně filologické, kdy byla v březnu 1967 v Záhřebu vydána deklarace, požadující naprostou samostatnost charvátského spisovného jazyka a zrušení jazykové „srbocharvátské“ unie z roku 1954,⁶⁸ později, v roce 1971, však již v podobě masového naci-

⁶⁸ Pro ilustraci zde uvádíme plné znění deklarace, tak, jak byla zveřejněna v záhřebském Telegram ze 17. března 1967, v překladu Pavla Krejčího.

Deklarace o názvu a postavení chorvátského spisovného jazyka

Více než tisíciletý boj jugoslávských národů za národní svobodu a sociální spravedlnost kulminoval revolučním přerodem v období let 1941 až 1945. Vymoženosti Národněosvobozenického boje a socialistické revoluce umožnily všem národům a národnostem v Jugoslávii vstoupit do nové fáze jejich dějinné existence. Slovinci, Chorvati, Srbové, Černohorci a Makedonci, opírajíce se o základní teze socialismu o právu každého člověka na svobodný život bez jakékoliv poroby a o právu každého národa na plnou suverenitu a neomezenou rovnoprávnost s ostatními národními společenstvími, vytvořili jako garanci této vzájemné rovnoprávnosti, bratrství a socialistické spolupráce federativní svaz tvořený šesti socialistickými republikami.

Principy národní suverenity a plné rovnoprávnosti zahrnují též právo každého z našich národů hájit všechny atributy své národní existence a maximálně rozvíjet nejen svou hospodářskou, nýbrž i kulturní činnost. Mezi těmito atributy hraje nebyvale důležitou roli vlastní národní jméno jazyka, který chorvátský národ užívá, neboť nazývat svůj jazyk vlastním jménem je nezczitelné právo každého národa, bez ohledu na to, zda se jedná o filologický fenomén, který v podobě specifické jazykové varianty nebo dokonce v úplnosti náleží i nějakému jinému národu.

Novosadská dohoda odůvodněně deklarovala společný lingvistický základ srbského a chorvátského spisovného jazyka, aniž by přitom popírala historickou, kulturně-historickou, národní a politickou pravdu o právu každého národa na vlastní jazykové médium národního a kulturního života. Tyto vymoženosti byly formulovány jak v ústavních textech, tak i v Programu Svazu komunistů, politického vůdce našich národů v revolučním boji.

Navzdory zřejmosti základních principů však jisté formulační nepřesnosti umožňovaly, aby byly tyto principy v praxi obcházeny, pokrřivovány a porušovány v rámci šířeji se vyskytujících odchýlení v realitě našeho společenského a ekonomického života. Je známo, za jakých okolností došlo v naší zemi k oživení etatistických, unitaristických, hegemonistických tendencí. V souvislosti s nimi se objevila i koncepce prosazující potřebu jednotného „státního jazyka“, přičemž v praxi byla tato role z důvodu dominantního vlivu administrativního centra našeho státního společenství přisouzena srbskému spisovnému jazyku. Navzdory VIII. sjezdu, IV. a V. plénu ÚV SKJ, které v těchto dnech obzvláště zdůraznily důležitost socialistických principů rovnoprávnosti našich národů a v souvislosti s tím i jejich jazyků, se prostřednictvím správního aparátu a veřejných i hromadných sdělovacích prostředků (svazových orgánů, Tanjugu, JRTV při celoplošném vysílání, pošty, železnic, tzv. materiálů hospodářské a politické literatury, filmových týdeníků, různých úředních formulářů) a také prostřednictvím jazykové praxe v JLA, ve federální správě, zákonodárství, diplomacii a politických organizacích fakticky i v současnosti vykonává prosazování „státního jazyka“, takže se chorvátský spisovný jazyk potlačuje a přivádí do nerovnoprávného postavení lokálního nářečí.

Obzvláště důležité iniciativy hospodářské a společenské reformy, které se opírají o základní vlastnosti naší samosprávné socialistické společnosti, zavazují nás, abychom v oblasti svého působení – v jazyce, literatuře, vědě a kultuře obecně – podnikli vše, co je nutné, aby se v bezprostřední praxi realizovaly všechny uvedené teze našeho socialistického zřízení.

Z výše uvedených důvodů níže podepsané chorvátské kulturní a vědecké instituce a organizace mají za to, že je nezbytně nutné:

1) Ústavním zákonem zajistit jasnou a jednoznačnou rovnost a rovnoprávnost čtyř spisovných jazyků: slovinského, chorvátského, srbského, makedonského.

onalistického hnutí, jehož krajním cílem mělo být až oddělení republiky z Jugoslávie. V té době se jugoslávským komunistům podařilo toto hnutí úspěšně eliminovat. Srbský nacionalismus začal vystrkovat růžky v 70. letech v souvislosti se zhoršující se situací srbské minority na Kosovu, své exprese se však dočkal až v polovině 80. let 20. století. Tato situace však již není předmětem zkoumání našich skript.

Titův režim byl založen na velmi detailně propracovaném systému oficiálně uznaných národů a tzv. národností, přičemž mezi národy patřily kromě Srbů, Charvátů a Slovinců také nově uznané národy Makedonců a Černohorců a od roku 1971 byli jako zvláštní národ uznáni i bosenští muslimové. Jako národnosti byli uznáni příslušníci těch etnik, které měly své státy nejčastěji v okolí či přímém sousedství Jugoslávie. Kromě toho měly v Jugoslávii garantována práva i etnické skupiny, jejichž příslušníci neměli nikde žádné vlastní státy (např. Vlaši či Cinciari,⁶⁹ slovanští muslimové, tzv. Torbeši v Makedonii aj.).

Za tím účelem je nutno změnit formulaci v Ústavě SFRJ, čl. 131, která by měla znít takto:

„Federální zákony a jiné všeobecné akty federálních orgánů se zveřejňují v autentickém znění ve čtyřech spisovných jazycích národů Jugoslávie: srbském, chorvatském, slovinském, makedonském. V úřední komunikaci se orgány federace závazně drží principů rovnoprávnosti všech jazyků národů Jugoslávie.“

Adekvátní formulací je potřeba zajistit též práva jazyků národností žijících v Jugoslávii.

Současný ústavní článek o „srbochorvatském respektive chorvatskosrbském jazyce“ svou neprecizností umožňuje, že se v praxi tyto dva souběžné názvy vnímají jako synonyma, a ne jako základ rovnoprávnosti i chorvatského, i srbského spisovného jazyka, a to jak mezi sebou navzájem, tak i ve vztahu k jazykům ostatních jugoslávských národů. Taková nejasnost umožňuje, že v praxi se srbský spisovný jazyk silou reality prosazuje jako jednotný jazyk pro Srby i Chorvaty. Že je skutečnost opravdu taková, dokazují mnohé příklady a mezi nimi pak nejnověji nedávné Závěry pátého zasedání Svazu skladatelů Jugoslávie. Tyto závěry byly zveřejněny současně v srbské, slovinské a makedonské verzi, jako by snad chorvatský spisovný jazyk vůbec neexistoval nebo jako by snad byl totožný se srbským spisovným jazykem.

Níže podepsané instituce a organizace se domnívají, že v takových případech chorvatský národ není zastupován a že je přiveden do nerovnoprávného postavení. Takovou praxi nelze v žádném případě ospravedlnit jinak nesporným vědeckým faktem, že chorvatský i srbský spisovný jazyk mají společnou lingvistickou bázi.

2) V souladu s výše uvedenými požadavky a vysvětleními je nutno zajistit důsledné uplatňování chorvatského spisovného jazyka ve školách, žurnalistice, veřejném i politickém životě, v rozhlase i televizi, kdykoliv se to týká chorvatského obyvatelstva, a aby úředníci, učitelé i veřejní pracovníci bez ohledu na svůj původ oficiálně používali spisovný jazyk prostředí, v němž vykonávají svou činnost.

Tuto Deklaraci adresujeme Parlamentu SR Chorvatsko, Svazovému parlamentu SFRJ a celé naší veřejnosti, aby se v souvislosti s přípravou změny Ústavy uvedené principy jednoznačně formulovaly a aby se v souladu s tím v našem společenském životě zajistilo jejich plnohodnotné uplatnění.

Matice chorvatská

Společnost spisovatelů Chorvatska

PEN-klub, Chorvatské centrum

Chorvatská filologická společnost

Filologické oddělení Jihoslovanské akademie věd a umění

Oddělení současné literatury Jihoslovanské akademie věd a umění

Jazykový ústav Jihoslovanské akademie věd a umění

Ústav literatury a teatrologie Jihoslovanské akademie věd a umění

Katedra současného chorvatskosrbského jazyka Filozofické fakulty v Zadaru

Katedra současného chorvatskosrbského jazyka Filozofické fakulty v Záhřebu

Katedra dějin chorvatského jazyka a dialektologie Filozofické fakulty v Záhřebu

Katedra jugoslávských literatur Filozofické fakulty v Zadaru

Katedra starší chorvatské literatury Filozofické fakulty v Záhřebu

Katedra současné chorvatské literatury Filozofické fakulty v Záhřebu

Lingvistický ústav Filozofické fakulty v Záhřebu

Ústav literární vědy Filozofické fakulty v Záhřebu

Staroslověnský ústav v Záhřebu

Společnost literárních překladatelů Chorvatska

⁶⁹ Vlachs či Cincary nebo Arumuny se rozumí zbytky původního balkánského thrácko-ilyrského obyvatelstva, jež bylo v době římské vlády nad Balkánem romanizováno. Žije roztroušeno na celém Balkáně. Vyznává vesměs

Statut poválečné Jugoslávie byl, jak jsme viděli již výše, prakticky připraven a vytýčen na II. konferenci Antifašistického výboru národního osvobození Jugoslávie, která se uskutečnila 29.–30. listopadu 1943 v bosenském městě Jajce. *Závěry II. konference AVNOJ* hovoří o tom, že Jugoslávie bude vystavena na federativním principu, jenž zajistí plnou rovnoprávnost Srbů, Charvátů, Slovinců, Makedonců a Černohorců, resp. národů Srbska, Charvátska, Slovinska, Makedonie, Černé Hory a Bosny a Hercegoviny. Bylo to přelomové rozhodnutí zejména z hlediska makedonského a černohorského, neboť většinové obyvatelstvo těchto zemí bylo díky němu poprvé uznáno za samostatné národy. KSJ na kongresu ale pouze pokračovala v intencích závěrů své páté zemské konference, konané 19. – 23. října 1940 v Dubravě u Záhřebu, jež „boj“ za rovnoprávnost a sebeurčení černohorského a makedonského národa prohlásily za jednu z komunistických priorit.

Menšinová práva v Jugoslávii

Právy ostatních národů, žijících na jugoslávském území se *Závěry*, na rozdíl od páté konference z roku 1940,⁷⁰ zabývají jen velmi povšechně. „Nestátotvorné“ národy označují jako národnostní menšiny (v další praxi se pro ně vžil pojem „národnosti“) a článek IV. pouze velice stručně prejudikuje, že „*národnostním menšinám budou zaručena všechna národní práva*“. Touto formulací se zřejmě rozuměla nejen práva kulturní, ale také politická. Podle výkladu jugoslávských právních historiků tato konstatace znamená, že menšiny nemají a v duchu generálních politických a právních rozhodnutí AVNOJ ani nemohou mít atributy státnosti – nestojí na nich jugoslávská státnost ani jugoslávská federace. Rozhodnutí AVNOJ tedy nezakládalo právo menšin na odtržení a připojení ke svému mateřskému státu, ani nehovoří o autonomii jakožto ústavoprávní formě uskutečňování národnostních práv.⁷¹

pravoslaví, hovoří zvláštním románským jazykem s velkými příměsemi toho většinového jazyka, jehož mluvčí převládají v okolí jeho sídel. Vlaši byli ve středověku zejména pastevci, v novější době tvořili významnou obchodnickou i řemeslnickou elitu balkánských měst. Mnozí vzdělání příslušníci tohoto etnika se stali i významnými představiteli národního obrození jednotlivých balkánských národů.

⁷⁰ V rezoluci z této konference se totiž přímo hovoří o boji „*za svobodu arnautských menšin na Kosovu a Metochii a v Sandžaku*“ (a zároveň také „*proti italským agentům, pokoušejícím se různými sliby podvést utlačované Arnauty a vyvolat tak v této části Jugoslávie válečné střetnutí*“) a také „*za svobodu a rovnoprávnost maďarských, rumunských, německých a druhých národnostních menšin ve Vojvodině*“, aniž by ovšem závěry specifikovaly, v čem jejich nesvoboda spočívá a jak by měl být tento boj veden.

⁷¹ Vznik ideologie bratrství a jednoty a vůbec národnostní princip poválečné komunistické ideologie bývá obvykle odvozován od toho, jak v průběhu předcházejících dvaceti let krystalizovaly pohledy KSJ na národnostní otázku. Byly to ovšem pohledy složité a často rozporuplné. Závěry čtvrtého kongresu KSJ, který se konal v Drážďanech 5. – 16. listopadu 1928, se striktně držely doporučení Šestáho kongresu Kominterny. Ten označil tehdejší Království Srbů, Charvátů a Slovinců jako jeden z nejmilitantnějších států na světě a základnu imperialistických zemí sloužící k rozbití SSSR a vyjádřil se, že Království je nutno rozbít za každou cenu. KSJ byla Kominterně zcela podřízena a proto se zasazovala o vytvoření nezávislého Charvátska, nezávislé a sjednocené Makedonie, nezávislého Slovinska, a vytvoření nezávislé Černé Hory a vyzývala „*dělnickou třídu*“, aby se rozhodla i pro nezávislou a sjednocenou Albánii, k níž by byly připojeny i jugoslávské oblasti, v nichž žila albánská menšina! Konečným smyslem toho všeho mělo být po celobalkánské revoluci vytvoření balkánské federace, která by proměnila versailleský systém, založený na diktátu dohodových imperialistických mocností. Tyto anarchistické pozice začala KSJ měnit teprve do dlouhých létech frakcionářských bojů, ultralevicových názorů a nejrůznějších výstřelků. K novému kurzu KSJ samozřejmě dopomohla i nová mezinárodní politika Kominterny, vyhlášená na jejím sedmém kongresu Georgi Dimitrovem a Palmirem Togliatim. Ta odvrhla dosavadní konfrontační charakter vztahů s jinými subjekty sociálně-demokratického charakteru a občanské levice či stranami buržoazně-liberálního charakteru, a doporučovala evropským komunistickým stranám orientaci na vytváření společných jednotných národních front boje proti nebezpečí fašismu. KSJ ideu o vytvoření antifašistické fronty poprvé vyjádřila na své čtvrté zemské konferenci v prosinci 1934 v Lublani. Přijetí linie národní fronty bylo bezprostředně spojeno s odvrhnutím teze o Jugoslávii jakožto výtvoru imperialistických velmocí (či zplouzení versailleského systému) a potřebě jejího rozbití. Jugoslávští komunisté tak za nové politické konstelace začali přistupovat k řešení národnostní otázky v rámci Jugoslávie jakožto celku. Tento postoj je vyjádřen také v usnesení ÚV KSJ z října 1935, v němž se sice zdůrazňuje, že komunisté setrvávají na zásadách principu práva národa na sebeurčení s možností odtržení, ale že při jeho uskutečňování nemohou nepřihlížet k mezinárodní situaci. Díky tomuto

Statut jugoslávských menšin mohl být po válce řešen ústavou se zvláštními zákony v rámci konceptu suverenity občanských práv, tedy bez teritoriální artikule politiky práv menšin, přednost však postupně dostalo, alespoň v případě dvou největších jugoslávských menšin – maďarské a albánské – řešení ve formě územní autonomie, byť v obou případech se nejednalo o území obývané pouze těmito menšinami. V případě Vojvodiny nešlo pouze o řešení maďarského problému – maďarská menšina tam je soustředěna především v Báčce – v potaz proto byla brána i skutečnost, že celá oblast je výrazně multietnická a multikulturní a že měla i svůj specifický historický vývoj. I z toho důvodu zřejmě vojvodinská autonomie dostala zpočátku vyšší status než Kosovo a Metochie, kde žila menšina albánská. Problém před válkou největší menšiny německé byl vyřešen, podobně jako v ČSR, jejím odsunem. Autonomní status dostal bezesporu přednost i z hlediska perspektivy poválečného politického sbližování s Maďarskem a Albánií v rámci nové rodiny socialistických zemí, přestože jak maďarská, tak albánská menšina byly během války vůči Jugoslávii podobně neloyální jako menšina německá. V případě Albánie se zejména v Titových plánech zvažovala i možnost jejího včlenění do Jugoslávie jakožto sedmé republiky či provázání obou zemí v jugoslávsko(-bulharsko)-albánské socialistické federaci, v jejímž rámci by se pak otázka Kosova a Metochie nejevila jako problematická. Jugoslávští komunisté se navíc také (a jak se později ukázalo mylně) domnívali, že vzájemné hraniční problémy s okolními státy lze snáze řešit, budou-li mít národnostní menšiny zajištěna všechna svá demokratická práva a bude-li Jugoslávie důsledně dodržovat politiku národnostní rovnoprávnosti. Z pozdějších ústav vyplývalo, že se národnostní menšiny chápou jako zcela rovnoprávné se státopornými jugoslávskými národy s tím, že *„uchovávají svá specifika jakožto součást národa, k němuž náleží, ale jsou zároveň nositeli jeho odlišností, zejména v rovině kulturní, o něž pak rozmnožují tradiční prvky prostředí, v němž žijí“*.

Příslušníci národnostních menšin měli již federální ústavou z roku 1946 (čl. 13) zaručena práva stejná jako příslušníci státoporných národů, včetně ochrany svého kulturního rozvoje a svobodného používání mateřského jazyka (článek 120 ústavy např. zajišťoval právo občanů, kteří nerozumějí jazyku, v němž je vedeno soudní jednání, na překladatele). Např. na Kosovu a Metochii byla zcela zrovnoprávněna srbština a albánština. Ústava ze 7. dubna 1963 do menšinového zákonodárství uvedla nový pojem „národnost“, a vedle již dříve garantovaných práv zakotvila i základní ustanovení o školách pro příslušníky jednotlivých národností a o výuce v jazyce národností.

V souvislosti s pozdějším vývojem srbských autonomií, jejichž status se, počínaje přijetím pozměňovacích federálních ústavních návrhů z roku 1968 a konče schválením nové ústavy v roce 1974, stále více měnil a přibližoval statusu jugoslávských republik, je nutno zdůraznit, že jugoslávská federální ústava zmiňovala možnost vytvářet autonomie i v *„oblastech se zvláštním národnostním složením“* (čl. 111) i jiným republikám. Byla to skutečnost jen logická, neboť poukazovala na to, že podmínky pro vytvoření autonomií jsou i jinde než jen na Kosovu a Metochii a ve Vojvodině. Např. z kulturního hlediska podobně jako Vojvodina

novému postoji přišlo vedení KSJ na myšlenku reorganizace strany na národnostním principu. V jarních měsících roku 1937 tak byly založeny národní stranické organizace – Komunistické strany Slovinska a Charvátska. Z hlediska organizačního zůstala samozřejmě národní stranická vedení podřízena v duchu demokratického centralismu ÚV KSJ, ale jinak vystupovala jako vedení organizací národního charakteru. V tomto vztahu KSJ vůči vlastní organizaci tak, jak tvrdí historik Branko Petranović, bylo možno spatřovat obrysy budoucího federativního uspořádání Jugoslávie. Nová platforma KSJ samozřejmě musela také vyjádřit i právo velkých jugoslávských národnostních menšin – Němců, Maďarů a Albánců – na rovnoprávnost. KSJ tedy zakládala i provinční organizace, v nichž nacházeli uplatnění menšinoví představitelé, a měla koncem 30. let 20. století dvě národní organizace – slovinskou a charvátskou, dále pak provinční či zemské (srch. pokrajinska) organizace Srbska, Černé Hory, Makedonie, Bosny a Hercegoviny, Vojvodiny a Dalmácie a oblastní organizaci Kosova a Metochie. Po celou tuto dobu ovšem KSJ působila v hluboké ilegality a její vliv byl marginální.

mohla mít autonomii Dalmácie či Istrie, z národnostního pak, podobně jako Kosovo a Metochie např. oblasti Liky a Kordunu s většinovým srbským obyvatelstvem. Že ovšem této možnosti jiné republiky „nevyužily“, je věc jiná.

3. Makedonská otázka

byla prakticky již od doby Berlínského kongresu jedním z nejbolestivějších sporů mezi mladými balkánskými státy. Celé složitost makedonské situace nemůže být představena v rámci skript, které se zabývají dějinami druhé poloviny 20. století, pro pochopení meziválečného i poválečného vývoje v této těžce zkoušené oblasti je však nutno stručně zajít alespoň do posledních desetiletí století devatenáctého.

Makedonie se po Berlínském kongresu ocitla v zájmu „maloimperiálních“ úvah jak srbského, tak řeckého, tak také nejmladšího bulharského státu. Všechny viděly možnost svého územního rozšíření právě tímto směrem. Každý z nástupnických států osmanského impéria se totiž mohl ohánět historickým právem na tuto zemi: tvořila ve středověku součást Byzantské říše, byla také, v kratších historických etapách, centrem jak bulharského, tak srbského středověkého státu. Získání Makedonie tak mohlo být jak naplněním řecké „velké ideje“, tak vize obnovení velkého Srbska z dob panování cara Štěpána Dušana, tak, nejčerstvěji, uskutečněním chimérické ideje Bulharska v hranicích jaké byly navrženy ruskou stranou při mírových jednáních s Tureckem v San Stefanu v roce 1878, jež ale byly právě na Berlínském kongresu zamítnuty. Makedonie byla velká země s řadou bohatých měst včetně Soluně, země, v níž žilo vedle sebe slovanské, turecké, řecké, albánské vlašské a židovské obyvatelstvo. Žili v něm vedle sebe pravoslavní křesťané, podléhající jurisdikci cařihradského patriarchátu i patriarchátem neuznaného bulharského exarchátu, muslimové i příslušníci Mojžíšovy víry. Poměrně masivní přítomnost vlašského obyvatelstva nakonec způsobila, že se do makedonské otázky zapojilo také Rumunsko, jakožto „ochránce práv“ románsky mluvících Vlachů (či Cincarů).

Nejpočetnější etnická složka makedonského obyvatelstva – makedonští Slovanské – byla národnostně neuvědomělá, jakkoli se její málopočetná inteligence převážně považovala za Bulhary a podílela se nezanedbatelně také na bulharském národním obrození.

Absence národního uvědomění slovanských (a částečně i řeckých) obyvatel Makedonie byla způsobena neexistencí národní církve, nízkým (často žádným) vzděláním venkovských pravoslavných kněží, chyběním širší vzdělanější vrstvy obyvatelstva a venkoncem i teokratickou formou vlády v osmanské říši, jež traktovala své poddané podle toho, kdo je příslušník jakého náboženství, a nikoli podle toho, kdo hovoří jakým jazykem, a to prakticky až do mladoturecké revoluce na počátku 20. století. Mezi muslimy osmanské říše se ještě ve druhé polovině 19. století neprojevovalo žádné nacionalistické hnutí. Všichni muslimové, ať již byli Turci či Arabové, Kurdi, Albánci či Slované, byli při sčítáních vedeni pouze jako muslimové. Vědomí většiny sultánových poddaných nebylo vytvářeno školou ani armádou, což jsou dvě klíčové instituce, díky nimž moderní státy propagovaly a protlačovaly svoji národní identitu, ale výhradně náboženskou příslušností. Podobně proto i v národnostně nevyhraněných oblastech, jednou z nichž byla právě Makedonie, nebylo ani mezi místním rolnickým křesťanským obyvatelstvem ještě na přelomu 19. a 20. století z větší části známo, kdo je jaké národnosti. V řadě knih nacionálních aktivistů z té doby, ať již bulharských, srbských nebo řeckých, je zachyceno jejich zděšení nad tím, že obyvatelé Makedonie nedokázali odpovědět dokonce ani na otázku, zda jsou Řekové nebo Bulhaři, tedy nad tím, že lingvistické rozdíly mezi natolik vzdálenými filologickými systémy, jako byly místních dialekty řecké a místní dialekty slovanské, byly pro jejich mluvčí naprosto nedůležité (nehledě na tehdy běžnou bilingvnost i vícelingvnost). Na všechny takové a podobné dotazy odpovídali tamní rolníci stejně – my jsme místní pravoslavní křesťané, vysvětlete nám, co to znamená být Řekem nebo Bulharem? Bylo to jakési přednárodní stadium, vycházející z dědictví minulosti. Ani Byzanc, ani Turecká říše totiž nebyly založeny jako říše etnické. Celá staletí v nich lidé nejrozličnějšího etnického původu dokázali udělat velké kariéry pouze tím, že přešli z jedné víry na víru druhou.

Skutečnosti, že Slované v Makedonii (ale také v jižním poříčí řeky Moravy) nemají jasně vyhraněné národní vědomí a jsou tedy jakousi amorfní masou, jež může mýt snadno přetvořena buďto na Bulhary nebo Srby, podle toho, do kterého státu se po (tehdy ještě pouze hypotetickém) rozpadu osmanské říše dostanou, si na počátku 20. století povšiml také srbský etnograf a geograf Jovan Cvijić, jeden z největších znalců Balkánu té doby. Není proto divu, že se tato oblast z tohoto důvodu stávala cílem masivní propagandy bulharských, řeckých i srbských národních aktivistů, manipulujících s národním vědomím (resp. nevědomím) místního obyvatelstva.

Důkazem pro naše tvrzení jsou i statistiky z této doby, popisující národnostní složení obyvatelstva Makedonie: srbská statistika z roku 1889 hovoří o tom, že v Makedonii žije více než 2 milióny Srbů a zhruba 57 tisíc Bulharů! Řecká statistika ze stejného roku uvádí na makedonském území 650 000 Řeků a kolem 450 000 makedonských Slovanů (bez přesné specifikace jejich národnosti), bulharská statistika z roku 1900 tvrdí, že v zemi žije 1 180 000 Bulharů, 228 000 Řeků a 700 (!) Srbů. Statistiky se totálně rozcházejí i v počtu albánského, tureckého a vlašského obyvatelstva. Shodovaly se v jednom: nejvíce obyvatel Makedonie se hlásilo k pravoslaví. Otázkou sporu byla jejich národnost...

Vzhledem k charakteru makedonských dialektů i většinově bulharskému přesvědčení makedonské inteligence, i vzhledem k tomu, že většina slovanského obyvatelstva Makedonie od vzniku bulharského exarchátu v roce 1870 spadala pod jeho jurisdikci, se zdálo, že Bulharsko mělo v řešení „makedonské otázky“ náskok. I založení místního politicko-revolučního hnutí – Vnitřní makedonsko-odrinské⁷² revoluční organizace (VMORO), která si většinově kladla za cíl vytvoření makedonské (a východothrácké) autonomie v rámci osmanské říše, mělo původně bulharskou „pečeť“. Také oficiální bulharská politika počítala s tím, že by případné vyhlášení autonomie definitivně potvrdilo bulharský charakter oblasti a stalo by se předstupněm sjednocení Makedonie s Bulharskem (podle vzoru sjednocení Bulharského knížectví s Východní Rumélií v roce 1885).

Tato bulharská politika byla pro oba zbývající balkánské státy, které také měly s tímto územím své plány, hrozbou, že by pro ně mohla být Makedonie jednoho dne definitivně ztracena, a nutila tedy Řecko a Srbsko vytvářet pro případ rozpadu osmanské říše své vlastní koncepce. Jejich politika nepodporovala autonomistické makedonské hnutí, snažila se spíše rozdělit Makedonii na sféry vlivu, podle nichž by pak země byla ve vhodné chvíli rozparcelována mezi všechny tři státy tak, aby byla zachována jakási rovnováha balkánských sil. A vzhledem k tomu, že dělení Makedonie by nutně muselo přihlížet také k národnostním poměrům, vyvíjelo také Srbsko i Řecko v oblastech svého potenciálního záboru usilovnou osvětovou činnost, zaměřenou na „nevyhraněné“ slovanské obyvatelstvo. Vznikaly tak nejrůznější kulturní spolky: na počátku 20. století působilo v Makedonii vedle většinových bulharských škol také 220 škol řeckých a 200 srbských. Makedonie se stala cílem společných diplomatických hrátek balkánských států s osmanskou říší, ale zároveň i příčinou třenic mezi na Makedonii aspirujícími státy, do nichž vstupovaly a mocensky zasahovaly také evropské velmoci. Konečným výsledkem všeho toho byla přeměna Makedonie v arénu politických, diplomatických, ale i ozbrojených bojů. Podle některých údajů jen v roce 1907 v Makedonii působilo 110 bulharských, 80 řeckých, 30 srbských a 8 rumunských (s převahou vlašského obyvatelstva) ozbrojených čet, nepočítaje v to loupeživé čtyři albánské nebo národnostně smíšené. Makedonii, největší zbytkové území osmanské říše v Evropě, tak zachvátila naprostá anarchie. Stala se nejhorším místem pro život v celé Evropě. Fakt, že se na skutečné zájmy makedonského

⁷² Odrin je bulharský název největšího tureckého města východní Thrákie – Edirne. Zejména severní oblasti východní Thrákie v té době byly v podstatě kompaktně osídleny bulharským obyvatelstvem, proto tedy slovo „odrinská“ v názvu organizace. Po druhé balkánské válce zůstalo toto území v rámci osmanské říše a většina bulharského obyvatelstva se odtud buďto dobrovolně, nebo pod tlakem vystěhovala do Bulharska. V současnosti je toto území etnicky čistě turecké.

obyvatelstva nikdo neptal, nepřekvapí, stejně jako skutečnost, že se makedonská problematika nakonec stala i jáblkem sváru křehkého protitureckého spojení balkánských států v první balkánské válce v roce 1912 a vyústila v mezispojenceckou válku, jejímž výsledkem bylo rozdělení Makedonie na tři nesouměřitelné části, v nichž každá ze stran prováděla svoji usilovnou nacionalizační politiku. Největší díl Makedonie získává paradoxně Řecko, které v něm provádí usilovnou helenizační politiku, aniž by přiznávalo jakákoli národnostní práva slovan-skému i albánskému makedonskému obyvatelstvu. Z vardarské Makedonie se stává „Staré Srbsko“, Bulharsko, jež přes nejlepší výchozí pozici získalo nejmenší část Makedonie, kypí revanšistickými náladami, které je v obou světových válkách přivedou na „špatnou“ stranu konfliktu...

Rozdělení Makedonie na tři části přivedlo bezprostředně po konci první světové války levicové síly v makedonském hnutí k názoru, že Makedonii je nutno sjednotit v jejích geografických hranicích a poskytnout jí nezávislost v rámci balkánské federace, jejíž nárys byl vypracován socialistickým hnutím již v posledních desetiletích 19. století. Pravé křídlo v Bulharsku obnovené makedonské revoluční organizace ale hovoří pouze o připojení Makedonie k Bulharsku. V jeho pojetí byla pirinská část Makedonie jedinou oblastí historické Makedonie, kde již bylo dosaženo konečného cíle, totiž osvobození bulharského obyvatelstva, neboť jiné podle něj v Makedonii nežilo, a jeho spojení s Bulharskem. Obnovené hnutí pirinskou (tedy bulharskou) oblast prakticky zcela ovládalo a učinilo si z ní svoji základnu pro akce svých čet vůči jugoslávským orgánům ve vardarské Makedonii, částečně však tyto čtyři zasahovaly i do egejské, tedy řecké části historické Makedonie. Proti bulharským četám se ve vardarské Makedonii formovaly srbské kontračety a také trestné výpravy jugoslávských pořádkových sil. Makedonie se tak znovu stává dějištěm krvavých střetů a nemilosrdných bojů. Přitom klid nebyl ani v pirinské Makedonii, neboť makedonské hnutí v Bulharsku se záhy atomizovalo do několika sekcí, které se navzájem potíraly stejně nemilosrdně, jako vystupovaly proti jugoslávským mocenským orgánům.

Když se ukázalo, že z hlediska mezinárodně právního bude do budoucna jen stěží možné připojit řeckou a jugoslávskou část Makedonie k Bulharsku, vypracovala frakce makedonské organizace vedená Ivanem „Vančem“ Michailovem novou strategii, podle níž by se měla Makedonie stát nezávislým státem. Michailov si mimochodem představoval samostatnou Makedonii jako mnohonárodnostní stát, s tím, že pojem Makedonec by vlastně znamenal totéž, co Švýcar. Pro splnění tohoto cíle ale jeho frakce používala všechny dostupné prostředky, což ovšem pro ni v té době byly pouze prostředky násilné – ozbrojené čty, atentáty (včetně úspěšného atentátu na jugoslávského krále Aleksandra v roce 1934), základny na italském a albánském území, kontakty s charvátskými ustašovci i s Kominternou, vraždy oponentů... S rozvratným působením makedonských organizací na svém území se nakonec rozhodla udělat konec i bulharská vláda, vzešlá v roce 1934 z jednoho z četných státních převratů. Své pozice tyto organizace ale postupně ztratily díky svému nevybíravému násilí i mezi obyvatelstvem v samotné vardarské a egejské Makedonii, jakkoli vystavenému silnému srbskému a grekizačnímu tlaku. Zejména ve vardarské Makedonii pak začala mezi slovanickým obyvatelstvem, které poznávalo, že nic dobrého nepřichází ani z Bulharska, ani ze srbské (jugoslávské) strany, postupně klíčit idea makedonismu, spočívající v přesvědčení o vlastní národní svébytnosti. Tato idea byla poprvé formována již v 80. letech 19. století srbským diplomatem Stojanem Novakovićem, za jejího pravého zakladatele je však považován Krste Petkov Misirkov, který své názory o svébytnosti makedonského národa sepsal v publikaci *O makedonských záležitostech*, vydané v roce 1903 v Petrohradě.⁷³

Proti pojetí makedonských Slovanů jako Bulharů (nebo Srbů) nově vystoupila také Kominternu. Ta se na svém sedmém kongresu v roce 1935 přiblížila myšlenkám makedonis-

⁷³ Zaslouhou Ivana Dorovského byla tato publikace přeložena v roce 2012 také do češtiny (MISIRKOV, Krste: *O makedonských záležitostech*, Brno 2012) a stala se tak nepostradatelným studijním materiálem.

mu a vyhlásila, že Makedonci (myšleno tím makedonští Slované), jsou podle všech marxisticko-leninských kritérií samostatným národem. Její stanovisko bylo od té doby závazné pro všechny komunistické strany, a tedy i pro stranu jugoslávskou, bulharskou a řeckou. Komunistické strany ve všech třech balkánských státech sice v té době působily v hluboké ilegalitě, nicméně pro budoucí konstituci makedonského národa se právě toto komunistické pojetí nakonec ukázalo jako naprosto rozhodující. Neustálé boje o převahu, povstání, četnické hnutí, propaganda, emigrace a vystěhovávání obyvatelstva z jednoho státu do druhého, to vše učinilo z myšlenky makedonismu, rozvíjené od poloviny 30. let komunistickými stranami, přitažlivou a spásnou alternativu vůči nacionalismu a imperiálním aspiracím zájemců o makedonskou kořist.

S ideou makedonismu vstupovaly balkánské komunistické strany do dějů druhé světové války a nic na ní nezměnila ani skutečnost, že v roce 1941 Bulharsko jako německý spojenec na tři roky získalo prakticky celou historickou Makedonii do své moci. Jakkoli grandiózní bylo bulharské kulturní úsilí ve válečné Makedonii, nedokázalo již dostatečně přesvědčit makedonské obyvatelstvo o upřímnosti svých cílů. Tím spíše, že s postupující dobou byla země stále více (a mnohem více než „staré“ Bulharsko) zatěžována povinnými dodávkami, rekvizicemi a představitelé nové státní moci dokázali svou zkorumpovaností a násilnictvím postupně odradit i ty, kteří bulharskou správu v počátcích nadšeně vítali. Idea makedonismu, prosazovaná levicovým odbojem, postupně vítězila...

Druhé zasedání AVNOJ v listopadu 1943 proklamovalo, jak jsme již objasnili na jiném místě těchto skript, vytvoření jugoslávské federace, jejíž nedělitelnou federální součástí měla být i Makedonie. Původním cílem jugoslávských komunistů ovšem byla federální jednotka daleko větší, než ta část Makedonie, která byla před válkou součástí jugoslávského království. Měli na mysli sjednocení i egejské a pirinské Makedonie. Nesoulad starého srbsko-bulharského sporu o Makedonii se tak vloudil i do jinak poměrně bezproblémového vztahu mezi jugoslávskou a bulharskou komunistickou stranou, neboť bulharská strana se, řekněme z pochopitelných důvodů, s tímto myšlením svých jugoslávských soudruhů neztotožnila. V prosinci 1943 proto předložila návrh na vytvoření nezávislé Makedonie v jejích historických hranicích. Jugoslávská koncepce ovšem získává podporu Moskvy, takže předseda bulharské strany bývalý generální tajemník v té době již rozpuštěné Kominterny Jiří Dimitrov nařizuje bulharským komunistům solidarizovat se závěry AVNOJ z Jajce. V souladu se závěry zasedání AVNOJ agitují vyslanci jugoslávských komunistů za svůj cíl i v egejské Makedonii, jakkoli tamní etnická situace již byla pro podobné cíle zcela neadekvátní. Jugoslávští komunisté v té době proto zřejmě zveličovali počet slovanských Makedonců v egejské Makedonii (hovoří se o více než 300 000, řecké údaje naopak dokazovaly, že v egejské Makedonii žije pouhých 40 000 „slavofonních Řeků“).

Poválečné hranice se na Balkáně nakonec kvůli Makedonii neměnily. Makedonismus se ale stal oficiální státní politikou nové Jugoslávie a do rezoluce Informbyra v roce 1948 také Bulharska, neboť stále hlubší spolupráce J. Broze Tita a G. Dimitrova na vytvoření „balkánské socialistické federace“ předpokládala sjednocení alespoň pirinské a vardarské Makedonie. Rezoluce Informbyra a bulharské setrvání na straně Stalina ovšem tento krok znemožnila. Makedonská státnost se tak rozvíjí pouze v rámci jugoslávské komunistické federace. A to se všemi z toho plynoucími konsekvencemi, z nichž nejdůležitější bylo postupné konsolidování slovanského obyvatelstva vardarské Makedonii jakožto samostatného a svébytného národa s vlastním jazykem, vyvíjejícího se ve vlastní republice v rámci federální socialistické Jugoslávie.

Naopak v Bulharsku po usilovné „makedonizaci“ pirinské Makedonie, kdy byli za Makedonce prohlašováni i ti, kteří se již dávno cítili být Bulhary, a v oblasti byly otevírány školy s výukou ve vznikající spisovné makedonštině, docházelo po rezoluci Informbyra k postupnému omezení „promakedonské akce“. Nicméně ještě v roce 1956 se v pirinské ob-

lasti 67 % obyvatelstva prohlašuje za Makedonce. Kurz, který zaujímají bulharští komunisté, se proto s touto situací vyrovnává po svém. V roce 1963 je na březnovém plénu Ústředního výboru Bulharské komunistické strany zformulováno stanovisko, že v Bulharsku nikdy nežilo a také nežije slovanské obyvatelstvo s nebulharským národním vědomím. Proto také nemůže být obyvatelstvo pirinské oblasti nějakou makedonskou národnostní menšinou. Závěry pléna šly tak daleko, že formování makedonské národnosti ve vardarské Makedonii bylo označeno za „denacionalizaci bulharsky cítícího obyvatelstva“. Na stranické závěry reagovala vzápětí i bulharská vědecká obec, která dokazovala správnost bulharských postojů v „makedonské otázce“. Tyto tendence samozřejmě čas od času zhoršovaly politické bulharsko-jugoslávské vztahy, nikdy však tak dramatickým způsobem, jako v minulosti. Spory o charakter obyvatelstva v historické Makedonii tak zůstávaly spíše doménou vědeckých kongresů a sdělovacích prostředků, které nicméně dokázaly formovat názory obyvatelstva v žádaném směru. Ještě v roce 1985 přesvědčoval vůdce bulharských komunistů Todor Živkov Michaila Gorbačova o tom, že jak ve vardarské, tak v egejské Makedonii žijí Bulhaři. To ovšem již v té době bylo pouze zbožným přáním. Po čtyřiceti letech existence jugoslávské makedonské republiky bylo tamní obyvatelstvo již ve své většině zcela ztotožněno se svojí makedonskou národností. Ani v egejské Makedonii by se zbytky tamního slovanského makedonského obyvatelstva, kdyby mohly, jistě neprohlásily za Bulhary. Nemohly a nemohou se ovšem prohlásit ani za Bulhary, ani za Makedonce, protože na rozdíl od muslimské menšiny v západní Thrákii, která má své společenské organizace a účastní se politického života Řecka alespoň tak, že v řeckém parlamentu pravidelně zasedají nejméně tři příslušníci muslimské menšiny (kteří ovšem kandidují na kandidátkách řeckých politických stran, neboť strany organizované na menšinovém nebo náboženském základě jsou v Řecku zakázané), řecký stát na svém území takovéto menšiny neuznává a „nezná“.

Ať už tak, či onak, spor, či byla (a čím je) Makedonie zůstal, v nevyhrocené podobě, přítomen ještě v posledních desetiletích 20. století. Jednalo se však již fakticky pouze o Makedonii vardarskou. Tento spor však, po rozpadu Jugoslávie, ustoupil novým výzvám: samostatná Republika Makedonie musí čelit řeckému bojkotu svého jména, a obává se o svou celistvost, protože její albánské obyvatelstvo, jež dnes žije souvisle v celé západní Makedonii a s nímž ve výše popsaných sporech nikdy nikdo nepočítal, se hlásí o své sebeurčení tak rasantně, že ohrožuje samotnou existenci nového samostatného makedonského státu. A pomoc Makedonie paradoxně získává od svých slovanských sousedů, kteří až donedávna jakoukoli makedonskou svébytnost odmítali. Nic na tom nemění skutečnost, že je tato teze mezi obyvatelstvem jak v Bulharsku, tak v samostatném Srbsku stále poměrně rozšířena.

4. Geneze muslimského národa v Jugoslávii

Jediná federální jednotka, která byla vytvořena na základě rozhodnutí AVNOJ v Jajci, a byla vymezena jako „vícenárodní“ republika, byla Bosna a Hercegovina. Tato historická země se svébytným vývojem i v rámci osmanského impéria byla totiž mnohonárodnostním celkem, v němž žilo jak srbské tak, v menší míře, také charvátské etnikum a kromě něho i velmi početná, téměř padesátiprocentní populace slovanských muslimů, národnostně nevyhraněných, nicméně jasně si uvědomujících svoji odlišnost. Již výše jsme upozornili na snahy chápat slovanské muslimy jako poislámštěné Srby či Charváty, ustašovská ideologie dokonce oprašovala staré teorie Ante Starčeviče o slovanských muslimech jako „nejčistších Charvátech“. Pokud jde o přiznání „muslimské“ svébytnosti, zasedání AVNOJ ponechávalo tuto otázku otevřenou. Otázka slovanských muslimů ostatně nebyla aktuální pouze pro Bosnu a Hercegovinu. Velice početná slovanská muslimská komunita žila také na území bývalého osmanského novopazarského sandžaku, o němž se ostatně uvažovalo také jako o potenciální autonomní oblasti, nakonec však zvítězil názor o jeho rozdělení mezi Srbsko a Černou Horu tak, jak bylo toto území rozděleno již po první balkánské válce. Slovanští muslimové žili i na území Metochie a v Makedonii, kde byli označováni jako Torbeši. V poskytnutí „státnosti“ Bosně a Hercegovině tak jugoslávští komunisté, jak zdůrazňuje přední znalec této problematiky L. Hladký, bylo hodně pragmatického uvažování o tom, že takto bude vyřešen jak spor mezi Srby a Charváty o právo na Bosnu a Hercegovinu (podle toho, byli-li její obyvatelé považováni více ze Srby nebo za Charváty), tak zároveň posíleno jugoslávské přesvědčení tamních muslimů, jejichž komunita byla na bosenské prostředí úzce vázána.

Komunistická Jugoslávie tak byla kromě zrodu makedonského národa také svědkem postupného přerodu slovanského muslimského obyvatelstva, které původně cítilo pouze svoji konfesijní odlišnost, ve specifické etnikum s vlastním národním vědomím. Jakkoli byla Jugoslávie komunistickým státem prosazujícím ateistickou výchovu a potlačující náboženské přesvědčení svých občanů, vyvíjelo se totiž postupně u mladé muslimské komunistické inteligence vědomí svébytnosti bosenské muslimské komunity nezaložené pouze na víře, ale i na historii a kulturní odlišnosti. Při sčítání obyvatelstva se tak v Jugoslávii v roce 1961 poprvé objevila také rubrika Muslim – etnická příslušnost, kdy bylo slovo muslim psáno s velkým M. Vymezení slovanských muslimů jako svébytného národa se poprvé dostalo do federální ústavy s doplňky v roce 1971 a nová (konfedační) jugoslávská ústava z roku 1974 již definovala Bosnu a Hercegovinu jako společenství národů Muslimů, Srbů a Charvátů. Jako Muslimové se při sčítáních deklarovali i slovanští obyvatelé sandžaku na srbské i černohorské straně i v Makedonii či na Kosovu a Metochii. Název muslim, jakkoli označující příslušníka islámské víry, tak v Jugoslávii získal i jiné konotace a k muslimské národnosti se přesvědčeně hlásili i ateisté. V 70. letech tak již byli slovanští muslimové v Jugoslávii nezpochybnitelným národem.⁷⁴

K rozštěpení jednotného muslimského jugoslávského národa došlo v souvislosti s rozpadem Jugoslávie. Ve víru občanské války v Bosně a Hercegovině totiž rozhodlo shromáždění představitelů muslimského politického, kulturního i náboženského života, které se konalo 26.–27. září 1993, aby bylo nadále pro označování muslimské komunity v této zemi používáno etnonymum Bošnjaci (česky je toto etnonymum nutno překládat jako Bosňáci; od toponyma Bosna odvozené slovo Bosňan pak označuje všechny obyvatele Bosny a Hercegoviny, bez rozdílu národnosti). S tímto označením se ztotožnili také muslimové v srbské části bývalého novopazarského sandžaku, zatímco v jeho černohorském dílu část tamní muslimské komunity zůstala u etnonyma Muslim. Výrazným znakem bosňáckého národa je ijekavská varianta bývalého srbocharvátského jazyka, obsahující také četné turcizmy a arabismy. Pro

⁷⁴ Více o tom viz HLADKÝ, Ladislav: *Bosenská otázka v 19. a 20. století*. Brno 2005.

posílení národního vědomí Bosňáků začal být také jazyk, jímž hovoří, vydělován jako svébytný, a je dnes v Bosně a Hercegovin nazýván jako jazyk bosňáckým (bosňáčtina). Právě jazyková charakteristika bosňáckého národa přispěla k tomu, že se s etnonymem Bosňák nemohli ztotožnit muslimové makedonští, hovořící pochopitelně dialekty makedonskými a školským systémem vychovávaní ve spisovné makedonštině, způsobila také krizi identity slovanských muslimů žijících na Kosovu.

Kosovská muslimská menšina, žijící v okolí Prizrenu a čítající dnes zhruba 40 000 obyvatel, hovoří v běžné řeči makedonským dialektem, školním systémem ovšem byla vychovávána v srbské (ekavské) variantě bývalého srbocharvátského jazyka. V současné době se prakticky z nezbytnosti byla nucena identifikovat s bosňáctvím, jehož jazyk je pro ni ale de facto cizí. Problémy s identitou existují i v nejnižnějším kosovském okrese, Dragaši, nacházejícím se na trojmezí Kosova, Makedonie a Albánie. Toto území je známější pod názvem Gora. Do roku 1999 se zdejší obyvatelstvo identifikovalo s muslimskou národností, s tím ovšem, že pro ně byla rozhodující jejich regionální příslušnost k území Gory a sami se proto nazývali Goranci, popř. Gorani. Gorané, jakkoli hovořící podobným dialektem jako muslimové z okolí Prizrenu, v podstatě bez výhrad přijímali srbský ekavský vzdělávací systém. Tato skutečnost se ale výrazně změnila po roce 1999 a vydělení Kosova z rámce srbského státu. Mezi Gorany se v této době začali angažovat aktivisté bosňáctví, čehož výsledkem je rozdělení místního obyvatelstva na příznivce bosňáctví a autochtonního „goranství“. „Bosňáci“ se tedy samozřejmě vzdělávají v bosňáckém jazyce, jehož výuka je podporována ze Sarajeva, zatímco zastánci „goranství“, se nadále přidržují srbského ekavského výukového programu a jsou placeni i podporováni z Bělehradu, ovšem např. ve svém rádiu, v novinách či na svém oficiálním webu používají svůj rodný dialekt...

5. Černohorská otázka

Území Černé hory se jak v rámci středověkého srbského státu, tak v rámci Osmanské říše vyvíjelo vždy specificky. Její jádrové území navíc prakticky mělo i v dobách největšího rozkvětu osmanského panství v Evropě jistá, jinde v říši nemyslitelná privilegia. Vazby s říší se postupně stále více rozvolňovaly, takže od konce 17. století můžeme hovořit o vzniku jakési novodobé, s postupující dobou stále méně zpochybnitelné státnosti. V čele tohoto státu ve státě stála panovnicko-biskupská dynastie Petrovićů, pocházejících původně z malé vsi Njeguše, rozkládající se na horském plató pod legendárním černohorským Lovčenem. Černohorská státnost byla nakonec uznána všemi velmocemi v roce 1878. Úspěšný staletý vzdor mocné osmanské říši plnil obyvatele Černé Hory vědomím hrdosti a jisté výlučnosti a dopomohl i vzniku specifického válečnického etického kodexu, jež velice trefně charakterizoval ve svém dílku *Příklady lidství a junáctví* (Primjeri čojstva i junaštva, 1903) jeden z poslední skutečně epických černohorských hrdinů, Marko Miljanov Popović.

Černohorská hrdost a výlučnost pod dynastií Petrovićů postupně přerůstala do vědomí svébytné černohorské identity. To se ovšem týkalo pouze pravoslavného černohorského obyvatelstva. Pravoslaví (byť často spíše pouze tradiční a tušené než žité), jazyk i povědomí o středověké státnosti ovšem zároveň Černohorce zároveň identifikovalo jako Srby, jak o tom ve svém díle ostatně hovoří i nejvýraznější postava černohorské státnosti 19. století, vladyka (kníže a zároveň pravoslavný metropolita) Petar II. Petrović Njegoš i nejdéle panující (a poslední) černohorský panovník Nikola, od roku 1910 s královským titulem. Skutečnost, že Černohorci jsou větví srbského národa, byť specifickou, byla v Černé Hoře dlouho obecně přijímána. V druhé půli 19. a v prvním desetiletí 20. století se tak běžně hovořilo o tom, že na Balkáně existují dva srbské státy se dvěma srbskými panovnickými dynastiemi. Srbská národní ideologie, zrozená v srbském knížectví i mezi srbskou diasporou v habsburské monarchii, hovořící o sjednocení všech Srbů rozptýlených v různých státních celcích v jednom státě, a její protagonisté ovšem pro existenci dvou „srbských“ států nacházela stále menší pochopení. Opozice proti ní naopak zdůrazňovala a hájila černohorské tradice.

Spolupráce obou „srbských států“ nicméně vyústila ve vítězné balkánské války, výrazné rozšíření území i osvojení a rozdělení „svaté srbské země Kosova“, ovšem také ve spolupráci a rozvrat obou států během Velké války. Slabá pozice černohorské emigrační vlády, jejíž armáda byla poražena (mj. bráníc ústup srbské armády přes Albánii) a nestačila se stáhnout ze země, poté otevírala stále více cestu úspěšné srbské politice, zosobněné v postavách premiéra Nikoly Pašiče a prince regenta Alexandra Karadjordjeviće, podpořené neporaženou, byť zdecimovanou armádou, která se, po ústupu a zotavení na ostrově Korfu znovu zapojila do bojů na soluňské frontě.

Úspěšná srbská agitace spolu s nezájmem vítězných mocností o Černou Horu jako takovou nakonec vyústila v roce 1918 v připojení Černé Hory k novému státu Království Srbů, Charvátů a Slovinců, s nímž se ovšem pojila i násilná eliminace prakticky všech elementů černohorské svébytnosti. Pronásledování přívrženců černohorské státnosti, které nakonec vyústilo i v neúspěšné ozbrojené povstání proti unitaristickým srbským snahám, přispělo k větší polarizaci černohorské společnosti na ty, kteří spojení se Srbskem v novém státě přivítali, a na jeho odpůrce, která Černou Horu od té doby neopustila. Jak píše ve svých stručných dějinách Černé Hory přední znalec černohorské problematiky František Šístek, „*ve svých důsledcích tak neprozřetelné tvrdé potlačení černohorské politicko-kulturní individuality urychlilo nacionální emancipaci Černohorců, jejichž národní vědomí plně dozrávalo, podobně jako v případě Makedonců a bosenských Muslimů, až po vzniku jugoslávského státu*“.

Je zajímavé, že podobně jako v případě Makedonie a Makedonců se v „černohorské věci“ (nejprve s cílem rozbití „buržoazní Jugoslávie“, později stále zřetelněji pod heslem federalizace Jugoslávie) začala angažovat komunistická strana, která, jak jsme viděli již výše,

od roku 1937 razila tezi o pěti jihoslovanských národech. Jakkoli v Černé Hoře prakticky neexistoval proletariát, způsobila evidentně i tato myšlenka pozoruhodnou situaci, a totiž, že procentuálně (ve vztahu k počtu svých obyvatel) již před válkou měli Černohorci v jugoslávské komunistické straně největší zastoupení. Mimořádně surová a krvavá občanská válka v Černé Hoře, která po její okupaci vzplála zároveň s národně osvobozenecím bojem, kdy na jedné straně stáli komunisté, na druhé pak oddíly četníků, jejichž černohorské vedení ve své většině zastávalo srbské, resp. velkosrbské pozice, nakonec způsobila, že se na stranu komunistických partyzánů, zejména poté, co, II. zasedání AVNOJ rozhodlo o poválečné federalizaci země a vytvoření černohorské republiky, přidalo i množství umírněných tradičních zastánců černohorské státnosti a suverenity, kteří by jinak ke komunistické straně jen stěží našli cestu.

Existence černohorské republiky v rámci federativní komunistické Jugoslávie odstranila největší meziválečné a válečné nacionalistické výstřelky, zároveň však nepopíratelně u části obyvatelstva vytvářela, spolu s důrazem na černohorské tradice, stále větší povědomí o existenci svébytného černohorského národa, zcela rovnoprávného s národem srbským (či charvátským). Na druhé straně část černohorské intelektuální elity, žijící v Srbsku, jež zastávala (a zastává) významné politické a vědecké funkce jak na úrovni jugoslávské, tak také srbské, sehrála naopak významnou roli v probouzení srbského nacionalismu od konce 70. let 20. století a stala se výrazným nositelem ideologie srbství a nesmiřitelným kritikem snah o emancipaci černohorského národa.

Rozpad Jugoslávie tuto krystalizaci jen urychlil. Po patnáctileté epizodě srbsko-černohorské státnosti (nejprve ve formě tzv. zbytkové Jugoslávie pojmenované jako Svazová republika Jugoslávie, po pádu režimu Slobodana Miloševiče jako volné unie Srbska a Černé Hory) vyhlásila Černá Hora po referendu v roce 2006 nezávislost. Referendum, v němž se jen mírná nadpoloviční většina voličů rozhodla pro černohorskou samostatnost, se tak prakticky stalo také ukazatelem etnického vědomí Černohorců. Pro samostatnost z větší části hlasovali ti, kteří se pokládají za příslušníky samostatného černohorského národa (a také drtivá většina významných černohorských národnostních menšin – Muslimů-Bosňáků, Albánců a Charvátů), proti ní ti, kteří se cítí být Srby. Snaha po definitivním rozchodu se „srbstvím“ ovšem, podobně jako v jiných případech bývalé Jugoslávie, ústí často do kontroverzních činů, jako je prosazování nového samostatného černohorského jazyka či zdůrazňování těch historických faktů, které hovoří ve prospěch existence černohorského národa jako takového a naopak zamlčování historických skutečností, které nemluví v jeho prospěch. Vznik samostatné černohorské církve, jakkoli kanonicky zdůvodnitelný, vedl k náboženskému rozkolu se Srbskou pravoslavnou církví (a potažmo se všemi dalšími kanonickými pravoslavnými církvemi). Černohorská společnost je tedy zatím národnostně poměrně nesmiřitelně rozdělena, což se pochopitelně projevuje i na politické úrovni. V Srbsku vyvolal odchod Černé Hory rozporuplné reakce, od nacionalistické hysterie až k naprosté lhostejnosti. Nebudeme však daleko od pravdy, jestliže řekneme, že většina srbské společnosti včetně intelektuální elity se s osamostatněním Černé Hory nesmiřila, snahy o emancipaci černohorského národa s jejími projevy filologickými, historickými i náboženskými pak jsou z její strany šmahem odsuzovány, ostouzeny či dokonce zesměšňovány...

6. Kosovská otázka: Demografická exploze albánské komunity

V roce 1912 změnilo území dnes nazývané jako Kosovo, jehož teritoriální rozvoj jsme popsali v pozn. 5 těchto skript, po více než 450 letech svého vládce. Stalo se tak po vítězné válce koalice mladých balkánských států, které se v průběhu 19. století vydělily z mnohasetleté příslušnosti k osmanské říši. Rozdělily si jej mezi sebe vítězné Srbské království a Království Černá Hora.

Kosovo mělo a dodnes má pro Srby mytologický význam, který je spojen zejména s ústřední událostí celé srbské historie, za níž je považována bitva proti osmanským Turkům na Kosovském poli v roce 1389. Dodnes sice není zřejmé, byla-li tato bitva srbskou porážkou, její výsledek také neznamenal konec srbské středověké státnosti. Nicméně smrt, kterou přinesla velké části srbské aristokracie a také knížeti Lazarovi, tehdejšímu vládcí největšího ze srbských knížectví, přispěla již bezprostředně po bitvě ke vzniku tzv. kosovské legendy a kosovského mýtu. Mýtu, jenž pak po další staletí tvořil pilíř, na němž stálo srbské národní vědomí. Mýtu na jedné straně transcendentálního, ukazujícího hrdinské rytíře, kteří si při biblické volbě mezi Královstvím Božím a královstvím pozemským, před níž je postavila historická situace, vybrali namísto pomíjejícího světské slávy věčný život v Boží milosti a šli proto vědomě do předem ztracené bitvy, aby položili svůj život za ochranu křesťanské víry. Na straně druhé pak spočívajícího ve víře, že Kosovo, v bitvě ztracené, bude opět osvobozeno a stane se centrem novodobé srbské státnosti. Tuto mytologickou rovinu doplňoval a doplňuje také fakt, že v této oblasti je zachována celá řada srbských středověkých klášterů a chrámů, včetně stáletého sídla patriarchátu srbské autokefální pravoslavné církve v klášteře nedaleko města Peć, takže oblast je především srbskou pravoslavnou církví považována za „centrum srbské duchovnosti“.

Oba „srbské“ státy ale v roce 1912 získaly území, které se diametrálně odlišovalo od toho ve století čtrnáctém. Během staletí osmanské vlády se v něm totiž významně změnila etnická situace. Problém spočíval v tom, že Kosovo v té době považovalo za svůj nezcizitelný domov i tehdy na něm většinově žijící obyvatelstvo albánské. Navíc právě z Kosova vycházely albánské národně obrozené snahy o sjednocení „albánského etnického prostoru“ do jednoho státního celku.⁷⁵

Jádrové albánské území sice leží západněji, v horských oblastech severní Albánie a přilehlém hraničním pásu Černé Hory, Albánci však žili menšinově v oblastech západního Kosova (tedy Metochie) i v dobách středověkého srbského státu a jejich podíl zde postupně vzrůstal. K výraznější albánské přítomnosti na Kosovu ale dochází až v druhé půli 17. století, poté, co část původně římskokatolických severoalbánských kmenů přijala islám a takto v rámci muslimského teokratického osmanského státu zvýhodněna kolonizovala oblasti Kosova. Stalo se tak i v souvislosti s odchodem části srbského obyvatelstva během tzv. velkého stěhování Srbů koncem 17. století. Další etnické komponenty na Kosovu byly vždy marginální. Srbské a v poslední třetině 19. století i albánské národní obrození si vytvořilo své národní ideologie o jednotném etnickém prostoru všech Srbů, resp. všech Albánců (hovoří se v této souvislosti o ideologii Velkého Srbska nebo Velké Albánie), které se začaly střetávat právě na

⁷⁵ První národně uvědomovací proces je v albánském kosovském prostředí spjat s tzv. Albánskou nebo Prizrenskou ligou, která vznikla jako reakce na dramatické události protitureckých povstání v letech 1875–1878, kdy srbská armáda poprvé po staletích opět pronikla na území Kosova, které sice byla nucena opět vyklidit, v trvalé moci srbského knížectví však zůstala větší část jižního Srbska s Niší, Leskovcem a Vranje. Toto prvé albánské politické seskupení vedlo boj za znemožnění anexe albánského etnického prostoru ze strany sousedů. Po obsazení jižního Srbska odtud byly vyhnány tisíce Albánců právě do Kosova, což toto politické úsilí Albánců ještě posílilo. V pozdějších letech ovšem začalo být ligistické hnutí svými ambicemi nebezpečně samotné turecké vládě a proto bylo rozprášeno, nicméně jeho myšlenka již zůstala v albánském prostředí trvale přítomna.

Kosovu. Proto se tato oblast již koncem 19. století a po celé dvacáté století stává svědkem snahy o dominanci jednoho nebo druhého etnika. Na počátku 20. století se tedy jednalo o oblast, kterou obě v ní dominující etnika považovala za své nezcizitelné území a již ve svých národních, resp. národně romantických ideologiích dodávaly a dodávají transcendentální charakter. Snaha o definitivní etnické ovládnutí území v takovém případě vede k politickým strategiím, které obvykle nelze nazvat demokratickými. Srbsko-albánský střet o Kosovo je bolestivou skutečností již více než sto let. Skutečností, při níž hrají více než jinde na Balkáně velice výraznou roli také demografické procesy.

V roce 1913, poté, co se oblast i oficiálně stala součástí Srbského a Černohorského království, v ní podle některých údajů žilo 497 455 obyvatel. Po první světové válce území připadlo do nově vzniklého Království Srbů, Charvátů a Slovinců. Kosovo v něm netvořilo samostatný územní celek, takovým ostatně nebylo nikdy v historii. Při prvním sčítání po Velké válce, které se uskutečnilo v roce 1921, lze pro Kosovo dojít k počtu 439 010 obyvatel, což bylo o 58 445 lidí méně než v roce 1913. Takovéto číslo, jdoucí až do jednotek, ale jen stěží můžeme označit jako přesné, a to nejen kvůli možným chybám při transponování, ale také kvůli tomu, že při prvním sčítání jugoslávského obyvatelstva v roce 1921 probíhalo na Kosovu kačacké povstání⁷⁶ proti nové státní moci, a povstalci tedy jen stěží mohli být do sčítání zahrnuti. Z uvedeného počtu činili téměř 66 % Albánci převážně islámského sunitského vyznání, ale marginálně také ti, kteří vyznávali „starou albánskou víru“, tedy katolicismus římského ritu.

Ukázali jsme již výše, že národnostní menšiny a menšinová náboženská společenství byla v Jugoslávii po celou dobu její meziválečné existence brána jako nutné zlo, jež je pokud možno třeba eliminovat. Albánské komunity se to týkalo tím spíše, neboť byla považována za menšinu nejméně loyální, což ostatně prokázala i výše uvedeným povstáním. Po válce se k takovéto „eliminaci“ zdála být vhodná příležitost. Všude v okolí Jugoslávie totiž docházelo k masovým přesunům obyvatelstva za pozhnutí velmocí... I v Jugoslávii proto byl po celé meziválečné období přítomen tlak na vysídlení neslovanského muslimského obyvatelstva, nikdy však nedosáhl té intenzity, jíž byl veden v sousedních balkánských státech. Jiným způsobem, jak změnit pro jihoslovanský stát nepříznivé neslovanské etnické složení obyvatelstva Kosova, měla být kolonizace území s albánskou většinou slovanským obyvatelstvem. Ta, ač prosazovaná nejvyššími vládními kruhy, ale nebyla příliš úspěšná. Do 6. dubna 1941, kdy na Jugoslávii zaútočila vojska Osy, bylo na Kosovu podle nejnovějších výzkumů usídleno kolem 13 706 rodin kolonistů, mezi nimiž ovšem nebyli jen Srbové a Černohorci, ač jich pochopitelně bylo nejvíce (zhruba 45 000), ale také Charváti (4 500), Slovinci, Rusíni, bělogvardějská ruští emigranti a dokonce i banátská Němci. Podle údajů z roku 1939 žilo na Kosovu a v Metochii celkově 645 017 obyvatel, z čehož slovanského obyvatelstva, pravděpodobně i muslimského náboženství, mělo být 222 190 (34,4 %). Počet albánského obyvatelstva tedy za celé sledované období, přes emigrace i dílčí vystěhovávání do Turecka, vzrostl o 113 802 lidí, zatímco počet slovanského obyvatelstva i přes státem podporovanou kolonizaci, pouze o 108 095 osob! Meziválečná jugoslávská politika směřující k omezení menšin tedy na Kosovu nebyla úspěšná.

Po prvním rozpadu Jugoslávie, způsobeném bleskovým útokem sil Osy v dubnu 1941, se větší část Kosova dostala do italského záboru. Italové pak tuto oblast připojili spolu se západní Makedonií a jihovýchodem Černé Hory k Albánii, kterou obsadili již v roce 1939. Italská okupační správa tak sjednotila albánský etnický prostor do jednoho celku, jak o tom snili albánští obrozenci od 70. let 19. století. Není proto divu, že většina albánského obyvatelstva předválečné Jugoslávie tuto situaci přivítala, a nelze se také divit ani tomu, že poté, co na

⁷⁶ Kačaci byli původně albánští zbojníci, jimiž se v posledních desetiletích osmanské moci na Balkáně území od Černé Hory až po jižní Epir jen hemžilo. Po vzniku Jugoslávie takto byli označováni albánští odpůrci nového státoprávního uspořádání. Kačacké povstání probíhalo zejména v Drenici a Metochii mezi lety 1918–1924.

podzim roku 1944 oblast znovu obsadily jednotky jugoslávské partyzánské armády, část albánského obyvatelstva opět povstala proti novému režimu se zbraní v ruce. Povstání sice bylo poraženo, myšlenka na sjednocenou Albánii však zůstala živá po celou dobu trvání komunistické Jugoslávie, a to i v hlavách kosovsko-albánských komunistických funkcionářů. Snahy o povznesení kosovské autonomní oblasti, vytvořené v červenci 1945, na status samostatné kosovské jugoslávské republiky jakožto předstupně budoucího albánského národního sjednocení, pak poznamenaly vývoj tohoto území prakticky po celou druhou polovinu 20. století.

Z druhé světové války Kosovo na rozdíl od zbytku Jugoslávie nevyšlo demograficky oslabeno. Novější údaje hovoří celkově o 25 000 obětech války v této oblasti, z nichž mělo být 15 000 Albánců a 10 000 Srbů. Po válce se na Kosovo také nevrátilo zhruba 10 300 uprchlíků z řad srbských kolonistů, z nichž většina dala přednost bezpečnějšímu a bohatšímu prostředí severní srbské autonomie – Vojvodiny, v níž, byly uvolněny tisíce usedlostí po odsunu půl milionu tamních Němců. Návrat kolonistů byl ale „kompenzován“ tím, že v jižní srbské provincii zůstaly desítky tisíc přistěhovalců z chudých horských krajů severní Albánie, kteří do oblasti přišli během okupace, jejichž počet se ještě o něco zvýšil v letech 1945–1948. Tehdy se v Jugoslávii předpokládalo, že Albánie bude postupně začleněna do balkánské federace, zamýšlené Josipem Brozem Titem, a hranice tak nebyly střeženy a byly lehce prostupné. Mezi těmito imigranty ovšem nebyli pouze lidé, kteří z Kosova nepocházeli, ale také emigranti z meziválečné Jugoslávie – bývalí kačakové i pozdější političtí uprchlíci, kteří za nové situace mohli na Kosovu zůstat, protože jejich odpor vůči jugoslávskému státu byl novou komunistickou mocí hodnocen jako odpor „nelidovému“ režimu. Statistické údaje tak ukazují, že od roku 1939 do roku 1948 se počet obyvatel albánské národnosti zvětšil o 104 000! Celkově tedy lze říci, že v porovnání s jinými válkou postiženými oblastmi Jugoslávie, které prodělaly obrovský demografický propad, Kosovo mezi lety 1940–1948 zaznamenalo mírný demografický růst, který ale připadá výhradně na vrub albánské populaci!

Podle sčítání v roce 1948 žilo na Kosovu 727 820 obyvatel, z toho počtu bylo 498 242 Albánců, 171 911 Srbů, 28 050 Černohorců. Procentuálně dvě největší kosovské národnosti tvořily 68,45 % a 23,62 % z celkové kosovské populace. O čtyři roky později, při sčítání v roce 1953, se počet kosovských obyvatel zvětšil o 80 000 na 808 141 osob, z nichž bylo 524 559 Albánců. Jedenáctiprocentní přírůstek obyvatelstva za pět let je poměrně značný a naznačuje tak demografické trendy, které v dalších desetiletích výrazně ovlivní nejen počet obyvatel v oblasti a jejich etnickou strukturu, ale způsobí také politické a mezietnické problémy.

Jugoslávští komunisté měli po roce 1945 evidentně upřímnou snahu začlenit kosovsko-albánskou populaci, která stála ve válce z větší části na pozicích jejich lých protivníků, jako rovnoprávné etnikum do budování jugoslávského socialismu. Ztěžovala to ale skutečnost, že zároveň, po známé roztržce Tita se Stalinem v roce 1948, museli vést tvrdý boj se svými ideologickými nepřáteli, mezi něž se přiřadily i všechny státy sovětského bloku včetně Albánie. Tento boj se tak, vzhledem k bezmeznému příklonu albánského komunistického vůdce Envera Hoxhy ke stalinistické politice, již se nezrekl ani po kritice stalinismu na XX. sjezdu sovětských komunistů v roce 1956, vedl zejména na Kosovu.

Oblast byla ze sousedství vystavena infiltraci stalinistických myšlenek, na něž začal albánský diktátor Enver Hoxha postupně roubovat svérázný albánský komunistický nacionalismus. Jugoslávie se snažila vůči těmto projevům chránit a naopak vyvážet myšlenky svého specifického „samosprávného“ modelu socialismu do „země orlů“. Kosovská autonomie proto byla v 50. letech sevřena obručí jugoslávské tajné bezpečnosti bojující s „ideologickým nepřítelem“, jenž při svém působení pochopitelně využíval skutečnosti, že oblast byla většinou albánská a že se „diverzanti“ často mohli spoléhat na rodinné či kmenové vazby. Problém při „potírání diverzní činnosti“ spočíval v tom, že přinejmenším dvě třetiny příslušníků státní bezpečnosti na Kosovu byly srbského původu, podobně jako tehdy všemocný druhý muž ju-

goslávských komunistů Aleksandar Ranković, zakladatel komunistických jugoslávských bezpečnostních složek.⁷⁷ Tato skutečnost dala po přelomové události historie komunistické Jugoslávie – po tzv. Brionském plénu Ústředního výboru Svazu komunistů Jugoslávie v roce 1966⁷⁸ – vzniknout nejrůznějším a dodnes často bez velkých výhrad přijímaným dezinterpretacím tehdejší situace. Na plénu se primárně jednalo o střet dvou koncepcí dalšího rozvoje Jugoslávie – unitaristické, reprezentované Aleksandrem Rankovićem, a decentralizační (v podstatě konfederativní), za níž stál vrchní komunistický ideolog, Slovinec Edvard Kardelj. Kopí tohoto střetu se však lámala přes zdrcující kritiku práce bezpečnostních orgánů, které již od roku 1944 ovládal právě Ranković. Některé práce kosovsko-albánských historiků i demografů proto začaly situaci 50. let na Kosovu představovat jako pokračování „velkosrbské politiky“ královské Jugoslávie a hovoří v této souvislosti dokonce o „Rankovićově režimu“. Jedním z projevů „Rankovićova režimu“ mělo být i navázání na předválečné pokusy o přesun muslimského obyvatelstva do Turecka. Po uzavření tzv. Balkánského paktu mezi Jugoslávií, Tureckem a Řeckem v únoru 1953 totiž projevilo Turecko opět zájem přijmout ty jugoslávské občany, kteří o to z národnostních nebo náboženských příčin projeví zájem. Turecko se totiž stále potýkalo s důsledky výměny obyvatelstva s Řeckem v roce 1923, kdy celé oblasti zůstaly neobydlené, zájem mělo i o dosídlení Anatólie v oblastech s většinovým kurdským obyvatelstvem. Již v témže roce uzavřely jugoslávská a turecká vláda tzv. „džentilmenskou dohodu“, podle níž bylo umožněno emigrovat do Turecka osobám turecké národnosti, přednostně v případě spojování rodin. Tato dohoda byla později rozšířena, zájemci o emigraci ale museli získat příslib tureckého občanství, a teprve s ním mohli oficiálně požádat jugoslávské úřady o vystěhování, které podle zákona o státním občanství měly v takovémto případě emigraci umožnit. „Rankovićův režim“ měl údajně nutit kosovské Albánce k tomu, aby přijali tureckou identitu, s tím, že během několika následujících let mělo na základě toho nuceně do Turecka z Kosova emigrovat až 250 000 Albánců, vedených ovšem jako etničtí Turci! Tato čísla však nemohou potvrdit žádné archivní materiály, byť k vystěhování albánského a tureckého obyvatelstva v poválečné době docházelo. Z Kosova ale podle maximalistických odhadů využilo této možnosti kolem 32 000 obyvatel, zejména příslušníků vzdělanější části městské populace. Při hodnocení tohoto jevu zazněly na stranických fórech informace o tom, že emigranti se rekrutovali „z řad bývalých agů, begů či zámožných obchodníků, kteří byli nábožensky orientovaní, a domnívali se, že jim Turecko dá více práv než my“. Většina takovýchto vystěhovačů opustila zemi před rokem 1960.⁷⁹ Na konci tohoto období, v roce 1961, se v Jugoslávii uskutečnilo opět sčítání obyvatelstva. Celkový počet obyvatel kosovské autonomie již dosáhl bezmála jednoho milionu, konkrétně 963 988. Počet albánského obyvatelstva se tedy za 7 let zvýšil o více než 122 000, což v žádném případě nehovoří ve prospěch teorie „násilného poturčování“.

Ve změněných a uvolněných politických poměrech, které v Jugoslávii nastaly na konci 60. let, na Kosovu již prakticky plně fungoval tzv. proporční klíč, spočívající v tom, že za-

⁷⁷ Citlivé funkce státní bezpečnosti i vyšší funkce správní byly v poválečné době doménou výhradně komunistů a těch, kteří se účastnili národně osvobozenického boje. Vzhledem k tomu, že většina kosovských Albánců se těmito předpoklady nemohla prokázat, bylo etnické složení jak komunistických, tak bezpečnostních orgánů na Kosovu „neproporční“ vzhledem k národnostnímu složení autonomie. Tato situace se ale začala již od konce 50. let výrazně měnit ve prospěch albánského etnika.

⁷⁸ Více o Brionském plénu a kosovské otázce vůbec viz ŠTĚPÁNEK, Václav: *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*. Brno 2011.

⁷⁹ Nutno v této souvislosti ovšem nicméně podotknout, že turecká menšina do Turecka v menších skupinách odcházela prakticky celou dobu trvání socialistické Jugoslávie (a i poté – emigrace Turků z Kosova pokračovala a zesílila zejména po roce 1999), takže jejich počet mezi sčítáními v roce 1953 a 1991 klesl o polovinu. Vystěhování Turků, kteří patřili k tradičnímu a respektovanému obyvatelstvu kosovským měst, a příchod rurálního albánského obyvatelstva na jejich místo, pochopitelně výrazně měnilo jak etnické složení, tak, a to zejména, celkovou společenskou a kulturní situaci kosovských měst a projevovalo se i ve sféře urbanistické.

stoupení funkcionářů, počínaje nejvyššími orgány státními i komunistickými, a konče místními výbory na straně jedné, a složení zaměstnaneckého kádru státních podniků na straně druhé, muselo odrážet národnostní mapu oblasti. Docházelo přitom k četným tvrdostem vůči menšinovému, tedy nealbánskému obyvatelstvu, zhoubný vliv mělo striktní uplatňování „národnostního klíče“ také pro ekonomiku oblasti, neboť na místa zkušených dělníků, mistrů i ředitelů podniků nastupovali lidé, jejichž jedinou kvalifikací byla odpovídající národnost. Rozhodující politické funkce v té době již byly soustředěny plně do rukou albánských komunistických funkcionářů.

V této době, v březnu roku 1971, se také po deseti letech uskutečnilo další sčítání obyvatelstva. Podle něj vypadalo etnické složení kosovského obyvatelstva tak, že Albánci tvořili 73,6 % (916 168 osob), Srbové 18,3 % (228 264), Černohorci 2,6 % (31 555). Při sčítání obyvatelstva tedy bylo na Kosovu registrováno 1 243 693 obyvatel – o 29,1 % více než v roce 1961. V absolutních číslech to představovalo 279 705 obyvatel, z nichž mělo být 96,4 % z celkového přírůstku, tedy 269 563 Albánců. Výsledky i průběh sčítání však tehdy způsobily i několik politických skandálů, které měly ohlas v celé Jugoslávii. Upozorňovalo se zejména na možné manipulace a nátlaky během sčítání, na problémy majorizace albánského obyvatelstva a na nedobré národnostní relace v oblasti. Výsledky pozdějších sčítání prokázaly, že tyto názory byly oprávněné. Ukázalo se, že ne všechna etnika na Kosovu, zejména slovanští muslimové a Turci, se zřejmě i v důsledku nátlaku, rozhodla otevřeně přiznat svoji identitu. Možnost svobodného vyjádření muslimské národnosti ostatně zpochybňovala i řada nejvyšších kosovských politiků albánské národnosti, jež tak některými svými rozhodnutími dokonce k nátlaku na Muslimy přímo přispívala. Vyplývá to konečně i z jednání kosovské delegace u jugoslávského prezidenta Josipa Broze Tita, který se o celou věc začal také zajímat. Na Titovu otázku, jak lze vykonávat nátlak např. na Srba, aby se při sčítání vyjádřil jako Albánci, odpověděl nový šéf kosovských komunistů Mahmut Bakalli, že členové OV, jež hovořili o nátlaku, se zaměřují na „*subtilnější věci*“ (doslova takto – pozn. V. Š.), nikoli na Srby, ale na „skupiny“, které ještě nemají diferencované národní vědomí – „*boj se odvíjel kolem muslimů s velkým M, vyjádří-li se Goranci kolem Dragaše jako Turci nebo Muslimové, budou-li Cikáni Romové nebo Albánci, nebo Srbové, nebo Turci...*“. Z tohoto Bakallioho zlehčujícího vyjádření vyplývá, že albánští členové kosovského vedení na národnostní uvědomování slovanských muslimů, o němž jsme hovořili v samostatné kapitole výše, pohlíželi s výrazným despektem.

I tak ovšem sčítání potvrdilo, že na Kosovu začíná docházet k albánské demografické revoluci, což bylo zřejmé i z posledního relevantního sčítání v roce 1981. Tehdy v autonomii zaregistrovali 1 584 441 osob, z tohoto počtu pak, z výrazných kosovských národností, bylo 1 226 736 Albánců (77,4 %), 209 492 Srbů (13,2 %), 27 028 Černohorců (1,7 %), 12 513 Turků (0,8 %), 58 562 Muslimů (3,7 %) a 34 126 Romů (2,15 %). Počet albánského obyvatelstva se tedy za deset let oproti roku 1971 zvýšil v absolutních číslech o 310 568 osob, zatímco počet Srbů a Černohorců výrazně poklesl. Stouply však počty osob hlásící se k muslimské a romské národnosti (o 35 591, resp. 29 841 osob), což svědčí o zvyšujícím se národním uvědomování těchto etnik, poněvadž z politického hlediska se na Kosovu nestalo nic, co by mohlo asimilační tlak albánského etnika na nealbánská muslimská etnika zmírnit.

Následující sčítání roku 1991 pobíhalo v atmosféře rozpadu Jugoslávie a v období po zrušení kosovské autonomie. V důsledku tohoto nedemokratického kroku se albánské etnikum rozhodlo k bojkotu srbských státních institucí a také sčítání prakticky jako jeden muž odmítlo. Později se srbský statistický úřad na základě demografických tendencí známých z minulosti a s přihlédnutím k vitálním procesům albánského obyvatelstva pokusil o kvalifikovaný odhad, podle něhož mělo na Kosovu žít 1 956 196 osob, z nichž Albánci měli tvořit korpus o 1 596 072 osobách (81,6 % kosovské populace). Výsledky tohoto posledního sčítání na Kosovu v rámci tehdy ještě existující Jugoslávie tedy jen potvrzují trendy, patrné ze sčítání před

deseti lety. Albánské etnikum se nadále rozrůstalo, tentokrát za deset let o dalších 368 648 osob, počet Srbů, Černochovců i Turků nadále klesal.

Sledujeme-li demografický vývoj obyvatelstva Jugoslávie, lze i přes nejrůznější výhrady ke sčítání obyvatelstva v meziválečné Jugoslávii poměrně jednoznačně říci, že mezi lety 1921 a 1981, tedy za 60 let (v nichž jsou ovšem zahrnuta i válečná léta s rapidními ztrátami), došlo v zemi k o něco méně než zdvojnásobení počtu obyvatelstva. Naopak obyvatelstvo Kosova se ve stejném období zdvojnásobilo hned dvakrát – poprvé za 32 let (mezi lety 1921–1953, zaokrouhleno, ze 432 000 na 816 000, podruhé za necelých 30 let (mezi lety 1953–1981 z 816 000 na 1 584 000). Příčinou takovéhoho explozivního růstu albánského obyvatelstva je přirozený přírůstek a jeho neustálé zvětšování. Natalita kosovského albánského obyvatelstva byla v druhé půli 20. století nejvyšší v celé Evropě. V šedesátých letech činila hrubá míra porodnosti přibližně 40 narozených na 1 000 obyvatel ročně, v roce 1979 to bylo 26–30 narozených na 1 000 osob oproti jugoslávskému průměru 8,6. Na jednoho zemřelého tak v Srbsku v roce 1990 připadal 1,12 novorozence, zatímco na Kosovu u kosovských Albánců se tehdy odhadovalo 6,72 narozených na jednoho zemřelého! Takto velký přírůstek přitom nezaznamenávaly jiné kraje s albánským osídlením!

Albánské demografové tyto jevy hodnotí jako projev „*vitální populace s rychlejším demografickým růstem*“, jejímž charakteristickým znakem je nízká věková struktura. V kosovsko-albánské populaci skutečně zaujímal stále větší procento ekonomicky neaktivní obyvatelstvo v procesu edukace. V roce 1981 tvořila mládež do 20 let 51,1 % věkové struktury kosovského obyvatelstva, 78,7 % kosovského albánského obyvatelstva nemělo více než 39 let. Úměrně se zvyšujícím se počtem kosovsko-albánského obyvatelstva se zvětšoval také podíl obyvatelstva Kosova v rámci Srbské republiky. V roce 1921 činil 8,9 %, v roce 1948 11,1 % a při sčítání v roce 1981 to bylo již 17 %. Albánské obyvatelstvo mezi sčítáními v roce 1953 a 1981 vykazovalo průměrný přírůstek obyvatelstva 32 % za deset let, zatímco srbské 6 %. Demografové spočítali, pochopitelně hypoteticky, že za předpokladu nezměněných přírůstků obyvatelstva by celá jugoslávská srbská populace potřebovala více než sto let, než by se její počet zdvojnásobil, zatímco kosovští Albánci pouhých 25 let. Počet Srbů a Albánců v Jugoslávii by se tak vyrovnal mezi lety 2050 a 2060. Kdyby podobný populační vývoj existoval i u ostatních jugoslávských národů, měla by Jugoslávie v roce 1981 nikoli 23 miliónů, ale 50 miliónů obyvatel. Nárůst obyvatelstva pak měl samozřejmě vliv i na hustotu osídlení na 1 km², která byla od roku 1981 nejvyšší v celé Jugoslávii (145,5 osob na km²), na rozdíl od roku 1921, kdy bylo Kosovo se svými 41 obyvateli na km² nejřidčeji osídlenou provincií tehdejšího Království Srbů, Chorvatů a Slovinců. Vzhledem k absenci patřičných demografických údajů a bojkotu sčítání obyvatelstva ze strany albánské populace se odhaduje, že počátkem 90. let 20. století již činila hustota osídlení více než 170 obyvatel na km² a byla již dávno v přímém rozporu s ekonomickými možnostmi oblasti.

Viděli jsme, že od 60. let 20. století byla na Kosovu patrná tendence k snižování absolutního počtu srbského a černoorského obyvatelstva, která byla výsledkem především migrace z Kosova. Tyto migrace bývají ze srbské strany vysvětlovány demografickým tlakem albánského obyvatelstva, k němuž v důsledku neustálého zvyšování albánské populace začalo docházet. Albánské demografové naopak takového tlaku naprosto vylučují a dokazují, že se srbské obyvatelstvo stěhovalo za lepšími ekonomickými podmínkami do Srbska a Vojvodiny. Domníváme se, že intenzivní vystěhovávání srbského etnika z Kosova bylo způsobeno kombinací obou zmíněných faktorů, s tím ovšem, že masové vystěhovávání starousedlého zemědělského obyvatelstva nelze při jeho konzervativnosti vysvětlit jinak než v důsledku nátlaku albánských sousedů. Na ostatní kosovské národnosti, slovanské muslimy, Turky či Romy, byl vyvíjen spíše tlak směřující k jejich asimilaci. Tlaku na nealbánské obyvatelstvo si ostatně byli vědomi i nejvyšší komunističtí představitelé kosovské autonomie, a jestliže jej přímo nepodporovali, nečinili nic pro to, aby jej omezili. Přispěla k tomu i celková situace na Kosovu,

kdy po přijetí ústavních změn v roce 1974 se kompetence kosovské autonomie, v jejímž čele již stáli téměř výhradně albánské kádry, téměř rovnaly kompetencím svazových republik. Do kosovských záležitostí prakticky nikdo z federálního centra ani ze srbského republikového ústředí nemohl zasahovat. Tato situace se celkově odrážela i ve státním sektoru. Tak zatímco v roce 1974 bylo ze 128 tisíc státních zaměstnanců pouze 58 % Albánců (v té době byl jejich podíl na struktuře obyvatelstva 75 %), bylo to v roce 1980 již 92 %, zatímco podíl albánského obyvatelstva zůstával nadále stejný. Tyto pohyby začaly v 80. letech způsobovat politické turbulence a vzrůst nacionalistických tenzí na obou stranách, které nakonec vyústily do známých událostí 90. let. V důsledku tohoto tlaku se také měnil etnický obraz kosovské sídlení struktury. Na lokální úrovni se ovšem výrazně zvyšoval počet čistě albánských vesnic a tak již koncem 80. let v 93 % obcí dominovalo pouze jedno etnikum. Multietnický charakter oblasti se tak postupně stával minulostí.

Z demografického hlediska by takovéto populační zatížení oblasti nutně muselo vést k emigračním procesům i nejpočetnějšího kosovského etnika. V rurálně patriarchálním kosovském prostředí k nim však nedocházelo. K masovějším emigračním procesům z Kosova ale začalo docházet až v 90. letech 20. století, v období nejprve ghándíovského, později i násilného albánského odporu vůči srbskému státu, kdy již nebyly podchyceny žádnými sčítacími mechanismy. K emigracím evidentně docházelo také po roce 2000, kdy se Kosovo dostalo do správy OSN. Výsledky posledního sčítání na Kosovu v roce 2011 tyto migrace potvrdily. Vzhledem k tomu, že se na Kosovu třicet let žádné sčítání neuskutečnilo, pohybovaly se nejrozumnější odhady kosovské správy OSN (UNMIK), které braly v úvahu vzorce předcházejícího demografického vývoje albánského obyvatelstva, mezi 2 200 000 a 2 400 000 obyvatel, z nichž přes 88 % mělo být Albánců. Nicméně podle výsledků sčítání, žilo na Kosovu bez jeho severních etnicky kompaktně srbských okresů, které sčítání bojkotovaly, 1 733 872 obyvatel! Toto číslo je, s připočtením odhadnutého počtu těch, kteří se sčítání neúčastnili, prakticky stejné, jako v roce 1991. Výsledky sčítání tedy naznačují skutečnost, že Kosovo již překonalo svoji autarkickou a rurálně patriarchální fázi a z oblasti, která pro přesídlenost své obyvatelstvo nemohla uživit již v 80. letech, konečně začala výrazná migrace.

Nejen v srbských kruzích existovala a dodnes existuje tendence vysoký přirozený přírůstek albánského obyvatelstva přičítat nacionalisticko-politickým důvodům, resp. politické strategii – cílené snaze dosáhnout pomocí demografického tlaku etnického vyčištění kosovského prostoru. Albánští demografové naopak operují tezemi o celkové nerozvinutosti území (i společnosti). Při vysvětlování příčin albánské demografické exploze nelze bezvýhradně odmítnout ani jeden z uvedených názorů, vycházet je však také nutno z poměrů, které panovaly v albánské společnosti na Kosovu.

Objasnění toho, že se v Kosovu u albánské společnosti udržela vysoká úroveň porodnosti o čtyři desetiletí déle než vysoká úroveň úmrtnosti, což přispělo k nebývalému růstu počtu obyvatel, tkví hodně zejména v uzavřenosti albánské společnosti, v přežívání jejích patriarchálních zvyklostí, podpořených obyčejovým právem.

Patriarchální uzavřenost albánské klanové struktury ženě nedovoluje samostatnou a na muži ekonomicky nezávislou existenci. Za touto skutečností stálo přežívání instituce tradiční velkorodiny (záduhy), navázané na širší kmenovou organizaci. Zaostalost Kosova byla pro zachování tradiční rodiny na venkově ještě v 60. a 70. letech 20. století dobrým zdůvodněním. Ženy žijící v záduhách byly prakticky bez výjimky negramotné a v drtivé většině případů také nevyvíjely žádné mimorodinné ekonomické aktivity. Rovnoprávnost žen, vyplývající v Jugoslávii ze zákona, byla v kosovském prostředí iluzorní. Tradice rovnoprávnost neuznávala a nepřipouštěla.

Tuto situaci potvrzují i údaje z roku 1984, podle nichž byly albánské ženy (máme přitom na zřeteli celou populaci, tedy i městskou), pokud jde o zaměstnanost, pětkrát méně aktivní než ženy srbské. Ještě v roce 1981 žilo na Kosovu 26,3 % negramotných albánských

žen, braly-li by se však v té době v úvahu ženy nad 35 let, míra negramotnosti by dosáhla kolem 60%! Porodem podle výzkumů z poloviny 70. let 20. století končilo až 95 % těhotenství. Procento žen albánské národnosti, které neměly děti, bylo nižší než u žen romských a pohybovalo se kolem 6 %, což vědecky dokázaná úroveň geneticky dané neplodnosti! Ženy přitom rodily až do biologicky dané meze. Každé čtvrté dítě, narozené na Kosovu v roce 1987, bylo pro rodičku šesté či sedmé, zatímco v ostatních částech Srbské republiky to bylo teprve každé sté dítě, v severních jugoslávských republikách byl tento poměr ještě větší. Objasnění výrazného zvyšování přirozeného přírůstku nabízí pochopitelně i logická úvaha, že socialistická Jugoslávie na Kosovu přispěla výraznou měrou k snížení mortality jak novorozenců, tak dospělého obyvatelstva, jež se dostavilo jako výsledek lepší zdravotní péče. Tato úvaha je ovšem, při úrovni zdravotnictví na Kosovo, správná pouze částečně.⁸⁰

Za znak etnického klidu se obvykle považuje růst sňatků mezi příslušníky různých národů. Jeho křivka začala v Jugoslávii od poloviny 50. let prudce narůstat. Procento uzavřených smíšených manželství dosáhlo již na počátku 60. let více než jedné pětiny všech sňatků. Jedinou výjimku představovalo albánské etnikum. Albánci uzavírali sňatky se ženami jiné národnosti jen v jednom až dvou případech ze sta. Svatby Albánek se Slovany – počítaje v to i slovanské Muslimy, pak byly zcela ojedinělé. To vše ukazovalo na to, že tradiční klanová uzavřenost albánského etnika i přes přece jenom příznivější vnitropolitické klima druhé půle padesátých a šedesátých let, nikterak nevyprchala a v pozdějších letech, po několika vlnách nacionálních albánských výbuchů, byly takovéto sňatky již něčím naprosto nepředstavitelným. Postupně se ovšem začaly na minimum omezovat i kontakty mezi jednotlivými etniky v rámci Kosova, a to dokonce i v rámci muslimské komunity mezi Albánci a slovanskými Muslimy.

Jugoslávské i srbské komunistické vedení nedokázalo problémy způsobené enormním nárůstem obyvatelstva v autonomii řešit. Zpočátku se jej snažilo marginalizovat, později, po výbuchu albánské nespokojenosti na demonstracích v roce 1981, jej již nezpochybňovalo, nicméně prostředky k tomu, aby dokázalo zejména ekonomické těžkosti vyplývající z důsledků opožděného průběhu demografické revoluce úspěšně sanovat, nenalezlo. V 80. letech proto začaly zaznívat i požadavky po „humanizaci reprodukce“ a po „aktivní populační politice“. Bylo ale jasné, že jinak než restriktivní malthusiánskou politikou by albánskou demografickou explozi nebylo možno zastavit. Jak by se ale takováto politika měla vést, to do konce jugoslávských dní nikdo specifikovat nedokázal. Tím spíše, že šlo o velmi citlivou otázku, obestřenou etatisticko-nacionalistickým tabu.⁸¹ K tomu nenašlo odvalu ani původně komunistické vedení Slobodana Miloševiče, kterému se jinak podařilo v roce 1989 kosovskou

⁸⁰ K rozvolnění zádušných a patriarchálních struktur na Kosovu paradoxně přispěla až situace v 90. letech a především válka na konci 90. let 20. století, kdy tradiční funkci kmenových stařešinů a vlivných mužů přejala skupina bojovníků tzv. Kosovské osvobozené armády, která ovšem zbytky kmenových struktur dokázala úspěšně využít jak v rámci organizování odbojových skupin, tak v rámci kriminální činnosti, jež spolufinancovala její aktivity, založené na podobných principech jako sicilské či kalábrijské organizace.

⁸¹ Sousední Makedonie se potýkala s podobnými trendy v tamní albánské populaci. Celá situace vedla k tomu, že se makedonské komunistické vedení začalo ve vztahu k albánské menšině uchýlovat až k neomalthusiánským postupům. Bylo to možné zejména proto, že albánská komunita zde neměla natolik silný komunistický kádr jak na Kosovu, jehož funkcionáři v 80. letech zastávali i nejvyšší jugoslávské státnické funkce včetně předsedy jugoslávského prezidia. Makedonské úřady jak na úrovni republiky, tak na úrovni okresů, v nichž dominovali Albánci, schválily několik rezolucí a rozhodnutí se silou zákona, jimiž se snažily omezovat albánskou porodnost. V těchto aktech se nacházela doporučení, aby albánským rodinám s více než dvěma dětmi nebyl poskytován příspěvek na děti, za třetí a další dítě měli rodiče sami platit lékařské ošetření, léky, školné, byl vydán zákon o zákazu stěhování do měst. Jednalo se zejména o západomakedonské Tetovo, které se neustálým přílivem albánského obyvatelstva z okolí posupně stávalo čistě albánským městem, jakkoli ještě v 70. letech mělo převahu slovanského makedonského obyvatelstva. V Makedonii se přímo hovořilo o tom, že albánská demografická revoluce vytváří i z této republiky „nové Kosovo“.

autonomii zrušit.⁸² Problému se tak zmocnila srbská národovecká opozice a z albánské demografické revoluce se stal oboustranný nástroj politické konfrontace.

Demografická revoluce probíhající pouze u největšího z kosovských etnik nakonec dokázala etnickou situaci v oblasti zcela změnit. I kdybychom zcela vyloučili srbskými nacionalisty zdůrazňovaný „*dirigovaný proces albanizace oblasti...*“, byla to především populační exploze, která nakonec dovedla ke splnění snu albánských obrozenců o vytvoření samostatného a etnicky v podstatě homogenního Kosova.

⁸² Cena za tento přístup ale byla vysoká: Bělehrad si sice zabezpečil kontrolu nad kosovskými institucemi, mír v oblasti se však dařilo udržovat jen díky zesílené přítomnosti policie a policejní represi, která Srbsko vyčerpávala ekonomicky a na mezinárodním poli jej diskreditovala. Jestliže do té doby mezi kosovskými Albánci existovaly proudy, které si dovedly představit další setrvání Kosova v rámci Srbska, od té doby již všechny kosovské politické opce jednoznačně směřovaly k vybudování kosovské nezávislosti.

7. Otázka muslimského obyvatelstva v poválečném Bulharsku

Bulharsko od svého obnovení v roce 1878 nebylo etnicky čistým státem. Na jeho území kromě většinového slovanského bulharského obyvatelstva žila celá řada menšin, počet jejichž příslušníků ovšem nikdy nepřekročil několik tisíc, s výjimkou ovšem menšiny turecké a menšiny bulharských mohamedánů, tzv. Pomaků. V tom se v 19. století odlišovalo např. od Srbska, které muslimské obyvatelstvo získalo prakticky až při svém rozšíření v roce 1878 a zejména pak po balkánských válkách, neboť v důsledku dohody zakladatele novodobé srbské státnosti knížete Miloše se sultánem o tom, že se do té doby početné muslimské obyvatelstvo ať již tureckého, ať již slovanského původu, muselo vystěhovat z venkova, a později jeho syna Michala, který se zapříčinil o definitivní srbizaci větších měst, bylo původní srbské knížectví zemí víceméně čistě monoetnickou. Bulharsko tedy, jak vidíme, mělo dvojí muslimskou menšinu, přičemž Pomaci žili převážně v Rodopské oblasti, na Lovečsku a v oblasti pirinské, zatímco turecké obyvatelstvo převážně v severovýchodním Bulharsku, na jihu pak na Kárdžalijsku. Podle bulharských statistik bulharsky hovořící muslimové čítali v hranicích bulharského státu v roce 1880 zhruba 20 000 duší, v roce 1905 to mělo být 19 373 obyvatel, v roce 1920 88 399 obyvatel a v roce 1926 102 353 bulharských občanů, hlásících se k pomacké národnosti. Výrazné zvýšení počtu muslimských obyvatel slovanské národnosti při sčítání ve 20. letech oproti předcházejícímu století je nutno vidět zejména jako důsledek připojení rozsáhlých oblastí na jihu dnešního Bulharska, které byly kompaktně osídleny muslimským slovanským obyvatelstvem. Pokud pak jde o tureckojazyčné muslimské obyvatelstvo, v roce 1880, tedy ještě před sjednocením knížectví s Východní Rumélií, mělo Bulharsko 650 000 Turků (a 1 920 000 Bulharů, čtvrtina obyvatelstva Bulharska tedy byla turecké národnosti), v roce 1905 488 010, v roce 1920 520 000, v roce 1926 577 550 příslušníků tureckého etnika. A jakkoli mezi bulharskomuslimským obyvatelstvem sporadicky existovaly i tendence k striktnímu oddělení národnosti a víry a tedy k tomu, aby se deklarovalo jako součást bulharského etnika, u tureckého obyvatelstva tato tendence pochopitelně neexistovala a rozvíjela se spíše tendence k etnické homogenizaci, uzavírání se do sebe, s pohledem upřeným spíše k Turecku, nežli k Bulharsku.

V prvních letech po obnovení bulharské státnosti byla také evidentní tendence k masové emigraci a postupnému klesání procentuálního podílu tureckého obyvatelstva na celkovém etnickém složení státu (v roce 1926 bylo v rámci Bulharska již 4 445 420 Bulharů). Vysvětlení tohoto jevu nespočívá ve větším přirozeném přírůstku bulharského obyvatelstva (ten byl u muslimského etnika vždy větší než u bulharského pravoslavného), ale v trvalém vystěhovalectví tureckého (a zřejmě i bulharského muslimského) etnika (do roku 1912 se z Bulharska vystěhovalo kolem 350 000 muslimů, v meziválečné době pak ročně činilo vystěhovalectví mezi 10 000–15 000 muslimů), a ovšem také v přílivu nového bulharského obyvatelstva z oblastí, připojených k Bulharsku po balkánských válkách i v imigraci vystěhovalců a běženců ze západní Thrákie, řecké i jugoslávské Makedonie či z Dobrudži...

Dlužno říci, že v prvních desetiletích po obnovení bulharské státnosti nedocházelo v Bulharsku k nějakým výrazným mezi-etnickým třenicím a vystěhovalectví nebylo bulharským státem podněcováno. Jednalo se spíše o přirozený odpor muslimského obyvatelstva spojovat svůj další osud s křesťanským státem, v němž se z privilegovaného obyvatelstva rázem stalo obyvatelstvo ne-li druhého řádu, tedy, v lepším případě rovnoprávné. Tendence, byť oficiálně nevyslovená, k omezení počtu muslimského obyvatelstva cestou vystěhovalectví do Turecka, nicméně přece jen existovala, jakkoli to nejspíš nebyla cílená politika bulharského státu. Připočteme-li k tomu i skutečnost, že neexistoval žádný státní program integrace muslimského obyvatelstva, tím méně pak snaha o ekonomický či kulturní rozvoj oblastí převážně osídlených muslimským obyvatelstvem, a uvědomíme-li si také skutečnost, že se na vystěhovalectví obohacovaly celé skupiny spekulantů, které za nízké ceny vykupovaly nemovitosti poten-

ciálních emigrantů a naopak za vysoké ceny zařizovaly stěhování či patřičné dokumenty převážně negramotného muslimského obyvatelstva, pak touha po změně statusu cestou emigrace mezi bulharskými muslimy ani nepřekvapuje. Přitom se jak v předválečném, tak v meziválečném Bulharsku ani nečinil rozdíl mezi Pomaky a tureckými muslimy, všichni byli nazýváni Turky, jako ostatně i jinde na Balkáně včetně Bosny a Hercegoviny.

Po připojení rozsáhlých území po první balkánské válce dokonce existovaly, podobně např. jako v černohorském záboru Metochie, tendence k víceméně násilnému křtění slovan-ského muslimského obyvatelstva, čímž mělo být navraceno „zpět ke svým bulharským kořenům“. Tato akce ale byla po prohrané mezispojovecké válce v roce 1913 zastavena. Jejím důsledkem ovšem bylo zvětšení nedůvěry muslimského obyvatelstva ke svému novému státu, uzavírání se do sebe a stále větší tendence k emigraci tam, kde nevládnou „nevěřící“, tedy do Turecka.

Po Velké válce dochází ke změně v traktování muslimského obyvatelstva, a to tak, že slovanští muslimové jsou evidováni pouze jako náboženská menšina, zatímco turečtí muslimové jako národnostní menšina. V souladu s ujednáními na ochranu menšin, na něž, jak jsme viděli výše, kladl versailleský systém velký důraz, byly po Bulharsku, tím spíše, že bylo poraženým státem, vyžadovány vůči menšinám vstřícné kroky. Lze říci, že meziválečné Bulharsko tyto dohody víceméně dodržovalo, zejména pokud jde o svobodné vyznávání islámu a islámské školství, byť islámské školy (většinou pouze základní), byly vydržovány z velké většiny pouze z náboženských nadací a různých fondů, a jejich učitelstvo rozhodně nepatřilo mezi výkvět tehdejší inteligence. Není proto divu, že negramotnost mezi bulharskými muslimy byla obrovská. Stát nicméně tím, že muslimské školy existovaly, mohl před světem dokazovat, že dodržuje versailleské nároky, tím spíše, že v Bulharsku oficiálně vycházelo poměrně hojně tiskovin v turečtině.

Obecně vzato, bulharská státní politika vůči muslimskému obyvatelstvu v meziválečné době byla umírněná a řekněme tolerantní, bez toho ale, aby vykazovala snahu o hospodářské a kulturní povznesení svých muslimských občanů. Turecký nacionalismus kemalistického Turecka byl proto pro bulharské Turky velice přitažlivý. Turecko mělo navíc po všech etnických výměnách zájem doplnit úbytek obyvatelstva ve Východní Thrákii, v pontské oblasti i rozsáhlých, předtím Řeky osídlených oblastech Malé Asie novým obyvatelstvem a zajistit tak obdělávání zpustlých oblastí. Součástí státní politiky, kterou se turecké vedení snažilo dostat i na oficiální mezivládní jednání, se tak stala agitace k vystěhovávání do Turecka, víceméně oficiálně prováděná jak mezi bulharskými Turky, tak mezi muslimským obyvatelem Jugoslávie. Emigrace bulharských muslimů ovšem při vši snaze nedosáhla během celé meziválečné doby takových rozměrů, aby snížila počet ať již tureckého, ať již slovan-ského muslimského obyvatelstva natolik, aby úbytky emigrací nestihly být doplňovány přirozeným přírůstkem.

V roce 1934 žilo v Bulharsku, s jistými výhradami ke sčítacím pracím, 618 260 Turků, v roce 1965 to bylo 747 000. Nicméně jejich poměr v etnické struktuře bulharského obyvatelstva klesal. V roce 1882 činil 17,2 % v roce 1981, za sto let, již jen 9,1 %. V té době již více než polovina tureckého obyvatelstva žila jen ve čtyřech bulharských krajích: kárdžalijském, šumenském, razgradském a tãrgovišťském.

V prvních poválečných letech měli v souladu s politikou komunistického internaciona-lizmu bulharští Turci zajištěna všechna menšinová práva, nicméně ne se všemi opatřeními, která tehdejší komunistická moc přijímala, bezesbytku souhlasili. Problematické bylo především vynětí některých tureckých škol z pravomocí islámského náboženského společenství a jejich převedení pod státní správu. Znamenalo to sice, že financování těchto škol včetně jejich personálu bylo stejné, jako u škol bulharských, zároveň se ale státním školám musel přizpůsobovat i výukový program, byť výuka mohla být vedena v turečtině. V roce 1948 byl ve Staré Zagoře dokonce otevřen pedagogický institut, jenž měl za úkol připravovat učitele do tureckých škol. V Šumenu fungovala islámská duchovní škola připravující imámy a muftí a

v Plovdivu vyvíjelo činnost gymnázium určené pro bulharské muslimy. Počet tureckých škol se oproti válečným letům zdvojnásobil na více než tisícovku. Výuka sice nebyla na nejvyšší úrovni, nicméně lepší, než v minulém období. V prvních letech budování bulharského komunismu vycházely také četné turecké a muslimské noviny, literatura, probíhaly vzdělávací kurzy pro dospělé, zaměřené zejména na zvyšování gramotnosti.

Turecké i slovanské muslimské obyvatelstvo ovšem bylo k nové komunistické moci více než rezervované. Obávalo se totiž, a jak se později ukázalo právem, že se nová komunistická moc bude snažit ovlivňovat jejich náboženskou, ale i etnickou identitu, jakkoli nová ústava garantovala svobodu náboženského vyznání. To ovšem pouze na papíře. Jako i jinde ve východním bloku byla ideologickou páteří nastupujícího komunismu usilovná ateistická propaganda, jež samozřejmě zasahovala všechny věřící napříč náboženským spektrem. V případě islámu je přitom nutno mít na zřeteli, že se s islámskou identitou pojí prakticky celý život, včetně obyčejů, kultury i rodinných zvyklostí. Většina bulharského islámského obyvatelstva kromě toho žila na vesnici a zabývala se zemědělstvím, takže byla postižena i neobyčejně tvrdým kolektivizačním úsilím, s nímž nová moc vystoupila, prakticky již v roce 1947. A z této situace viděli mnozí bulharští muslimové opět jediné východisko: prodej svého movitého i nemovitého majetku a emigrace do sousedního Turecka.

Tyto nálady muslimského obyvatelstva Turecko i z důvodů, které jsme vyložili již výše, podporovalo. Ba co více, o muslimské (zejména ovšem slovanské muslimské) obyvatelstvo, mělo zájem i Řecko. Samotné pomacké obyvatelstvo řecké aspirace vesměs podporovalo. Šlo mimo jiné i o to, že muslimské obyvatelstvo v Rodopech se z větší části živilo pastevectvím, které v těchto oblastech mělo dlouhou tradici sezónně migrační – dobytek se od jara do podzimu pásal v horských pastvinách Rodop, na zimu pak pastevci migrovali na pobřeží Egejského moře, kde nebyl sníh, což umožňovalo pastvu i přes zimu bez nutnosti připravovat sušenou píci. Tyto staleté tradice pochopitelně hranice narušily a v emigraci, byť do horských oblastí západní Thrákie, tak pomacké obyvatelstvo vidělo jistou možnost zachovat své hospodářské zvyklosti.

Studená válka, která se naplno „rozhořela“ po vyhlášení Trumanovy doktríny a zejména pak po propuknutí korejské krize v roce 1950, byla pro turecké i pomacké obyvatelstvo na jižních hranicích Bulharska dodatečnou tragédií: pro Bulharsko se tyto hranice staly hranicemi s nepřátelským světem, tím spíše, že jak Řecko, tak Turecko v roce 1952 přistoupili k nově založené Severoatlantické alianci (NATO). Muslimské obyvatelstvo považovala bulharská komunistická moc za státně nespolehlivý živel, přirozeně směřující k Turecku, a proto se komunisté v počátcích zabývali i myšlenkou násilného transferu bulharských muslimů do oblastí severního Bulharska s tím, že jeho sídla by zaujalo prověřené bulharské obyvatelstvo. Vzhledem k tomu ovšem, že se jednalo o velký počet lidí, i vzhledem k malému zájmu bulharských rolníků k osidlování „pohraničí“, nakonec bulharská vláda k tomuto kroku nepřistoupila a rozhodla, se souhlasem J. V. Stalina, umožnit bulharským Turkům odchod do Turecka. Počítalo se s tím, že v první vlně by se do Turecka vystěhovalo více než 250 000 muslimů.

Těm, kteří se rozhodli k emigraci, byly promptně vyřizovány všechny potřebné formality a tak vbrzku došlo k vytvoření obrovské vystěhovalecké vlny, která zaplavila turecké pohraničí. V letech 1948–1951 opustilo Bulharsko více než 150 000 bulharských občanů turecké národnosti. Tento vystěhovalecký proud ovšem Turecko nebylo schopno účinně vstřebat, a proto 7. listopadu 1951 uzavřelo svoje hranice a další příjem emigrantů zastavilo. Turecké důvody pro tento krok zřejmě nebyly pouze rázu organizačně humanitárního. Podle mnohých historiků měla turecká vláda obavu také z toho, že se s masou emigrantů do země snadno dostanou i komunističtí emisaři (a tato obava rozhodně nebyla lichá), mohlo se však jednat i o fakt, že Turecko nemělo zájem absorbovat celou svoji balkánskou diasporu. Turecké menšiny v balkánských státech mu totiž mohly sloužit k politickým jednáním do budoucna.

Vystěhovalecká kampaň přelomu 40. a 50. let 20. století prakticky nezasáhla Pomaky. Těm komunistická moc emigraci neumožňovala. Naopak, snažila se vůči nim uplatnit svůj dřívější plán – totiž přesídlení na sever země. Do konce roku 1950 se tak stalo obětmi této typicky stalinistické politiky podle poměrně přesných evidencí 1 533 pomackých rodin s 9 349 členy!⁸³

Po zastavení vystěhovalecké vlny a upevnění komunistického systému v zemi začíná bulharská komunistická moc k turecké a pomacké menšině postupovat se stále výraznějším nacionalistickým přístupem. Ten, jak trefně poznamenává Krásto Mančev, se odráží i v postupné změně terminologie, používané ve vztahu k těmto entitám. Tak zatímco v prvních poválečných letech se hovoří o „turecké menšině“ v Bulharsku, pro druhou polovinu padesátých let je typický obrat „turecké obyvatelstvo Bulharska“, později, koncem 70. a v 80. letech, se již hovoří pouze o „bulharských muslimech“ či o „Bulharech tureckého jazyka“.

Změna chování státu vůči turecké a vůbec muslimské menšině se začala projevat nejprve v oblasti vzdělávání. Docházelo k uzavírání tureckých škol a tureckých kulturních institucí, popř. k jejich „pobulharšťování“. Od konce 50. let již prakticky neexistovaly školy, do nichž by chodili výhradně turečtí žáci. Systém preferoval tzv. smíšené školy s bulharskými a tureckými žáky a hovořil přitom licoměrně o „upevňování přátelství a jednoty“ mezi bulharským obyvatelstvem. Společně s tím sílil i tlak na muslimské etnikum ve směru kulturním: zakazovalo se nošení „muslimského“ oblečení – ženy byly nuceny odkládat tradiční feredžu – burku, muži pak fezy, turbany či tradiční široké nohavice (k tomuto kroku ovšem v sousedním Turecku došlo již za vlády Mustafy Kemala „Atatürka“), na vesnicích probíhala agitace proti praktikování islámských náboženských obřadů (podobná agitace ale probíhala i vůči pravosláví), důraz byl kladen na používání bulharského jazyka. Systém postupně prosazoval tezi o tom, že bulharští Turci jsou „nedělitelnou součástí bulharského národa“ a je tedy nutno je do něj integrovat. Tato teze ale nebránila diskriminačním postupům vůči muslimskému obyvatelstvu: muslimové v bulharské armádě mohli sloužit výhradně beze zbraně, tedy pouze v pracovních oddílech, měli ztížen profesní postup, postupně byl zaveden zákaz používání turečtiny na veřejných místech, oblasti kompaktně obývané tureckým obyvatelstvem byly cíleně ponechávány stranou hlavních toků ekonomického rozvoje.

Tato situace pochopitelně nemohla zůstat utajena před vnějším světem. Turecko proto již od počátku 60. let 20. století vyvíjelo nátlak na bulharskou vládu, aby bulharské Turky uznala jako národnostní menšinu se všemi právy, které se s tímto statutem pojí. V roce 1962 dokonce došlo v souvislosti s těmito požadavky k vzájemnému přerušování kulturní, vědecké i sportovní výměny. Bulharsko chtělo situaci řešit opětovným umožněním vystěhovalectví do Turecka (jen v letech 1963–1964 podali bulharští Turci 380 000 žádostí o emigraci), což ale Turecko odmítlo. Jeho snahou bylo zachovat turecké menšiny v oblastech svého bývalého vlivu, proti bulharským snahám proto stavělo tezi o nutnosti dodržování menšinových práv. V podstatě nesmiřitelná politika obou zemí nakonec v roce 1968 vyústila v kompromisní řešení, díky němuž bylo umožněno vystěhovalectví z Bulharska pouze s cílem sjednocení rodin. Turecko povolilo emigraci těm, kteří měli v zemi příbuzné z první vystěhovalecké vlny. V letech 1969–1978 tak z Bulharska odešlo dalších 130 000 bulharských Turků, což ovšem bylo méně, než činil přirozený populační přírůstek bulharského tureckého etnika.

Bulharsko se tedy svých občanů turecké národnosti, jimž nedůvěřovalo a které nepovažovalo za plnohodnotné občany, nemohlo jednoduše zbavit. Kromě odmítavé turecké poli-

⁸³ Situace části komunity bulharských Pomaků tedy byla velmi podobná postavení jihomoravského charvátského obyvatelstva na hranici s Rakouskem, jakkoli se jednalo o početně nesrovnatelné komunity. Charvátské obyvatelstvo ale nakonec bylo ze svých staletých sídel násilně přesunuto do severomoravského pohraničí, kompletně, zatímco větší část Pomaků mohla ve svých sídlech zůstat. O charvátské otázce v ČSR více v publikaci Tomáše DVOŘÁKA *Vnitřní odsun 1947–1953. Závěrečná fáze „očisty pohraničí v politických a společenských souvislostech poválečného Československa* (Brno 2012).

tiky však nebylo ani v ekonomickém zájmu samotného Bulharska, aby přišlo o stovky tisíc obyvatel, na nichž ostatně z větší části spočíval bulharský tabákový průmysl a také některá odvětví těžkého průmyslu – zejména těžba rud. Kyperská krize a rozdělení tohoto středomořského ostrova na tureckou a řeckou část přitom naplňovala bulharské komunistické předáky v čele s Todorem Živkovem obavami z toho, že by se podobná historie mohla opakovat i v bulharském případě, tím spíše, že snahy o autonomii jižních oblastí kompaktně osídlených tureckým obyvatelstvem byly v zemi latentně přítomné. Turecké obyvatelstvo navíc vykazovalo vysoký přirozený přírůstek, doplňovaný i přijímáním turecké identity některých jiných marginálnějších národnostních skupin – bulharských Romů či části slovanského muslimského obyvatelstva. Bulharský komunistický režim se proto rozhodl „tureckou otázku“ vyřešit jednou pro vždy jinak – vytvořením „jednotného bulharského socialistického národa“.

Šlo v podstatě o pokračování a prohlubování bulharského komunistického nacionalismu, jež se začal projevovat již v první polovině padesátých let zmíněným již uzavíráním tureckých a muslimských škol a později tažením proti „způsobu muslimského života“, k čemuž ale přistoupil zásadní, dalo by se říci rozhodující úder: záměna turecko-arabských jmen za jména bulharská. Nejprve se s tímto násilným přejmenováváním přistoupilo vůči těm, o nichž se předpokládalo, že jejich odpor bude menší: vůči Pomakům a muslimským Romům, a to již v roce 1970. Turecké menšiny se tato akce začala týkat o deset let později. Tehdy přichází komunistické vedení s termínem „obrodný proces“. Jeho podstata spočívala kromě násilné změny jmen turecké menšiny především v celkové snaze o její „pobulharštění“. Do tohoto neslýchaného procesu se totiž zapojila i část bulharské vědecké elity vytvářením teze o bulharském původu převážně většiny bulharských muslimů, spočívající v tvrzení, že i bulharští Turci jsou „etničtí Bulhaři“, kteří v průběhu staletí podlehlí nejprve islamizaci a následně turcizaci a že je tedy v jejich zájmu vrátit se ke své původní etnicitě. Tato teze ostatně na Balkáně nebyla nová, od počátku 20. století byla v srbských kruzích rozšířena tzv. arnautská teorie o „srbském“ původu většiny albánského obyvatelstva na Kosovu a v Metochii, využívali ji i řečtí nacionalisté ve snaze zpochybnit původ slovanského obyvatelstva v egejské (řecké) Makedonii. Nikde však tyto pochybné vědecké závěry nedošly institucionálního uplatnění tak, jako v případě bulharském.

Není přitom pochopitelně sporné, že mnoho rodin bulharských Turků (a také kosovských Albánců) v průběhu věků přišlo ke své etnicitě výše nastíněným způsobem, nicméně jejich turecké (či albánské) národní vědomí již bylo zformováno před mnoha generacemi a na této skutečnosti nemohlo zdůrazňování jejich „bulharského“ nebo „srbského“ původu nic změnit.

K masovému zavedení těchto opatření dochází na přelomu let 1984–1985. Komunistická moc k tomuto svému „pobulharštovacímu experimentu“ využívala všech možných represivních opatření. A represe samozřejmě vyvolávala odpor. Nejprve tajný, rodinný: každé muslimské dítě mělo kromě svého „zákonného“ jména, zapsaného do matriky, i své „nezákonné“ muslimské jméno. Později začalo docházet i k protistátní činnosti: vznikaly disidentické skupiny bulharských Turků, které seznamovaly s „obrodným“ procesem mezinárodní lidskoprávní organizace a západní vlády, a které se snažily protestovat i v zemi, někdy také za pomoci teroristických metod. K nejznámějším takovými skupinám patřilo Turecké národně osvobozené hnutí. „Obrodný“ proces byl pochopitelně také terčem útoků tureckého tisku i mezinárodního úsilí turecké diplomacie.

„Komunistický nacionalismus“ tak vlastně sám podkopával základy, na nichž stálo socialistické Bulharsko. Přivedl zemi, po vlně popularity, jíž se jí dostalo na přelomu 70. a 80. let v souvislosti s oslavami 1 300. výročí založení prvního bulharského státu, prakticky do mezinárodní izolace. Zejména v severovýchodním Bulharsku začalo docházet i k masovým demonstracím proti „obrodnému“ procesu, odpor vůči němu vyvolával u bulharských Turků také novou vlnu zájmu o vystěhovalectví. Bulharské muslimy nakonec začala podporovat i bul-

harská antirežimní opozice, která začala zvedat hlavu jak v souvislosti s procesy perestrojky a glasnosti, započatými M. Gorbačovem v SSSR, tak s událostmi, které počínaje rokem 1988 začaly otrásat některými zeměmi bortícího se sovětského bloku. Předseda bulharských komunistů i bulharské státní rady Todor Živkov nakonec 29. května 1989 vystoupil v televizi i rádiu s projevem, v němž jednak obvinil Turecko z antibulharské kampaně a rozdmýchávání vystěhovalcké psychózy, jednak prohlásil, aniž by si zřejmě uvědomil dosah svých slov, že všichni bulharští muslimové, kteří si myslí, že jim Turecko poskytne více práv, mohou tam dočasně i trvale přesídlit, a zároveň vyzval Turecko, pochopitelně s cílem diskreditovat jeho politiku, aby těmto občanům otevřelo své hranice...

Ankara ovšem oproti očekávání toto gesto udělala a bulharští občané turecké národnosti také prokázali, že jim je v dané chvíli milejší Turecko, jež bude chránit jejich etnická a náboženská práva, než jejich vlast, která se k nim chová macešsky. Během dvou a půl měsíce, po kterou udržela Ankara hranici otevřenou, využilo možnosti, kterou tak neprozřetelně poskytnul stárnoucí Todor Živkov, zhruba 360 000 bulharských Turků a muslimů! Více než polovina z nich se ovšem později do Bulharska vrátila, protože „obrodný proces“ byl zároveň labutí písní bulharského komunistického režimu. Ten se během následných měsíců rozpadl jak domeček z karet. Zanechal však po sobě společnost rozdělenou na etnickém základě, nedůvěru mezi Bulhary a bulharskými tureckými a muslimskými občany a vyvolal zpět staré předsudky a mýty, s nimiž se od té doby bulharská společnost musí potýkat, jakkoli příslušníci jak turecké, tak pomacké národnosti mají v současnosti v Bulharsku zajištěna všechna národnostní práva, mají své národní organizace i politické struktury a strany, které hájí jejich zájmy a bez nichž se neobejde žádná politická koalice při sestavování parlamentní většiny.

8. Národnostní politika a menšiny v Rumunsku

I v Rumunsku, podobně jako v Jugoslávii, se od konce války projevovala snaha po tom zajistit národnostní smír a zabezpečit menšinová práva nerumunského obyvatelstva země, které žilo převážně ve dvou historických zemích – v Sedmihradsku a ve východní části trianonskou smlouvou rozděleného Banátu, a dále pak v Maramureši, Bukovině a Dobrudži. V Sedmihradsku žila většina rumunských Maďarů se svojí zvláštní skupinou Sikulů, kteří tvoří asi 40 % rumunského maďarského národního korpusu (Maďaři ovšem obývají také Banát), kteří v některých částech Sedmihradska tvořili až 70–80 % většinu (podle sčítání obyvatelstva z roku 1977 žilo v Rumunsku 1 713 923 Maďarů, v roce 2012 1 237 746). Sedmihradsko a Banát bylo také domovem většiny rumunských Němců (v roce 1977 359 109), v Sedmihradsku žilo i nejvíce Romů (v roce 1977 v celém Rumunsku 227 398, v roce 2012 ale již 619 007). V Banátu pak žijí Srbové, a to jak pravoslavné, tak katolické víry, banátští katoličtí Bulhaři, Slováci a Češi. Česká a slovenská menšina (Slováci ovšem kromě Banátu obývají také Bihorskou a Aradskou župu – tedy historické Partium [Körösvidék], byla přítomna i v Maramureši a v Bukovině, tam ale dnes přežívají již jen její nepatrné zbytky), která ještě před válkou čítala téměř 70 000 příslušníků, ovšem z velké části repatriovala v prvních poválečných letech do Československa, k vystěhovalectví dochází i po změně režimu v 90. letech, takže její počet dramaticky poklesl až k současným zhruba 17 000 Slováků a 3,5 tisícům Čechů. Dobrudža je domovem Turků, Tatarů, Rusů-Lipovanů (tzv. staroobřadníků, kteří se do lidupráznych oblastí dunajské delty ukryli před pronásledováním jako odpůrci náboženské reformy patriarchy Nikona v polovině 17. století) a řecké menšiny, Maramureš a Bukovina také ukrajinské a rusínské menšiny. Druhou světovou válku přežilo 57 % z téměř třičtvrtěmiliónové rumunské předválečné židovské komunity. Bezprostředně po válce byl počet rumunských Židů odhadován na téměř 430 000, podle sčítání v roce 1956 ovšem již v Rumunsku žilo pouze 144 236 Židů. Tento úbytek má na svědomí masová emigrace do Izraele, částečně ovšem také do západoevropských států (odhaduje se, že na Západ odešlo kolem 80 000 rumunských Židů). Sčítání z roku 1977 již registrovalo pouze 25 600 Židů, ve skutečnosti jich ale v Rumunsku žilo více – podle odhadů židovských organizací kolem 45 000), v roce 2002 to již bylo pouze necelých 6 000 příslušníků této menšiny.

Národnostní menšiny získaly v prvních poválečných letech práva, která v předválečném Rumunsku ne vždy mohly užívat. Zcela běžná byla výuka v mateřském jazyce v menšinových školách, v místech, kde žilo více než 30 % nerumunského obyvatelstva měly také právo na soudní a občanskou administrativu v rodném jazyce aj. Tato práva byla zakotvena v tzv. Statutu rovnoprávnosti menšin z 6. února 1945, menšinová práva potvrdila i ústava vypracovaná podle sovětského vzoru, již rumunský parlament přijal v dubnu 1948.

Příkladná rumunská péče o menšiny trvala do poloviny 50. let.⁸⁴ Kromě základního a středního vzdělání v rodném jazyce byla pro největší – maďarskou menšinu otevřena v Kluži maďarská univerzita a v městech Jasy a Târgu Mureș pak fakulty s výukou v maďarštině. V roce 1950 získala maďarská menšina i svoji maďarskou autonomní oblast s centrem v Târgu Mureș, v níž byla maďarština oficiálním jazykem.

Nelze ovšem říci, že by takto široce poskytovaná národnostní práva byla pouze výsledkem snahy Rumunské komunistické strany důsledně dodržovat marxisticko-leninské postuláty o komunistickém internacionalismu. Nad pravověřím rumunské strany bděl sovětský dozor a jakýkoli pokus o vlastní výklad sovětských zkušeností by měl v té době pro

⁸⁴ Výjimky samozřejmě existovaly. Po roztržce Tita se Stalinem došlo v Banátu, který hraničí s Jugoslávií, k deportaci tzv. státně nespolehlivých menšin do Baraganské stepi ve východní Munténii. Deportace se týkala zejména Srbů, banátských Němců (Švábů), banátských katolických Bulharů, deporování však byli i Židé, Maďaři i státně nespolehliví Rumuni. Deportace se týkala zhruba padesáti tisíc osob, z nichž většina se mohla vrátit v roce 1956.

Rumunsko, zejména po roztržce Stalina s Titem, osudné následky. Rozdílné názory na menšinovou politiku stály ostatně politickou kariéru zřejmě nejpopulárnějšího (a také nejvzdělanějšího) rumunského komunisty té doby, Lucreția Pătrășcanu, který se zasazoval za vytvoření unitárního rumunského státu bez akcentace speciálních menšinových práv. Za tento postoj si vysloužil od J. V. Stalina nálepkou rumunského šovinisty a po „jugoslávské krizi“ byl na příkaz G. Gheorgiu-Deje zatčen a uvězněn a od momentální smrti jej uchránila pouze přímluva jiné zakládající členky rumunské strany, Any Paukerové.⁸⁵ Rumunští komunisté se v té době jednoznačně domnívali, že rozšiřování menšinových práv přispěje ke konsolidaci země, a získání menšin na svou stranu pak také k upevnění komunistické moci. To se ostatně také stalo.

Po zajištění totální kontroly nad všemi společenskými i menšinovými organizacemi ovšem začalo docházet v rumunské menšinové politice k utahování šroubů. G. Gheorgiu-Dej po smrti J. V. Stalina začal oprašovat teorie, kvůli nimž z politiky odstranil L. Pătrășcanu. Maďarská „kontrarevoluce“ v roce 1956 pak byla signálem k zvýšenému dozoru nad maďarskou menšinou. Jakkoli ještě nová ústava z roku 1965 potvrzuje menšinám všechna práva, v praxi začíná docházet k jejich postupnému omezování s cílem přetvořit Rumunsko v homogenní národní stát s jediným rumunským „socialistickým národem“. Táž ústava také charakterizovala Rumunsko jako jednotný stát. Do takového ovšem nespadají autonomie, a tak byla v roce 1966 maďarská autonomní oblast zrušena.

Ke konci své vlády začal G. Gheorgiu-Dej rozvolňovat vztahy se SSSR a využívat naopak rumunského nacionalismu k větší samostatnosti země. V této jeho politice pak pokračoval i jeho nástupce, Nicolae Ceaușescu. Na vnitrostátní rovině se tato politika projevovala stále větším omezováním menšinových práv (a také trváním na industrializaci země, které měla zajistit její nezávislost), navenek pak v omezování vlivu SSSR, k čemuž Ceaușescu využíval jak spolupráce se socialistickými zeměmi stojícími mimo sovětský blok (zejména s Čínou, ale také s Albánií a v menší míře s Jugoslávií), tak se zeměmi třetího světa a také sbližování se Západem. Tlak na menšiny poněkud ustal v důsledku sovětské invaze do Československa, kterou Ceaușescu odmítl a potřeboval proto získat podporu lidu proti případnému sovětskému nebezpečí, po roce 1971 se však snaha o „vybudování“ jednotného socialistického rumunského národa rozjela naplno.

Nejdříve se politika asimilace menšin pochopitelně projevovala v menšinovém školství a v menšinových kulturních organizacích. To se ocitlo v troskách již na konci vlády Gheorgiu-Deje. Zničen byl celý systém školské sítě s maďarským vyučovacím jazykem: maďarská univerzita v Kluži byla spojena s univerzitou rumunskou, samostatné fakulty byly uzavřeny. V Sedmihradsku pak rumunský režim v 70. letech prováděl politiku rumunizace, při níž podporoval přistěhovalectví rumunských rodin z Valašska a Moldavska. Tímto způsobem se v Sedmihradsku procentuálně zvětšil počet rumunského obyvatelstva z 32 % v roce 1975 na 49 % v roce 1989.

S cílem rozbití kompaktního maďarského osídlení a vůbec oslabení povědomí o národní specifičnosti jednotlivých menšin měla být uskutečněna tzv. politika systematizace, s níž přišel Ceaușescu v 80. letech, byť její kontury byly plánovány již v letech šedesátých. Plán předpokládal podstatné snížení počtu stávajících venkovských obcí (tedy vlastně jejich likvidaci) a soustředění vesnických obyvatel do jakýchsi střediskových obcí, kde by obyvatelstvo žilo v několikapatrových panelácích. Každá středisková obec měla mít základní občanské vybavení, jako je klinika, sportovní a kulturní areál, obchodní středisko apod. Do prosince 1989 systemizace konkrétně ohrozila asi sedmdesát obcí. V praxi ale vypadala tak, že na venkově stavbaři postavili ohavné „kolektivní domy“, mnohdy bez vody, kanalizace, koupelen...

⁸⁵ Popravě nakonec Lucrețiu Pătrășcanu ale stejně neušel, paradoxně ovšem až po Stalinově smrti. G. Gheorghiu-Dej se totiž obával, že by noví sovětské vůdci mohli tohoto populárního komunistu rehabilitovat a případně jej postavit i do čela rumunské strany, a proto nařídil v květnu 1954 jeho exekuci.

Jako nejlepší cesta k záchraně většiny z postižených vesnic se ukázala apatická nevykonnost režimu, který prostě nebyl schopen tak rozsáhlou akci zajistit.

Kurz k homogenizaci rumunského národního státu pravděpodobně nejdramatičtěji zasáhl německou menšinu, a to jak tzv. dunajských Švábů (Donauschwaben), tak sedmihradských Sasů (Siebenbürger Sachsen). V počátcích se ovšem na dramatickém úbytku německé menšiny v Rumunsku podílela Rudá armáda, která v roce 1945 deportovala na nucené práce do SSSR více než 150 000 Němců, z nichž se do vlasti vrátila jen polovina. Po uzavření diplomatických styků s Německou spolkovou republikou se mnozí rumunští Němci osmělili podat žádost o vystěhování. Politika rumunského režimu byla v této věci proměnlivá, nicméně mezi lety 1952–1977 se snížil procentuální podíl německého obyvatelstva v Rumunsku z 2,2 % na 1,6 %. V roce 1978 uzavřela rumunská vláda s NSR speciální dohodu, podle níž se mohlo ročně z Rumunska vysídlit 11 000 Němců, s tím, že za každého emigranta západoněmecká vláda vyplatí Rumunsku 8 000 marek! Z 569 tisíc Němců, žijících v Rumunsku v roce 1940, jich tak v roce 1992 v zemi zbývalo méně než 120 000. Vysídlování německé menšiny však nepřestalo ani po změně režimu, takže podle posledního sčítání obyvatelstva v roce 2012 zůstává v Rumunsku již jen 36 900 Němců!

Také situace maďarské menšiny byla čím dál složitější. V letech 1981–1985 uprchlo do sousedního Maďarska na 50 000 lidí i svědomím toho, že jejich přistěhování by znamenalo dlouholetý těžký žalář. Proti zhoršování postavení rumunských Maďarů protestovala u OSN i maďarská vláda. Rumunskou menšinovou politiku odsoudila v roce 1983 i vláda USA a o rok později také Evropský parlament. Rumunský vztah k Maďarsku se zhoršil poté, co maďarská vláda v roce 1988 rozhodla poskytovat maďarským utečencům z Rumunska status politických uprchlíků ve smyslu Ženevské dohody z roku 1986. V květnu 1988 navštívil Bukurešť sovětský vůdce M. Gorbačov a marně Ceaușeska varoval, že je potřeba respektovat menšinová práva. Je historickým paradoxem, že to byl nakonec příslušník maďarské menšiny, protestantský pastor Lászlo Tökös, jenž měl být pro svoji obranu práv maďarské menšiny a vůbec kritiku režimu přeložen z Temešváru, jehož obrana zahájila revoluci, která vedla ke svržení komunistického režimu...

Literatura

Základní literatura:

- CRAMPTON, Richard J. *The Balkans since the Second World War*. Pearson Education Limited 2002.
- HLADKÝ, Ladislav: *Bosenská otázka v 19. a 20. století*. Brno 2005.
- HRADEČNÝ, Pavel – HLADKÝ, Ladislav. *Dějiny Albánie*. Praha 2008.
- HRADEČNÝ, Pavel: *Dějiny Řecka*. Praha 2007.
- MANČEV, Krasto: *Istorija na nacionalnijat vāpros na Balkanite*. Sofija 2008.
- MAZOWER, Mark. *The Balkans: A Short History*. Weidenfeld and Nicolson Book 2000.
- PELIKÁN, Jan a kol.: *Dějiny Srbska*. Praha 2005.
- RYCHLÍK, Jan: *Dějiny Bulharska*. Praha 2000.
- RYCHLÍK, Jan – MIROSLAV KOUBA: *Dějiny Makedonie*. Praha 2003.
- RYCHLÍK, Jan – PERENČEVIĆ, Milan: *Dějiny Chorvatska*. Praha 2007.
- STAVRIJANOS, Leften: *The Balkans since 1453*. With an introduction by Traian Stoianovich. New York 2000. Také v srbském překladu jako *Balkan posle 1453. godine*. Beograd 2005.
- ŠESTÁK, Miroslav a kol: *Dějiny jihoslovanských zemí*. Praha 1998.
- TEJCHMAN, Miroslav: *Balkán ve válce a v revoluci: 1939–1945*. Praha 2008.
- VYKOUKAL, Jiří P. – LITERA Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav: *Východ: vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Praha 2000.

Další doporučená literatura:

- ALEKSANDROVA, Donka (ed.): *Etnokulturen dialog na Balkanite*. Sofija 2001.
- CALIC, Marie-Janine: *Geschichte Jugoslawiens im 20. Jahrhundert*. Bonn 2010.
- DOROVSKÝ, Ivan: *Makedonci žijí mezi námi I. a II*. Brno 1998 a 2002.
- GLENNY, Misha: *Balkán, 1904–1999: nacionalismus, válka a velmoci*. Praha 2003.
- HÖSCH, E.: *Geschichte der Balkanländer. Von der Frühzeit bis zur Gegenwart*. München 1995
- HRADEČNÝ, Pavel: *Řekové a Turci: nepřátelé nebo spojenci?* Praha 2000.
- JELAVICH, Barbara: *History of the Balkans*. Vol. 2. Cambridge University Press 1993.
- JOANIDIS, Sotiris: *Řekové v Česku*. Zlaté Hory – Rejvíz 2013.
- MISIRKOV, Krste: *O makedonských záležitostech*, Brno 2012.
- PELIKÁN, Jan – TEJCHMAN, Miroslav. *Dějiny Jugoslávie 1918–1991*. Praha 1994.
- PELIKÁN, Jan: *Jugoslávie a východní blok 1953–1956*. Praha 2001.
- PIRJEVEC, Jože: *Jugoslávie 1918–1992*. Praha 2000.
- ŠÍSTEK, František: *Černá Hora*. Praha 2007.
- ŠTĚPÁNEK, Václav: *Jugoslávie – Srbsko – Kosovo. Kosovská otázka ve 20. století*. Brno 2011.
- TEJCHMAN, Miroslav – HRADEČNÝ, Pavel – ŠESTÁK, Miroslav: *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. Praha 1996
- TEJCHMAN, Miroslav. *Dějiny Rumunska*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1997.
- TEJCHMAN, Miroslav: *Sovětizace východní Evropy: země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944–1948*. Praha 1995.
- TEJCHMAN, MIROSLAV – LITERA, BOHUSLAV: *Moskva a socialistické země na Balkáně 1964–1989*. Praha 2009.
- TODOROVA, Maria: *Imagining the Balkans*. Oxford 1997.